

АЛП ЖАМОЛ ҲАҚИДА ХОТИРАЛАР

Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 2000

83.3Ўз

A5-4

Тўплаб, нашрга тайёрловчи
Абдурахмон Асомиддинов — Алп Жамол ўғли

Алп Жамол ҳақида хотиралар.— Т.: Ф. Гулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашр., 2000.— 144 б.

Алп Жамол — ўзбек миллий драматургияси асосчиларидан бири. Моҳир драматург ҳаёти, унинг серқирра ижодий фаолияти ҳақида замондошлари хотиралари, фарзандлари таъзими ила вужудга келган ушбу рисола ўз ўқувчиларини бефарқ қолдирмайди, деб ўйлаймиз.

Хотира-китоб ўзининг тарбиявий ва ибратли томонлари билан ажралиб туради. Шояд ушбу рисола ни ўқиган ўқувчи: э, ибратли ҳикоялар, ташбеҳлар бор эканку, деб зарур жойларини яна бир бор кўздан кечирса, ажаб эмас. Бу ёғи Сизнинг ҳукмингизга ҳавола!?

ББК 83.3Ўз

Т 4702620202 - 56
М352(04) - 2000 қатъий буюртма 2000

ISBN 5-635-01891-2

© Фафур Гулом номидаги Адабиёт
ва санъат нашриёти, 2000 й.

*Энг азиз ва меҳрибон инсонлар — отам Алп Жамол
ва онам Мамлакатхонларнинг
ёрқин хотираларига бағишлайман*

Муаллиф

ОТАМ ВА ОИЛАМИЗ ҲАҚИДА

Алп Жамол деган адиб борлигини зукко ўқувчи, айниқса синчков ойнаи жаҳон мухлиси яхши билади. Чунки кейинги 40—45 йил мобайнида телевидение орқали бу сўз устасининг интермедиялари мунтазам бериб борилмоқда. Адиб умри давомида 200 дан ортиқ интермедиялар ёзган бўлиб, уларнинг ҳаммаси бир неча қайталаб, айримлари ҳатто 15—20 марталаб намоиш этилган. Бундан ташқари у кўплаб телеспектакллар ҳам яратган ижодкордир. Ўзбекистон ойнаи жаҳонида “Телевизион миниатюралар театри”, “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи” каби ўлмас, халқнинг қалб мулкига айланган, ҳали ҳам давом этиб келаётган кўрсатувларнинг асосчиларидан бири бўлган.

Алп Жамолнинг “Тоштешар”, “Аросат”, “Қувғин”, “Бевафо якан”, “Тўйдаги тутун”, “Меҳрибонлар”, “Физғизон” каби драматик асарлари вилоят ва пойтахт театрларида саҳналаштирилган. Шу зайл у ўзбек адабиётига, драматургиясига, ҳажвиётига, тележурналистикасига баҳоли қудрат ажойиб ҳисса қўшган адибдир. Мен отам ҳақидаги хотираларимда ижодкор қолдирган адабий мероснинг ўрни, аҳамияти, асарларининг ижтимоий-сиёсий жиҳатлари, услубий ўзига хосликлари ёки камчиликлари тўғрисида гапирмоқчи эмасман. Зеро, бу адабиётшуносларнинг иши!

Мен отамнинг бир қарашда ёзувчиларнинг биз ўрганган қолипига, турмуш тарзига ўхшамаган мураккаб, кўп сир-синоатли, ажабтовур ҳаёти ҳақида, умуман авлоду аждодимиз тўғрисида эшитган-билганларимни ҳикоя қилмоқчиман. Шояд, Сиз учун ҳам эътиборли, аҳамиятли, сабоқ бўлар, лоақал ўқиганингизда қизиқарли лавҳалар бўлса? Қолаверса отамнинг феълу атворлари, озору ранж-

лари, дарду ҳасратлари орқали ўқувчига аён бўлмаган адиб ҳаётининг, ижодининг таъсирли, ибратли саҳифаларини баҳоли қудрат очишга ҳаракат қиламан. Зотан халқда “хотира уйғонса гўзалдир”, деган ҳикмат бор.

Бу хотиралар мен учун азиз. Уларни эслаганда ҳаётимда сўнгсиз ўрни қолган азиз инсонлар ёдимга келади. Уларнинг яхши хулқидан, эзгу амалларидан қалбим сув ичади. Ўзим ҳам яхши ишларга чоғланаман, хайрли тadbирлар учун рағбат оламан.

Бу кўнгил тахмонларидаги ажиб хотиротларимни бир варақлаб кўринг, азиз биродар. Шояд, Сизни ҳам савобли ишлар сари жиндай бўлса-да, ундай олсам, муродим ҳосил бўлади.

* * *

Дадамнинг отаси Асомиддин Миразимбой ўғли 1855 йилда Тошкентда туғилган. У илм-маърифатли, серғайрат, бир сўзли, ўта жиддий инсон бўлган. Тошкентдаги мадрасалардан бирида бир неча йил таҳсил олгач, чамаси 1880 йилларда Тошмат исмли тоғаларининг таклифига биноан Авлиё ота (ҳозирги Жамбул) шаҳрига боради. Тошмат тоға у ердаги бойлардан бўлиб, ёш Асомиддинга тижорат ишларини йўлга қўйишда кўмаклашади. Ишнинг кўзини билган удабурон, ғайратли ўспирин йигит тез орада каттагина бойлик орттиришга улгуради ва атрофдагиларнинг эътиборини қозониб, ўзига яраша обрўга эга бўлади. Беш йил ўтгач, Авлиё отада ош бериб, тижорат ишларини мустақил юритиш учун тоғаларидан оқ фотиҳа олади. Шундан сўнг ўн йил Авлиё отада қолиб, ишлайди.

Бувамиз ўша Авлиёота томонларда умргузаронлик қилиб, савдо-тижорат ишларини юргизиб юрган кезларида яна кўп қизиқ, ибратли, ҳайратомуз воқеалар юз берган эканки, уларни эшитиб ҳамон ҳаяжонга тушаман, бувамнинг нақадар ҳалол, пок, бир сўзли, қатъиятли, лафзи бутун, чўрткесар бўлганликларини билиб дилим яйрайди.

Ўша пайтлари бувам бошқа тижорат ишлари орасида 40 та бузоқ ҳам орттирган эди. Ўзларининг бошқа ишла-

ри, савдо-сотиқлари кўп, бузоқларга қарашга фурсатлари бўлмай, бировларнинг сигир-бузоғини боқиб берувчи, шу билан тирикчилик қилувчи одам билан гаплашиб, 40 та бузоқни топширибдилар. Орадан бир йил ўтиб ҳалиги молбоқар келибди.

— Мулла Асомиддин, мана бир йил бўлди, бузоқларингизнинг биттасининг ҳам бурни қонагани йўқ.

Бувамлар бир йилда тўлишиб, гўштга кирган бузоқларни сотиб, яна ёшроқларини олиб, молбоқарнинг олдига солиб, бериб юборибдилар. Буни шунинг учун айт-тяпманки, ўша замонларда одамларда инсоф-диёнат кучли бўлган, бир-бирларига ишонишган, омонатга хиёнатни гуноҳ билганлар. Йўқса, ўша молбоқар бузоқларингиздан 2 ё 3 таси нобуд бўлди, деб еб юборса, бувам унга бир нима дермидилар. Иймон кучли бўлган одамларда. Молбоқар ҳам ўз ишини ҳалол, виждонан бажарган, йилда бир келиб хизмат ҳаққини олиб кетаверган. Мен бу гапларга алоҳида урғу бераётганимнинг бойиси бор!?

Бундан 10 йиллар олдин тадбиркор укам Муҳиддин 300 та қўй сотиб олиб Нурота томонларда бир кишига боқиб беришга топширади. Орадан 3 йил ўтиб борса, чўпон “қўйлар нобуд бўлиб кетди”, деб туриб олади. Ваҳоланки, бу қўйлар уч йилда туғиб-кўпайиб мингтадан ошиб кетиши керак эди-ку! “Билмайман, йўқ бўлиб кетди”, деган кўзини лўқ қилиб чўпон. Ахири қишлоқ оқсоқоллари аралашиб ўша 300 та қўйни олдириб беришган. Борганлар шунисига ҳам шукр, деб қайтиб келаверишган.

Эътибор қилинг, бу икки воқеа орасида қарийб 100 йил фарқ бор. Энди кўринг, орадан 100 йил ўтиши билан одамлар қай даражада ўзгариб кетган. Фикримча бунга асосий сабаб Шўролар ҳукумати даврида халқимиз динсизликда, атеистик руҳда тарбияланди. Бунинг натижасида одамлардаги меҳр-оқибат, поклик, ҳалоллик каби инсоний фазилатлар бироз йўқолиб кетди. Айрим одамлар, ҳаттоки Оллоҳга ишонмай қўйди. Бировнинг ҳақиқа хиёнат қилиш азми гуноҳ эканлигини, у дунёда бунинг жавоби борлигини унутди. Бир сўз билан айтганда, одамларда дини исломга эътиқод сусайди.

1980 йилларда ўғирлик, босқинчилик, талончилик каби иллатлар бугун республикамызда, хусусан Тошкентда ҳам

жуда авжига чиқиб кетганди. Ўша пайтларда кунига юзлаб машиналар ўғирланарди. Босқинчилар хонадонларга кириб, уй эгаларини ваҳшийларча қийноққа солиб пул, бойлик талаб қилардилар. Бундай ҳолларнинг кўпчилигида қотиллик ҳам содир этиларди. Одамлар бундай воқеаларни эшитиб ваҳимада кун кечирадиган бўлиб қолганди. Иш шу даражага бориб етгандики, айрим маҳаллаларда тунги навбатчиликлар ташкил қилинганди. Шундай кезларда кексалар замоннинг ўзгариб кетганлиги ҳақида куюниб айтардилар.

50—60 йиллар олдин эшикларга кечқурунлари қулф осилмасди. Кўпчилик хонадонларда кўча деворлари бўлмасди. Магазин-дўконлар ҳам омонат ёпилиб, эгалари бемалол тушликка бориб келаверардилар. Ўғирлик одамларнинг хаёлига ҳам келмасди. Энди-чи, темир дарвоза қилиб иккитадан қулф оссанг-да, ўғри тушмоқда, деб ҳайратланадилар.

Лекин 1990 йилларнинг ўрталарига келиб республика-миз раҳбарияти томонидан бундай жиноятчиликка чек қўйиш учун қатъий чоралар кўрилди. Инсоний қиёфасини йўқотган кимсалар қинғир ишлари учун тегишли жазосини олишди. Бундай иллатлар илдизи билан кўпориб ташланди. Халқимиз осуда яшай бошлади. Юртга яна иймон-эътиқод, меҳр-оқибат қайтди. Бундай қатъиятли ишларни амалга оширишда Юртбошимиз сайъи-ҳаракати катта наф келтирди.

* * *

Яқинда узоқ қариндошимизнинг оталари қазо қилди. Маъракалари ўтиб улгурмай, қариндошлар ўртасида отадан қолган мерос талаш бўлиб, орага совуқчилик тушди. Гарчи, кейинчалик ҳаммаси босди-босди бўлиб, изга тушиб кетган бўлса-да, мен шу хонадондан қадамимни тортдим. Шу воқеани эслаганимда бувам ҳақида эшитган яна бир хотира ёдга тушади. Бувамнинг биринчи хотинларини Рихси ойи дейишарди. Рихси ойи оилада битта қиз бўлиб, оталари вафот этиб кетгач, у кишидан катта ер қолибди. Бир кун бувамни қайноналари чақириб:

— Мулла Асомиддин, мана қайнотангиз ҳам оламдан ўтиб кетдилар. Энди бу боғ-роғлару, далалар, ерлар мен-

га не даркор. Уларни Сиз олсангиз, ўзингиз қарасангиз. Шу ерлар бари сизга,— дебди.

Лекин бувам раҳмат айтиб, олмаган эканлар. Меъдаси тўқ, кўзи тўқ одам бўлганлар, бувам раҳматлик. Ҳозир бу воқеани айтиб берсам, кўплар ишонмайди. Наҳот шундай қилишган бўлса, деб ҳайрон бўлишади. Бойлик учун мерос талашиш, қариндош, ака-укаларнинг бир-бири билан юз кўрмас бўлиб кетиш ҳоллари ҳозир кўп учрайди. Ҳатто, тирик ота-онасидан қоладиган меросни зимдан чамалаб юриш каби шаккокликка юз бурган фарзандларни эшитганда, кўрганда бувам раҳматликнинг нақадар валломат одам бўлганликларини ҳис этаман.

* * *

Бувам бир сўзли одам бўлганлар. Ўша пайтлари чилим чекиш одат экан. Айниқса қатор расталари бор дўкондорларнинг ҳаммаси чилим чекаркан. Лекин бувам каттагина дўкондор бўлсалар-да, чилимни хушламас, ичкиликни-ку умуман оғизларига олмаган. Дўкондор аҳлининг ҳам ўз гап-сўзи, давраси бўлиб, ҳаммаси ҳам тоза кўнгилли одамлар эмаскан. Иттифақо, “Мулла Асомиддин пишиқ одам, чилимга ҳам ақча сарфлаб ўтираманми деб, чекмайди”, деган гапларни орқаворотдан эшитиб қолиб, бувам камкам чилиб тортиб турарканлар. Бир гал у кишига чилимнинг сувини янгиламасдан, эскисининг устига солиб, тайёрлаб келишибди. Унинг қўланса ҳидидан кўнгиллари беҳузур бўлибди. Чилимчини қаттиқ койибдилар. Шу-шу ҳар қандай гап-сўзга қарамай, чилим чекишни ташлаб юборган эканлар.

Дадам бу ҳақда шундай деганлари эсимда:

“Сигаретни ташлаш мумкин, ароқни ташлаш мумкин. Лекин чилим чекувчи одам ҳеч қачон чилимни ташлай олмайди. Бувангни кўрдингми, бир сўзли, чўрткесар одам эди, шу-шу чилимни оғзига олмаган”.

Бувамнинг ичкиликни хушламасликларига яна бир мисол. У кишининг Низомиддин, Ҳисомиддин деган укалари бўлган. Низомиддин хушфеъл, меҳнаткаш, ғайратли бўлган. Ҳисомиддин эса олифтароқ, сипороқ, маишатга мойилроқ экан. Доимо ўзига зеб берадиган бўлиб улғайибди.

Бувам ҳайитда кияман деб бозордан янги чакмон сотиб олган эканлар. Бу чиройли, кўркам чакмонни кўриб Ҳисомиддин укалари ўз тинчини йўқотибди. Ахири, бир кун бувам йўқ пайтда кийиб, маишатга жўнаворибди. Кечқурун ичиб келиб, чакмонни аста таҳмонга қўйганини сезиб қолибдилар бувам.

Укаларига ҳеч нарса демабдилар, лекин шу чакмонни киймабдилар. Укалари кийгани учун эмас, аксинча, у бу чакмон билан маишатбозликка боргани учун, ичкилик ичгани учун киймабдилар. Бувам ичкиликдан шу қадар ҳазар қилган одам бўлган. Айни пайтда, бувамнинг нечоғли ҳалол, пок, диёнатли турмуш кечирганларини ҳам кўрсатади.

* * *

Бувам 1895 йилларда Тошкентга қайтиб, шаҳар атрофидаги Қоплонбекдан 400 гектар ер сотиб олади. Шу ернинг ярмига ҳар йили пахта экилади, қолганида буғдой ва чорва учун беда етиштирилади. Ўн гектарида узумзор ва тўрт-беш гектарида олмazor барпо қилинади. Узум пишиғида, ҳатто грузинлар келиб вино тайёрлашган.

1917 йил Октябрь тўнтаришидан кейин Асомиддин бувам ерни ва мол-мулкининг асосий қисмини Шўролар ҳукуматига ўз ихтиёри билан топширади. 1930 йилнинг бошларида вазият яна кескинлашади. Бойларнинг қолган-қутган нарсаларини ҳам тортиб олиб, ўзларини Сибирга, Украинага сургун қилиш бошланади. Бу пайтда Асомиддин бувам 80 ёшга бориб қолганди. Бунинг устига нарвондан йиқилиб, икки оёқлари синади. НКВД ходимлари бувамнинг аҳволини кўриб, “бу қари чол тез орада шу ернинг ўзида ҳам ўлиб кетади”, деб чиқиб кетишади. Шундай қилиб, бувамлар Украинага сургун бўлишдан қутулиб қолган эканлар.

Раҳматлик дадамлар ўша пайтдаги ваҳшийликларни эслаб, шундай ҳикоя қилган эдилар.

“Уйда қамиш бўйрадан бошқа ҳеч нима қолмаганди. Ҳамма нарсани НКВД ходимлари маҳалла фаоллари билан киришиб, олиб чиқиб кетишганди. Синглим Мастура ўша пайтларда 9—10 ёшли қизалоқ эди. Қулоғидаги зи-

ракни НКВД олчоғи ечиб олишга ҳам сабри чидамай, юлиб олганди. Синглимнинг қулоғидан тирқираб қон оқиб, чирқираб қолгани ҳали-ҳали кўз олдимда турибди...

Асомиддин буванг жуда бардошли одам эди. Қариган чоғида бор топган-тутганидан айрилган бўлса ҳам писанд қилмаганди. Бирон марта нолиганини эшитмаганман. Бир гапни кўп такрорларди: “Бу бойликни менга Оллоҳнинг ўзи берди, ўзи олди”. Кўпчилик бойлар мол-мулкни олдириб, хонавайрон бўлгач, кўкрагини захга бериб, ўлиб кетди. Лекин, буванг 105 ёшга кириб вафот этди”.

Асомиддин бувам 1958 йил 30 декабрда кечқурун оламдан ўтдилар. Мен ўша пайтда етти ёшли бола эдим. Бу табаррук инсонни кўмиш маросимида тумонат одам йифилганди.

Бувамларнинг чехраларини аниқ эслай олмайман. Лекин оппоқ соқолларини, бир оз букчайган қадди-қоматларини, ҳассага таяниб оҳиста юришларини, юрган йўлларида бирон тош ёки фишт парчаси ётган бўлса, ҳассалари билан четга суриб қўйишларини аниқ хотирлайман. Бувам юздан ошганларида ҳам хоналарида варақлари саргайиб кетган араб ёзувидаги китобларни кўзойнаксиз ўқиб ўтиришлари ҳамон кўз ўнгимда сақланади.

* * *

Ўлмас ака деган қассоб танишим бор. Қазии-қартани шу одамдан оламан. Бир гал у киши шундай деб ҳикоя қилдилар: “Бувангизнинг Черняевка томонда ери бўлган. (Бувамнинг бошқа жойларда ҳам ерлари бўлган. Шунинг учунми Черняевкадаги ер бир оз қаровсиз қолгани боис сотмоқчи бўлганлар, шекилли — *муаллиф А.А.*) Шу ерни сотмоқчи эканликларини билдирганларидан сўнг, харидор ҳам топилган. Нархланган, барака бўлган. Харидор пулини 1—2 кун ичида берадиган бўлиб келишишган. Лекин бундан хабар топган бир танишлари келиб қолган:

— Эй, мулла Асомиддин, бу ернинг нархи 2—3 баравар қиммат бўлади. Сиз жуда арзонга “бор барака” қилибсиз. Мана харидор, ўша нархдан 3 баравар кўп пул беришга рози,— деб ёнидаги харидорни кўрсатибди.

Бувам бир оз ўйланиб туриб, кейин шундай дебдилар:

— Раҳмат. Лекин мен нархлаб, қўл олишиб қўйганман.

— Лекин, у сизга ҳали 1 танга ҳам бермабди-ку? Бу харидорнинг пули нақд.

— Барибир, нархлашганмизми, барака бўлганми, та-мом. Пулини топганда берар. Менинг оғзимдан чиққан сўз — лафзи-ҳалолом! Эр киши бир лафзли бўлади. Лафз — эътиқод, иймон билан баробар. Ўша озгина пулнинг баракасини берсин, — деб суҳбатга яқун ясаган эканлар. Ҳалиги келганлар гарчи иши битмаса-да, бувангизнинг бир сўзли, лафзи бутлигига тасанно айтиб кетишган экан”.

Ушбу ҳикоя мени кўп тўлқинлантирди. Негаки, ҳозирги пайтда бир сўм фойдаси учун одамлар ўз сўзидан, лафзидан қайтиб кетишаётган ҳолатлар кўп учрайди. Илгариги барака деган ҳикматнинг хусусиятини унутиб юбориш-япти. Савдодаги ҳалоллик, поклик, лафз, субут — барака беришини эслан чиқариб юборяпмиз?!

* * *

Бувамлар 25 ёшлик ўспирин йигит пайтлари бўлса керак, еру кўкка ишонмайдиган жуда чиройли кўк тулпор отлари бор экан. Бир юмуш билан хийла олисроқ йўлга чиқибдилар. Намоз пайти бўлиб қолибди. Бувам отни бир дарахтга омонат боғлаб, холироқ жойга ўтиб, жойнамоз ёйиб намоз ўқийдилар. Лекин хаёллари отда бўлади. Боғланган отни бирортаси ўғирлаб кетмасин деб намозни тез-тез ўқийдилар. Тура солиб жойнамозни йиғиштириб, отнинг олдига келадилар. Шунда бир нуроний чол бувамнинг хатти-ҳаракатини кузатиб турган экан. Кекса одам бувамни олдига чақириб норози оҳангда дейди:

“Сен яхши инсоннинг фарзандига ўхшайсан, лекин намоз ўқишингни кўриб ҳайрон бўлдим. Сен ўзи мусулмон бўлиб намоз ўқидингми? Ёки товуқ бўлиб гўнг чўқидингми?” Бувам бу гапдан ноқулай аҳволда қоладилар, жуда хижолат бўлиб: “Отимни омонат боғлагандим. Битта-яримта ўғирлаб кетмасин деб намозни шошиб ўқидим”, дейдилар. Шунда кекса одам: “Ўғлим, намозни ҳаётнинг барча ташвишларини унутган ҳолда, Оллоҳга астойдил илтижо қилиб ўқиш керак”, деб бувамга танбеҳ беради.

Бу бувамга бир умрлик сабоқ бўлган экан. Шу-шу умрларининг охиригача, ҳатто 100 ёшдан ошганда ҳам беш вақт намозни канда қилмаганлар. Дадам айтардилар: “Ҳаётда ҳар хил ҳолатлар бўлади, тирик жон, одам янглишади. Шунда катталарнинг, доноларнинг танбеҳини тўғри кўнгил билан қабул қилиб, ундан хулоса чиқариш керак. Шунда ҳаётда қоқилмайсизлар”. Ҳа, дадам юқоридаги воқеани бекорга гапириб бермаганди?

* * *

Бувам авлиёсифат, дами ўткир домлаларга ихлослари баланд бўлган. Уларни жуда ҳурмат билан тилга олиб илмлари ҳақида доимо илиқ гаплар айтганлар. Ушбу ҳикояни дадамларга айтиб берган эканлар: “Бир одамнинг тўсатдан икки кўзи кўр бўлиб қолибди. Ёруғ дунёни кўрмай қолган бу бечора одам нажот истаб авлиё домла олдига келади. Унга кўзи ожиз бўлиб қолганлигини айтиб, очиб беришликни илтижо билан сўрайди. Домла бир сурани ичида ўқиб, фотиҳа қилади. Шунда бояги одамнинг кўзи аввалгидай кўра бошлайди. Кувончига сигмай кетган одам домладан сўрайди: “Домла айтинг, қайси сурани ўқидингиз?” Домла айтади: “Алҳамду” сурасини ўқидим”. “Алҳамду” сурасини кунда эшитган ва ҳар куни ўзи ҳам шу сурани ўқиган бояги одам домлага ҳам, бу дуо сурасига ҳам менсимай шундай дейди: “Домла, бу ўша “Алҳамду”ми, шунда шунақа хосият бор эканми? Уни ўзимиз ҳам ўқийверардик”.

Яратганнинг қудратини қарангки, шу гапни айтиши билан дунёни қайта кўра бошлаган ҳалиги ношукур одамнинг яна икки кўзи кўролмай қолади. Кўзи ожиз бўлиб қолган одам саросимада яна ўша дуони ўқишни, кўзини очиб беришини сўраб илтижо қилади. Шунда домла бош чайқаб, афсус билан шундай дейди: “Энди бу дуонинг таъсири бўлмайди. Ўқиганим билан беҳуда. Сен боя ихлос билан, илтижо билан кириб келганинг учун дуодан кўзларинг очилган эди. Лекин сен дуога беписанд қарадинг, кўзинг очилганига шукур қилмадинг. Энди ҳар қандай дуонинг сенга фойдаси бўлмайди”.

Бу ҳикояни бувам ўз вақтида дадамга, у киши бизга айтиб берган эдилар. Дадам ҳар гал шу ҳикояни яқунлар

эканлар: “Болаларим, дунёда нимаики иш қилсанглар ихлос билан қилинглар. “Ихлос — халос” деган гап бор. Ихлос билан қилинган ният амалга ошади, ихлос билан ўқилган дуо ижобат бўлади”, дердилар. Ушбу сатрларни ҳам, азизлар, чин дилдан ихлос билан қоралаяпман, ниятим битта — сизга ҳам манзур бўлсин, ундан ўзингизга, ҳаётингизга, болаларингиз тарбиясига бирор арзирли хулоса олсангиз, сабоқ чиқарсангиз, ниятимга етган бўлур эдим.

* * *

Асомиддин бувам фарзанд тарбиясига, айниқса, қизлар тарбиясига жиддий қараганлар. Ҳаттоки, ортиқча қаттиққўллик ҳам қилганлар. Сабура ва Ҳабиба исмли қизларини эрталаб бешдан уйғотиб, офилхонадаги сигирларга қарашга буюрар эканлар. Қизлар тонг саҳарда уйдаги 20—30 та сигирларни соғиб, ем-хашагини бериб, тагини тозалашаркан. Бир кун Саломат бувим қизларига ичи ачиб:

— Қизларингизга жуда қаҳрингиз қаттиқ бўлди-да,— дебдилар. Ишсиз қолдирмайсиз. Бошқаларнинг қизлари каби ўйнаб-кулишга, дам олишга қўймайсиз.

Шунда бувам ҳаммани йиғиб бир воқеани гапириб берган эканлар. Бир оғайнилариликка йўқлаб борибдилар. 3—4 соат гурунглашиб, сўрида ўтиришибди. Ҳовли четида уй эгасининг икки қизи шу вақт ичида бир зум ҳам дам олмай, тегирмонда ун тортишибди. Яна бир қизи эса ковада ёғ пишириш билан машғул бўлибди. Буни кузатиб ўтирган бувам ҳайронликларини яширмай:

— Қизлар чарчашдику, кўп ишлайвериб?— дебдилар.

Шунда мезбон жавоб қилган экан:

— Қизлар ўз уйида меҳнатга ўрганса, келин бўлиб тушган уйида қийналмайди. Оғирликни ўз уйида кўрсин. Бундан оғирроқ жойга бормади. Ҳозир қийналса, иш ўрганса, меҳнатдан қочмаса, кейин ўйнаб-кулиб яшайди. Агар ҳозир уларни аясак, оғир иш буюргани кўзимиз қиймаса, келин бўлиб борган жойида кўп қийналади.

Шу-шу бувам қизлар тарбиясига талабчанлик билан қараганлар. Шунинг учунми ҳамма қизлари тушган жойида ували-жували бўлиб, ўзидан тиниб-тинчиб кетишган эди.

Асомиддин бувамларнинг биринчи хотинлари Рихси ойи бўлган. Ундан Фиёсиддин ва Жамила исмли икки фарзанд туғилган. Улар ёшлигида вафот этган.

Кейинги хотинлари — Саломат ойи, яъни менинг бувимга 1900 йилда 45 ёшларида уйланадилар. Бувимдан менинг падари бузрукворим Жамолиддиндан ташқари Камолиддин, Патхиддин, Шамсиддин, Сабура, Ҳабиба, Мастура исмли фарзандлар дунёга келади.

Бувамнинг учинчи хотинлари Ҳалима ойи бўлиб, ундан Хайриддин ва Карима исмли фарзандлар туғилади. Бувамнинг Баҳри ва Зайнаб исмли хотинлари ҳам бўлган, лекин улардан зурриёт кўрмаган.

Асомиддин бувам оилада бош фарзанд бўлиб, Ҳисомиддин ва Низомиддин исмли укалари ҳамда Саломат ва Каромат исмли сингиллари бўлган.

Асомиддин бувамларнинг охириги ёстиқдошлари қазо қилганда, бувам 90 дан ошган эди. Ҳазил-хузул билан “яна уйлантириб кўяйлик” деб сўрашса, йўқ демай, рўйхушлик берарканлар. Шу хусусда дадамнинг бир ҳикояларини эслаб юрамиз.

Эски маҳалламизда Нодирхон тақсир деган киши яшарди. Кўпчиликка зиёни теккан, жоҳил одам эди. Шўронинг 1930 йиллардаги “қулоқ” қилиш сиёсатини маъқуллаб, кўп оилаларнинг хонавайрон бўлишига сабабчи бўлганлардан. Бир оёғи йўқ, оппоқ соқолли бу кишининг ёши дадамдан анча улуғ эди. Дадам 1953 йилдан бошлаб 10 йилча маҳалла кўмита раиси бўлиб ишлаганларида, у киши муовин эди. Ўша даврда дадам мени акаларимга кўшиб суннат тўйи қиладилар. Лекин тўйга Нодирхон тақсирни айтиш-айтмаслик масаласида бошлари қотиб қолади. Чунки бу одамни бувам ёқтирмас, у ўтирган даврага кирмасдилар. Сабаб Нодирхон тақсирнинг ўша замонларда кўпларни қон қақшатгани бўлиб, эндиликдаги тақводорлигини тан олмасдилар. “Ошга уни айтсам отам хафа бўладилар, айтмасам бирга ишлаймиз, ноқулай” деб ўйлаб-

ўйлаб, дадамнинг хаёлларига бир фикр келибди. Ўз фикрларидан ўзлари хурсанд бўлиб, бувамнинг олдига дадил кирибдилар:

— Ота, кўпдан бери Сизни уйлантириш ҳаракатида-миз. Ҳатто бир-икки жойга оғиз солиб ҳам қўйгандик. У томондагилар суриштиришса, албатта шу чойхонага келишади. Чойхонада эрта-кеч бўладиган одам — Нодирхон тақсир. Мен-ку, ўзи уни ошга айтмоқчи эмасдим, лекин айтмасак, эрта бир кун суриштириб келиб қолган қуда томонга ёмон гапириб қўймасмикан деб ўйлаб, ошга айтсаммикан деб турибман.

Ёнбошлаб ётган бувам, бу гапни эшитиб, дадиллашиб, кўзларидан нур чақнаб:

— Айтавер, болам, айтавер, — дебдилар.

Шунда Патхиддин амаким — дадамларнинг укалари гапга аралашибдилар.

— Жамоллидин ака нима деяпсиз. Отамлар 100 га бориб қолган бўлсалар — уйлантирсак одамлар нима дейди?

Асомиддин бувамларнинг бундан жаҳллари чиқиб: “Сен аралашма, аканг билади”, деб Патхиддин амакиmlарни койиб берибдилар.

Шу-шу хонадонимизда “аканг билади”, деган гап тез-тез ишлатилади. Ҳар гал уни айтганимизда, раҳматлик бувамиз ёдга тушадилар, жойлари жаннатда бўлсин, деб дуо қиламиз. Дадам кейинчалик “Аканг билади” деган ин-термедия ҳам ёздилар.

* * *

Асомиддин бувамнинг оталари Миразимбой ҳожи Шодмонбой ўгли ҳақида дадамлардан қуйидагиларни эшитганман: Миразимбой 1830 йилларнинг бошларида дунёга келган. У баланд бўйли, қадди-қомати келишган, серсавлат одам бўлган. Файратли, шижоатли, дини-исломга эътиқодли Миразимбой икки марта ҳажга боради. Иккинчи марта ҳажга боришларида ўғиллари Асомиддинбой сарф-харажатлари учун икки минг тилло тангани отасига беради. Миразимбой тошкентлик биродарлари иштирокида ўша ерда қурбонлик учун қўй сўйишади. Сўйилган қўй гўштидан шўрва тайёрланиб, ўтирганларга

тарқатилади. Миразимбой шу шўрвадан битта хўплаб, оламдан ўтади. Унинг жасади Макка атрофидаги қабристонларнинг бирига қўйилади. Бу воқеа тахминан 1910 йилларда юз берган. Миразимбой ҳожи вафот этганларида, унга тегишли хуржунда минг тилло танга бўлади. Шериклари мана шу тиллаларни Маккадан Тошкентга келтириб, Асомиддин бувамга топширадилар. Дадамлар ўша даврда одамларнинг нақадар тўғри, покиза, ҳалол бўлганликларини мисоли сифатида бу воқеани бизларга ибрат учун қайта-қайта сўзлаб берардилар.

Миразимбой ҳожи бувамларнинг оталари Шодмонбой бўлган. У, тахминан, XIX асрнинг бошларида дунёга келиб, XIX асрнинг иккинчи ярмида оламдан ўтган. Шодмонбой ўта саҳоватли, ҳимматли ва мард инсон бўлган. Патхиддин амаким бу ҳақда қўйидаги ҳикояни айтиб берганди: “Бир йили қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, буғдойнинг нархи бир неча баробар кўтарилиб кетади. Ўша вақтда Шодмонбой бува омборларида катта миқдорда буғдой сақланиб турарди. У буғдойни қиммат нархда сотиб, катта фойда кўриши мумкин бўлган ҳолда буғдойнинг асосий қисмини камбағалларга егулик ва уруғлик учун текинга тарқатиб юборади”.

Мен юқорида уч бувам ҳақида ёздим, холос. Лекин раҳматлик дадамлар еттига буваларини санаб берардилар, улар ҳақида айрим воқеаларни ҳикоя қилардилар. Отам ҳақида хотира ёзарканман, у киши ҳаётлигида отабуваларим тўғрисида улардан эшитганларимни ён дафтаримга ёзиб юрмаганимга ҳали-ҳали афсусланаман.

* * *

Отам Жамолиддин Асомиддинов (Алп Жамол) 1915 йил 20 августда Тошкентнинг Чувалачи маҳалласида таваллуд топганлар. Асомиддин бувам кўзга кўринган бойлардан бўлгани боис, уни коммунистик мафкура “Шўрога ҳақсиз”, деб эълон қилади. Бувам Шўро ҳукумати учун душман ҳисобланмаса-да, қизил сиёсатнинг сайлаш-сайланиш ҳуқуқидан маҳрум, шўро мактабларида ўқиш таъқиқланган бўлиб, улар жисмонан йўқ қилинмаса ҳам, ишончсизлик билдирилади. Натижада дадам шўро макта-

бида ўқишдан бебаҳра эди. Қайси мактабга борса, тезда ҳайдаларди. Чунки мафкуралашган мактабларда ҳам “Шўрога ҳақсизлар”нинг рўйхати бор эди. Отам ўқишга ҳавасманд бўлганидан, бу кўргиликдан эзилар, айти пайтда бувам эса фарзанди ўқиёлмаганидан афсусланарди. “Болам, ота учун бола жавобгар эмас, деганди шўро ҳукумати, афсус, бу қуруқ гап экан, майли, хафа бўлма, сени ўзим ўқитаман”, дейди бувам.

Мискин, Хислат, Тавалло каби шоирлар билан қадрдон бўлган бувам ўғлини уйда ўқитади. Бир кун бир фандан, эртасига бошқасидан илм беради. Янги мактаб фанларини ҳам ўзлаштиради, араб тилини, форсийни ўрганади. Араб ёзувидаги кўплаб асарларни, айтиқса Навоий, Бедил, Ҳофиз, Юсуф Сайрабий ижодини жуда чуқур ўрганади. Уларнинг ғазалларини мустақил таҳлил қила олиш даражасига етади. Баъзан ўйлаб қоламан, биз ўқиган совет мактаби нақадар сиёсатлашиб, мафкуралашиб кетганди. Йўқса, 10 йил муттасил ўқиганлар бир кекса чол ўз уйда фарзандига билим берганчалик илм ололмаса?!

Орадан кўп йиллар ўтиб, отам бувам билан гаплашиб ўтирганда, афсус чекардилар:

— Ўз вақтида ўқий олмадим. Хужжатим бўлганда, балки мен ҳам каттароқ амалдор бўлардим.

Шунда бувам:

— Хафа бўлма, болам. Яхшиям ўқимаганинг. Бўлмаса сен ҳам 37-йилда отилиб кетармидинг!— дегандилар.

Дадам Ҳабиба ва Сабура аммаларимдан кейин туғилганликлари учун фарзандлар ичида суюкли, арзанда бўлгандилар. Ўша вақтларда Саломат буви — дадамларнинг оналаридан ташқари Асомиддин бувамнинг Ҳалима ва Баҳри исмли яна икки хотинлари бўлган. Бувамлар хотинларига нисбатан жуда қаттиққўл эдилар. Хотинларидан биронтаси айб иш қилиб қўйса, хипчин билан савалаб қоларканлар. Шундай пайтларда улар калтақдан қочиб дадамларни кўтариб олишар экан. Буни кўрган бувамлар дарҳол жаҳдан тушарди.

Дадам бир воқеани ҳикоя қилиб бергандилар: “Болаликда онам билан бирга ухлардим. Лекин эрталаб туриб, баланд овозда “ота, ота” деб бувамни чақирар, бувам Баҳ-

ри ёки Ҳалима бувимларнинг уйдан тезда чиқиб келарканлар. Саҳарда туриб отамни чақиримдан онам бесарамжон бўлиб қолардилар. “Бақирма” деб оғзимни юмарди. Мен баттар хархаша қилардим. Ойим қутидан қурт, майиз, туршак олиб бериб овутишга ҳаракат қиларди. Мен эса ҳеч нарсага қўнмасдим, “ота, ота” деб бақириб-чақираверардим. Отам сал ўтиб кулиб кириб келардилар. Мени тиззаларига ўтқазиб бир нималарни айтиб берардилар. Мен бирпасда ухлаб қолардим. Кейинроқ ақлимни танигач, онамнинг нима учун ўшанда бесарамжон бўлишларига тушундим. Назаримда онамлар кундошлари Баҳри ва Ҳалималардан андиша қилар эканлар. “Отангни чақиргин” деб онаси ўргатди, деган хаёлда хижолат чекарканлар, ойим бечора?”

Дадамдан кейин Мастура аммам туғилган. Мастура аммамиз ёшлигида ўжаргина қиз бўлган. Бир куни қандайдир иш билан иккалалари кетишгаётган экан. Йўл-йўлакай гапдан гап чиқиб хафалашиб қолишибди. Шунда йўлдан катта ариқ чиқиб қолибди. Дадам ундан бир ҳатлаб ўтиб олибдилар. Лекин сингиллари ўтолмай, ариққа тушиб кетибди. Дадам бояги гина-гудуратни унутиб унга қўл чўзиб, ариқдан тортиб олмоқчи бўлибдилар. Лекин аммам ҳали аччиқдан тушмаган экан, дадамга қараб қўллари чўзмабдилар. Шу пайт ариқнинг у бошидан тўлиб сув кела бошлабди. Дадам сувни кўрсатиб:

— Қўлингни чўз, бўла қол,— дебдилар.

Лекин қайсар қиз шунда ҳам акасининг қўлини олмай тураверибди. Сув эса тўлиб-тошиб яқинлашиб келаверибди. Шу алпозда қизчани оқизиб кетиши аниқ эди. Дадам охири ариқ четидаги толнинг узун шоҳини синдириб олиб, бир томонидан ўзлари ушлаб, иккинчи томонини Мастурага узатибдилар. Шундан кейингина сингиллари толни ушлаб ариқдан чиқиб олибдилар.

Қариндошлар жам бўлганда, кўпинча дадам Мастура аммамга шу воқеани эслатардилар. Уларнинг кўзига ёш келар, болаликнинг ёрқин хотираларини эслаб ҳаяжонга тушишарди.

— Аммаларинг ана шундай, ~~бир сўзли, диёнатли,~~ ориятли эди,— дердилар дадам.

Оиламизнинг мана шу даври ҳақида дадамнинг яна бир ҳикояси ҳеч хаёлимдан кўтарилмайди. Менимча 1930 йиллар, очарчилик пайти бўлса керак. Рўзгорни тебратиш ташвиши асосан Камолиддин амакимнинг елкасига тушган. Ўшанда дадам 14—15 ёшли бола, лоақал нон топиш учун эрталабдан кўчага чиқиб, Тошкентнинг Чувалачи маҳалласидан Себзорга келарканлар. Себзорда Равил абзий деган татар киши аҳолидан ёғ шишаларини йиғиб, тозалаб юндириб, дўконларга сотиш билан шуғулланарди. Дадамга ўхшаган шароити оғир болалар эрта тонгдан келиб Равил абзийдан шишаларни олиб, ариқнинг совуқ, муздай сувида ювиб топширишарди. Болаларнинг қўллари совуқдан қизариб, шишиб кетарди.

Равил абзий болаларга бир кунлик меҳнат ҳақи ўрнига тушликда биттадан гижда нон берарди. Дадам нонни олибоқ, кўйниларига солиб, уйга отланарди. Йўл-йўлакай ноннинг бир қисмини еб, қолганини уйга олиб келар ва нонни топшириб, яна изларига — ишларига қайтар эдилар.

Анчадан бери буни кузатиб юрган татар киши бир куни дадамдан сўрабди:

— Сен бола, ҳар куни нонни олиб, қаёққа бориб келасан?

— Уйда ота-онам оч-наҳор ўтиришади. Ноннинг бир қисмини йўл-йўлакай ейман. Ўтириб есам вақт кетади. Ноннинг қолганини уйга ташлаб қайтаман,— дебдилар дадам.

Бу гапни эшитиб Равил абзийнинг кўзига ёш келибди. Дадамга шундай дебди:

— Нега шуни вақтлироқ айтмадинг. Чувалачидан Себзорга бориб келиш осонми? Бундан кейин ота-онанг учун яна битта нон кўшиб бераман! Кечқурун олиб борасан.

Оиламиз бошига мана шундай оғир, қийин кунлар ҳам тушган эди. Лекин оиладаги аҳиллик, покизалик, ҳалол ва тўғри тарбия, меҳнатдан, машаққатдан қўрқмаслик, баҳамжиҳатлик туфайли бундай мушкулотлар тезда ортда қолиб, нурли кунларга чиқиб олди.

Дадамнинг оналари — Саломат бувим 1934 йили айна тут пишиғи пайтида оламдан ўтди. Дадамнинг айтишлари, оналари ўрта бўйли, қирра бурун, очиқ чеҳрали, кўйлақларининг устидан худди туркман аёллари каби қалин белбоғ билан белларини сириб боғлаб юрарканлар. Ҳаракатлари ҳам шунга яраша илдам, кескин, чаққон, таъмизли, сарамжон-саришта, бадастир аёл бўлганлар. Бунга мисол қилиб дадам ушбу воқеани сўзлаб берганлари эсимда.

Бувамнинг отларидан бири тойиб йиқилиб, оёғи синибди. Ахири уни сўйишга қарор қилишади. Буёғи ёзнинг саратони. Отнинг гўшти 300—400 кило келади. Бувимиз шу гўштга битта ҳам пашша теккизмай, саратоннинг сариқ ёзида тузлаб, қуритиб олган эканлар. Сўнг бу гўшни баҳоргача майдалаб рўзғорга ишлатганлар. Ҳозир, баъзан 3—4 кило гўшни совутгич бўлса ҳам айнитиб, ҳидлатиб қўядиган ношуд аёлларни кўрганда, бувим раҳматликнинг нақадар саришталик бўлганликларини эслаб қўяман.

Саломат бувим вафот қилган кезларда рўзғор анча тортилиб, бувам касалга чалиниб, ётиб қолибдилар. Лекин ўзбекчиликда марҳумларнинг хотирасига “йигирмалик”, “қирқ” каби эҳсон дастурхонларини ёзиш одати бор. Тошкентда асосан “йигирма” деб аталмиш худойи ўтказилади. Вилоятларда “қирқ” маъракаси қаттароқ қилинади. Бувимизнинг “йигирма”ларини қай йўсинда ўтказиш анча баҳсларга сабаб бўлган. Сарф-харажатга ишлатиладиган на пул, на пичоққа илинадиган бирор матоҳ чиқмапти. Ахири дадам ўзларининг тўй-ҳашамга киядиган яхшигина хром этикларини бозорга олиб чиқибдилар. Дадам бу этикларини чанг-чунгдан артиб, ош есалар ёғини этикка суртиб, ҳатто лойли, сувли жойларда ечиб, қўлга олволарканлар. Хуллас, шу этик пулига 20—30 кило гуруч билан кичикроқ кўй сотиб олиб, маъракани ўтказишибди.

Дадам оналарини жуда яхши кўрганликлари учунми ё ҳали ёш бўлганлариданми, бу мусибатдан ўзларига келолмай юрганларида кимдир, “Ёсун” сурасини 40 кун ўқисанг, онанг тирилиб қайтади” дебди. Отам азборойи бу гапга ишонганларидан 40 кун “Ёсун” сурасини ўқиб-

дилар. 40-куни дадамнинг бошларига бир капалак учиб келиб, айланган. Дадам бизга: “Ҳа, учиб келди. Оч малла ранг капалак эди. Бу онамнинг миннатдор руҳлари эди”, деб айтиб берардилар.

* * *

Саломат бувим раҳматлик бўлган вақтда дадам 19 ёшли ўспирин эди. Укалари ва сингиллари эса ҳали ёш эди. Ҳаёт билан видолашаётган оналарини кучоқлаб, йиғларканлар: “Патхиддинни дуо қилинг, Мастурани дуо қилинг”, деганлар.

Буни қарангки, отамнинг илтижоларими, оналарининг дуосими, Оллоҳнинг карамими Фатхиддин амаким ул-ғайиб, илм олиб, бир умр ҳуқуқ-тартибот соҳасида ишлаб катта обрўга эга бўлдилар. Мастура аммам ҳам роҳат-фароғатда умр кечирдилар. Турмуш ўртоқлари Отабой Эшонов атоқли ҳуқуқшунос, мактаб яратган олим, академик эди.

Отамнинг ҳаётлари эса бир текис кечмади. Ҳаётнинг турли-туман имтиҳонлари, ҳамлаларидан ўтишга тўғри келди. Гоҳ асоссиз таъқиб, таъналарга дуч келдилар. Шуларни ўйлабми бизга баъзан айтиб қолардилар:

— Ўшанда онамдан Патхиддинни дуо қилинг, Мастурани дуо қилинг дебман-у, ўзимга сўрамабман. Сўраганимда балки мен ҳам тинч, хотиржам умргузаронлик қилармидим...

Биз ёш бўлганимиз учунми ё бу гапларнинг тагига етмаганимиз сабаблими, ўшанда ҳеч нарса дея олмаган эдик.

Лекин энди ўйлаб қарасак, отам ҳам бекорга умр кечирмабдилар. Отамдан кўплаб асарлар, пьесалар қолди. Халқ ичида ўзларига яраша обрў-эътиборлари бўлган. Асарларини телевидение кўрсатиб, радио эшиттириб, газета-журналлар чоп этиб турибди, китоблари босила-япти. Демак умрбоқий ижод қилган эканлар. Бувимиз раҳматлик ўшанда Патхиддин, Мастурани дуо қилишдан аввало, ўз жигарларига дуо сўраган ўғилларини ҳам кўшиб дуо қилган эканлар-да, деб кўнглим таскин топади.

* * *

Бувимиз вафот этганда Асомиддин бувам 80 га бориб қолган мўйсафид эди. Фатхиддин ва Шамсиддин амакиларим ҳали анча ёш бўлганликлари учун, рўзгорнинг бутун залварли юкини боя айтганимдай дадам билан Камолиддин амаким тортишаркан. Камолиддин амаким заводда ишчи бўлиб ишлардилар. У кишининг топгани табиийки катта оилани боқишга етмасди. Дадам тирикчилик ташвишида омухта ёғ тайёрлаб, Эски Жўва бозорида сотардилар. Фатхиддин амакимнинг ҳикоя қилишларича, дадам омухта ёғни жуда яхши тайёрлардилар. Омухта ёғни тайёрлаш учун дадам магазиндан пахта ёғи ва бозордан қўйнинг ёки молнинг чарвисини сотиб оларди. Пахта ёғини қозонда обдан қиздириб, унинг ҳидини кетказиш учун бутун пиёз, сабзи, суюк ташларканлар. Улар қизариб-қорайгач, човли билан қозондан олиб ташлаб, эритилган чарви ёғини қўшади. Дадам тайёрлаган ёғ бозорнинг олди — омухта ёғи бўларди. Харидорлар ҳатто думба ёғи қолиб, дадам тайёрлаган ёғларига ишқибоз эдилар. 30—40 кг омухта ёғни 2—3 соатда сотиб, бозордан майдачуйда, егулик, рўзгор танқисликларини бутлаб уйга қайтардилар. Кейинчалик биз ҳам улғайиб, оила қуриб, катта қозонда ёғ қиздирсак, дадам “ёғ қиздиришни билмайсанлар, мана бундай бўлади...” деб ўргатардилар. Ҳозир уйда чет элнинг тайёр ёғини ишлатаётганда баъзан шу воқеа хаёлимга келади. Отамнинг нақадар меҳнаткаш, ишига пишиқ, қийинчиликлардан эсанкирамайдиган инсон бўлганларига яна бир бор имон келтираман!

* * *

Дадам асосан бозорда тирикчилик қилсалар-да адабиётни унутолмас эдилар. Бозору рўзгор ташвишларидан сал ортса, Навоий, Бедил, Машраб, ўзларига маънавий устоз деб билганлари — Юсуф Сарёмий ғазалларини ўқир, ўзи ҳам шеърлар, ғазаллар қоралаб юрарди. Кўнглининг туб-тубидаги орзулари ниш урар, вужудини қитиқлар, лекин иложсизлик, ночорлик йўл бермасди. Шу пайтларида эски таниши бўлмиш Иноят Мақсумов деган биродарларини учратиб қолади. У киши ижодкор бўлиб, да-

дамнинг адабиётга ҳавасманд эканликларидан бохабар эди. Ўзи ҳам “Навоий Астрободда” деган пьеса ёзган ўша пайтларда нашриётлардан бирига раҳбарлик қилар эди.

Дадамни бозорда учратиб қолгач, ҳол-аҳволлашади. Дадам бошларига тушган ташвишларини, онадан ҳам ажраб қолганларини, рўзғор ташвиши ва оталари касал ётганларини айтади. Иноят ака: “Сизнинг бинойидек ижодингиз бор. Адабиётни яхши биласиз. Бозорни қўйинг”, дейди. Бир таниши — мактаб директориغا хат ёзиб беради.

— Қандоқ бўларкин, менда на ўрта мактабни битирганлик гувоҳномаси, на диплом бўлмаса?!— деб дадам рўйхушлик бермайди.

— Дипломингиз бўлмаса ҳам, унча-мунча дипломлидан кучлисиз! Адабиётдан дарс берасиз!— деб илтимос қилади Иноят ака. Бу кишининг таъсири кучли эканми, мактаб директори тихирлик қилмай дадамни ишга олади.

Шундай қилиб, 1936 йил дадам ҳаётларида янги давр бошланади. Тошкентнинг Себзор маҳалласидаги Улуғбек номли мактабда адабиётдан дарс бера бошлайдилар. Ўша вақтда ўқитувчининг обрўси баланд, маоши ҳам шунга яраша эди. Масалан, бир ойлик маошга 2 та қўй берарди. Шу-шу хонадон ҳаёти ҳам бирмунча осудалашиб, тинч, хотиржам кунлар бошланган эди.

Айни пайтда дадамнинг ижодий фаолиятлари ҳам юзага чиқа бошлаган. 1936 йилда “Ўқитувчи” газетасида “Навоийга” деган шеърлари босилиб чиқади. Бу дадамнинг матбуотдаги биринчи кўринишлари бўлиб, Навоийга бағишланганида катта маъно бор эди. Дадам Навоий маънавиятининг муҳлиси эдилар ва уни жуда яхши билардилар. Жуда кўплаб ғазалларини ёддан айтиб, маъносини чақиб берардилар. Бизларни ҳам Навоийни ўқишга, уни тушунишга ўргатардилар. Бирор иш қилсак ёки бирор воқеа юз берса, Навоийнинг айнан шунга мос ғазалини ўқиб берардилар. Мен ёш эдим ва ҳар гал, “Навоий бизнинг нима иш қилаётганимизни қаердан биларкан-а?” деб ҳайрон бўлардим.

Ҳурматли ёзувчимиз Ўзбекистон Қаҳрамони Саид Аҳмад ака “Алп Жамол ҳақида билганларим” номли мақоласида дадамларнинг “Алпомиш” номли шеърий дра-

ма, мўғуллар истилосига қарши мислсиз қаҳрамонлик кўрсатган Жалолиддин шоҳ ҳақида дoston ёзганлиги ва бу асарга Мақсуд Шайхзода яхши баҳо берганлиги тўғрисида маълумот беради. Бу тўғрида дадам бизга ҳам бир неча бор айтган эди. Афсуски, ҳозиргача бу асарлари топилгани йўқ.

Дадам айниқса, халқ оғзаки ижодини яхши билганлар. Бу, аввало, ёшлиқда бувамнинг ёнида юриб адабий йиғилишларда олган билимлари бўлса, қолаверса, ўзлари кўп ўқиганлари, халқ ичида бўлиб, ўша бозордаги турфа халқнинг гап-сўзидан, суҳбатидан билганлари натижаси эди. Адабиёт ўқитувчиси сифатида ёзувчилар давраларида, анжуманларида фольклоршунослик, дostonчилик хусусидаги дадамнинг мулоҳазалари баъзи адибларнинг назарига туша бошлайди. 1930 йилларнинг охирларида Ёзувчилар уюшмасида халқ оғзаки ижоди намуналарини йиғиш, асраб-авайлаш, айниқса бахшиларга ёрдам бериш, уларга ёш қаламкашлардан шогирдлар бириктириб қўйиш ҳақида гап бўлгач, атоқли фольклоршунос олим Ходи Зариф отамни машҳур бахши Фозил Йўлдош ўғлига, ёш шоир Қуддус Муҳаммадийни эса бахши Ислом шоирга котиб қилиб юборади.

Отam ҳаётида яна бир завқли, эҳтиросли палла бошланади. Фозил Йўлдош бахши билан юрт кезади. Бахшининг дostonларини оғзидан ёзиб олади, у билан бирга юриб, колхозчилар дала шийпонида, чўпонлар ўтовида, мактабларда дostonлар ўқийди. Кези келганда ўзи ёзган термалар, шеър-ғазаллардан ҳам ўқиб беради. “Бахши билан ўтган икки йил менга кўп нарса ўргатди”, деб эс-лардилар дадам.

* * *

Отамнинг бахши ҳақидаги ҳикоясидан:

“Мен Тошкентда поездга ўтириб Булунғурда тушиб қолардим. У ёғига бахшининг уйигача дала-қир оша ўн-ўн беш чақирим пиёда юришим керак эди. Бир гал ёз фасли эди, тун ярмида поезддан тушгач, анча юриб даладаги баланд пичан гарами ёнида тўхтадим. Ҳозир бориб, тонг отмасдан бахшини уйғотиб юрмай, яхшиси эр-

талаб бораман дедим-да, баланд ғарамнинг тепасига чиқиб уйқуга кетдим. Бир маҳал ғала-ғовурдан уйғондим. Қарасам, 10—15 киши ғарамни ўраб олган, қўлида паншаха, менга қараб ҳезланиб туришибди.

— Туш пастга, ўғри, мана энди қўлга тушдинг.

Биттаси, ҳатто паншахасини менга қараб отиб, ўтакамни ёрай деди. Билсам, шу қишлоққа бир неча кундан бери ўғри оралаб, одамларнинг тинчлиги бузилаётган, хонадонлардан сигир, қўй ўғриланаётган экан. Шунга жамоа тўрт томонга гуруҳ-гуруҳ бўлиб бўлинишиб, бегона кимсаларнинг орқасидан тушишган пайтига тўғри келибман. Ҳарчанд тушунтираман, ҳеч ким тушунишни истамайди. Қўлимда мана, “бахшининг котиби” деган қоғозим бор десам ҳам ишонишмайди. Бахтимга улардан бири Фозил бахшининг қариндошларидан экан, мени таниб қолди. Халқ шундан кейин ҳовуридан тушди.

Бахши ҳам ўзимиз қатори ҳаёт кечирарди. Баъзан қорним очганидан айвонда ҳолсизланиб қолардим. Бахшининг кичик қизига секин, “уйдан нон олиб чиқиб бер”, дердим. У уйга кириб, нон олиб чиқиб берарди.

Бир гал уйда анча қолиб кетдим. Шундан сўнг бахшининг ўзи уйга келди. Отам билан гурунг қилибди. Отам менинг кўчага чиқиб кетганимни айтибдилар. Кўчада 3—4 та тенгқур дўстлар келаётсак, бахши бир елкада хуржун, бир қўлида яримта тарвуз — кесиб еб келаяптилар. Салом бериб, рўпарасига чиқдим.

— Тинчликми устоз, нима қилиб юрибсиз?— сўрадим.

— Сизни қидириб келдим, болам. Бу гал ҳаяллаб кетдингиз? Ёзадиган ишлар кўп — дедилар. Бахши билан отамдан фотиҳа олиб, поездга ўтириб жўнадик. Устоз билан ҳаётимнинг энг серзавқ даври ўтди. Китоб бўлиб халқ мулкига айланган кўплаб дostonлар, термаларнинг дунё юзини кўришида менинг ҳам улушим бор. Уларнинг кўпини мен устоз оғзидан ёзиб олиб, тартиб берганман”.

* * *

“1942 йилнинг ёз ойлари эди. Ҳасанбой қишлоғидан келаётган эдим,— деб дадам ҳикоя қилиб бергандилар.

Йўлда бир аёл уйдан чиқиб менга мурожаат қилди: “Эчким арқонга бўғилиб қолди, тезда сўйиб юборилмаса ҳаром ўлади. Муллака ёрдам беринг”.

Дадам этиклари кўнжида доимо пичоқ олиб юрардилар. Зудлик билан уйга кириб эчкини сўйиб берибдилар. Чиндан ҳам эчки бўғилиб, хириллаб қолган, сал кечикканда ҳаром ўлиши тайин эди. Аёл миннатдор бўлиб “чой ичиб кетинг” деб кўймай ўтқазибди. Эри фронтга кетган. Ёш болалари билан ночор кун кечираркан. Олдиларига чой ва иккита кулча нон кўйибди. Уруш пайти. Очарчилик. Нон арзанда. Бунинг устига қимматчилик. Бир ойлик машағабга тўрт буханка нон бермайдиган вақтлар. Дадамнинг қорнилари оч эди, албатта. Шу пайт иккита ёш болага кўзлари тушибди. Болалар нонга мўлтираб қараб, кўзини узмасмиш? “Дастурхондаги нон шу болаларнинг тушликда ейдиган нони бўлса керак”, — деб кўнгилларидан ўтибди дадамнинг.

Бир пиёла чой ичиб нонга қўлларини ҳам тегизмай ўрниларидан турибдилар. Аёлнинг қистовига ҳам қарамай, “Раҳмат, қорним тўқ эди”, деб чиқиб кетибдилар.

Бироз юриб Кўктерақдаги чойхоналардан бирига кирибди. Ўн-ўн бешта ошхўрлар сабзи-пиёз тўғраб, ошга тайёрларлик кўришаётган экан. Орадан бироз фурсат ўтиб, кимдир: “Қочларинг, облавачи кевотди”, дебди. Ошхўрларнинг ҳаммаси уришдан қочганлар экан. Бир зумда қий-чув бўлиб, ҳаммалари деразадан ўзини кўчага уриб, жуфтаси ростлабди. Чойхонада дадам билан чойхоначидан бошқа ҳеч ким қолмабди. Ўша пайтлари Марказқўм қарорига асосан ўқитувчилар фронтга олинмас эди. Мактабда ишлаганликлари учун дадамда ҳам “брон” бор эди. Хотиржам ўринларидан туриб, “ошхўрлар”нинг ёғ-гўшти-ни тўғрай бошлабдилар. Шу пайт ҳарбий кийимда рус полковниги уч нафар аскар билан кириб келибди. Дадам улар билан сўрашибди. Ошни бирга еймиз, деб уларни таклиф қилибди. Бир соатда ошни дамлаб бирга тановул қилишибди. Полковник Подгорний дадамга: “Ўрдадаги юристлар мактабининг директори оғайним. Хоҳласанг ўша ерга сени ишга жойлаб кўяман”, дебди. У пайтларда ҳуқуқшунослар тайёрлайдиган энг катта даргоҳ шу мактаб бўлиб, уни битирганлар суд, милиция, прокуратура органлари-

да ишлардилар. Шу одам сабаб дадам юристлар мактабида ишлаганлар.

Ҳикояларини яқунлар эканлар: “Бир нарсага эътибор қилгин ўғлим, олдимга қўйилган иккита кулча нонни емай, шу нонга мўлтираб турган болаларга илиниб чиқиб кетганим учун, Оллоҳ менга кўп илтифотлар қилди?! Юристлар мактабида онанг билан танишдим, унга уйландим, сенлар дунёга келдиларинг. Бундан Оллоҳ таолога беҳисоб шукрлар қиламан”, дедилар.

* * *

Ўша кезларда Тошкентнинг кўзга кўринган бойларидан Мирсоатбой қизлари — Мамлакат ва Шарифалар шу мактабда ўқишарди. Мамлакат адабиёт ўқитувчиси назарига тушган эди. Хушбичим, истараси иссиқ бу қиз чиндан ҳам бошқалардан ажралиб турарди. Жамолиддин ўз тақдири шу қиз билан бирга эканлигини ички бир туйғу билан ҳис этади...

Адабиёт ўқитувчиси, яъни дадам бу хушсурат қизга дарс пайти савол берадилар:

— Алишер Навоий қачон туғилган?

— Мен билан тенг, бир синфда ўқиганмиз,— деб жавоб берибдилар онамлар.

Роса кулги кўтарилибди. Онамларнинг қўшнилари новвой бўлиб, ўғлининг номи Алишер экан. Онамлар ўша заҳоти, Алишер новвойни сўраяпти деб ўйлаб, шундай жавоб қилган эканлар. Биз ҳар гал мириқиб кулсак, онам раҳматлик: “Бўлмаган гап, аданг ичидан тўқиб айтаяпти”, деб қўярдилар.

— Шу қизга уйланаман,— дейдилар дадам бирга ишлайдиган Қори ака деган кишига.

— Иним Жамолиддин, жуда ҳам баланд дорга осилаяпсиз-да,— деган экан Қори ака. Лекин отамиз бир ишга аҳд қилса қўймайдиганлардан эди.

— Уйлансам, фақат шу қизга уйланаман!

1943 йили уларнинг тўйи бўлади. Ота-онам ҳамшира бадастур ҳаёт кечиришмаган бўлса-да, бир-бирларига суяниб, ниҳоятда мазмунли яшашди.

Юрагимга яқин яна бир киши тўғрисида ҳикоя қилмоқчиман. Онамнинг оталари Мирсоат бувам 1892 йилда Тошкентда таваллуд топган. Ўз даврининг катта савдогар бойларидан бўлган бувамни биз набиралари “оппоқ дода”, дер эдик. Байроғига “бойларга қарши кураш” деб битилган Совет тузумининг кўп азиятларини, жабру зулмларини бошидан кечирган, уч марта қамалган бўлса-да, иродаси букилмаган, тирикчилик қилиб бойишдан толмаган инсон эди. У кишининг асосий тирикчилиги, қўйчилик бўлиб, қўй тижорати билан шуғулланардилар. Қўйларни улгуржи олиб, оз-оздан бўлиб сотиб шундан даромад қилардилар. Қўйни бувам асосан Қозоғистондан 500—600 тадан олиб келиб, Тошкентда қассобларга 20—30 тадан тарқатиб юборардилар. Бу ишни яхши йўлга қўйган бувам жуда бадавлат яшаган. Ўта уддабурон, ҳозирги замон тили билан айтганда, табиатан тадбиркор бўлган бувам ҳақида онам раҳматлик қўйидаги гапларни бир неча бор айтганлари эсимда: “Дадамлар ишнинг кўзини жуда яхши билардилар. Уч марта қамалиб, умрларининг бир неча йили қамоқда ўтган бўлса-да, тижоратчиликни давом эттирдилар. Уйимиз прокуратура, милиция ходимлари томонидан 5—6 марта тинтув қилинган. Бор-бутимизни олиб кетишганди. Лекин дадамлар қамоқдан чиқишлари билан яна тирикчиликни йўлга қўйиб, тезда бойиб кетардилар. 1930 йилларнинг бошлари эди. Бойларни “кулоқ” қилиш бошланганда, дадам 60000 қўйларини давлатга ўз ихтиёрлари билан топшириб “оқ қоғоз” олганлар. “Оқ қоғоз” шўро томонидан гуноҳларидан ўтилди, деган ҳужжат эди. Лекин шундай бўлса-да, Тошкентда яшаш ман этилган. Шаҳардан 40 километр нарига — Янгийўлга сургун қилинган.

Мирсоат бувам бир неча йил Янгийўлда яшаб, яна Тошкентга қайтадилар. Бобир номли парк рўпарасидаги яҳудийлар маҳалласидан ҳовли сотиб оладилар.

Мен Мирсоат бувамни яхши эслайман. Баланд бўйли, келишган, савлатли, буғдой ранг киши эдилар. Қишда анор пўсти рангли ичи жун пўстин-пальто кийиб юрардилар. Юришларида, чеҳраларида, гапларида ғайрат чақнаб турарди. Мен 4—5 ёшли бола эдим, бир кун кечки

пайт бизникига келгандилар. Ойим дастурхон ёзиб овқат келтирдилар. Мен ўша пайтларда ёш болалар ўртасида русум бўлган — тагига қўрғошин ёпиштирилган қўй жунгидан қилинган “ланка”ни фанерча билан теппага уриб ўйнардим. У ёниб турган лампочкага зарб билан тегиб, чил-чил қилди. Чироқ ўчди. Қоронғида қочиб қолдим. Мени шунда анча қойишган эди.

Орадан бироз ўтгач, бувам раҳматлик яна бизникига кириб келдилар. Келаётганларини эшитиб, ўша кундаги қилган ишимдан қўрқибми ёки андиша қилибми, оёғимни танчага тиқиб ётдим. Кўзимни юмиб, ўзимни ухлаётганга солдим. Бувам кириб сезиб-сезмасликка олдиларми, “ия, Абдурахмон ухлаб қолибди-ку”, дедилар. Танча атрофида 2 соат чамаси гаплашиб ўтиришган бўлса, шунча муддат кўзимни очмагандим...

Мирсоат бувамлар 1959 йилда 67 ёшларида хасталик билан оламдан кўз юмдилар. 1956 йилда, қариган чоғлари 8 ой қамалиб ётиб, соғлиқлари анча ёмонлашганди. Эсимда ўша пайтда қариндош-уруғлар уларни даволатишга кўп ҳаракат қилишганди. Иложи бўлмади.

Гоҳида хаёлимга бувам келганида, тирноғи билан тоғни силжитишга қодир бўлган забардаст инсон ҳақида ўйлайман. 1917 йил Октябрь тўнтариши вақтида у киши навқирон йигит бўлган. Бувамнинг авжи ишлаб бойлик орттириб халққа нафи тегадиган пайтидан то умрининг охиригача — ўз табиатига зид бўлган Шўролар тузуми даврида — хавотирда яшашига тўғри келганига ачинаман. Республикамиз Мустақиллигини, бозор иқтисодиётига ўтаётган ҳозирги давримизни кўрмаганликларидан афсусланаман. Шу ўринда атоқли шоиримиз Эркин Воҳидовнинг икки мисра шеърини келтирмоқчи эдим:

Айланур чархи фалакнинг давридек мангу замон
Гоҳи кажрафтору, гоҳи золиму бадху замон.

Бу ажойиб мисралар худди менинг бувамга ўхшаган инсонлар ҳаётидан келиб чиқиб ёзилганга, уларнинг умрларини ифода этувчи байтга ўхшайди.

Укам Муҳитдин 1957 йил март ойида туғилган. У туғилганда чеҳраси худди Мирсоат бувамларга ўхшарди. Ойим ўшанда бувамларга: “Дола қаранг, жуда сизга

ўхшайди-я”, деганларида, бувамлар: “Битта ўғлинг менга ўхшаса ўхшабди-да”, дегандилар. Ҳақиқатда Муҳитдин бувамларга фақат кўриниши ёки гавда жиҳатидангина эмас, ҳар томонлама — серғайратлиги, ишнинг кўзини билиши, ботирлиги, инсонларга меҳрибонлиги, меҳмондўстлиги билан ҳам жуда ўхшайди. Ҳозирги пайтда ишини яхши йўлга қўйиб олди. Минглаб одамларни иш билан таъминлаган. Шаҳримизда йирик тадбиркор бўлиб кўпчиликка танилди. Уни Оллоҳнинг ўзи ёмон кўздан асрасин!

* * *

Солиҳа бувим — онамларнинг оналари 1900 йилда туғилган, жуда озода, покиза, андишали эди. Агар товуқ челақдаги сувга тумшуғини тикса, челақдаги сувни тўкиб, 7 марта ювар, ҳар ювганларида қуёшда қуритар эканлар.

Ўзбекистон КП Марказқўми биринчи котиби, 1937 йилда қатағон қурбони Акмал Икромов Солиҳа бувимларга холавачча эди. Онамлар, “ёшлитгимизда Акмал Икромовнинг боғқовлисига кўп борардик, айниқса қулупнай пишиғи пайтларида”, дердилар. Солиҳа бувимга дадам жуда меҳрибон эдилар. Бувим тез-тез бизникига келиб 5—6 кун меҳмон бўлардилар. Дадамлар бозордан 2—3 жўжахўроз олиб келиб сўйиб берардилар, гўштидан қайнатма шўрва қилинарди. Қувват бўлади, деб бувимларга ичиришарди.

Солиҳа бувим кўп йўталар эдилар. Бошқа одам йўталса дадамларнинг ғашлари келарди. Лекин бувимларники билинмасди. Аллақаерлардан кўкнори толиб келиб, дамлаб берардилар. Қайнонага жуда меҳрибон эдилар. 1963 йилда 63 ёшда Солиҳа бувим оламдан ўтдилар.

* * *

Асомиддин бувамнинг тўғрисўзлиги, ҳақиқат олдида ҳар қандай шароитда ҳам андиша қилиб ўтирмайдиган одам эканликлари ҳақидаги бир воқеани дадам бизга гапириб берганлар.

Дадамнинг ойимга совчи қўйиб юрган пайтлари эди... Қуда томон танишгани, шу баҳона уй кўрарга келишибди. Бувам уларни кутиб олиб уйга олиб кирибдилар, дас-

турхон ёзишибди. Ташқарида хизмат қилаётганлар ошхонадаги челақдан самоварга сув қуйиб, чойга уннашаётган экан, деразадан кўзи тушган бувам, баланд овозда дебдилар:

— Ҳой, у челақдаги сувдан чой қайнатманглар, кечаси Жамолиддин маст ҳолда келиб, шу челақдан сув ичган...

Қудалар анграйиб қолишибди. “Бу қандай одамки, бўлажак қудалар олдида куёвнинг, яъни ўғлининг айбини тўкиб солса?!” Хайриятки, қудалар ҳам кўпни кўрган, фаросатли кишилар экан. Бувамнинг тўғрисўз, очиқ, дангал одамликларига тан бериб, хурсанд бўлиб қайтишибди. Шу воқеа сабаб тўй ҳам тезлашибди.

Бу бувамнинг нақадар тўғри одам эканликларигагина мисол эмас. Бу бувамнинг ичкиликни нақадар хушламасликларига ҳамда ичкилик ичган одамнинг оғзи теккан сувдан эзгу ният билан келган бўлажак қудаларга чой дамлаб беришга ор қилганликларини ҳам кўрсатади...

* * *

Мирсоатбой замонасининг кўли узун, сармоядор кишиларидан бўлгани учунми, аввалига қизини оддий ўқитувчига беришга унча кўнгли бўлмабди. Бир кун бозорда кўшнимиз Ҳоқимбек ака билан учрашиб қолади. У кишининг ўғли Ҳошимбек дадамнинг тенгкур улфатлари бўлган. Гапдан гап айланиб Мирсоатбой Ҳоқимбек акадан сўрайди:

— Мулла Асомиддиннинг ўғли Жамолиддин қизимизга совчи кўяпти. Нима дейсиз?

Ҳоқимбек ака оиламизни мақтайди. “Бераверинг, ёмонлик бўлса, мен кафилман”, дейди. Шундан сўнг тўй бўлиб ўтади.

* * *

Дадам Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Тил ва адабиёт институти фольклор шўъбасида ишлар эдилар. Бу дадамнинг Фозил Йўлдош ўғли билан сермахсул ишлаган даврлари ҳақидаги амалий ҳисоботлари, ахборотла-

ри, халқ оғзаки ижоди соҳасидаги билим ва тажрибалари натижаси эди. Дадам форс тилини яхши билар, араб алифбосидаги ёзувни ўқий олардилар, эски қўлёзмаларни қийналмай шарҳлардилар. Мана шулар институт раҳбарияти томонидан отамни ишга олишга туртки бўлган эди.

1949 йилда институтда “Навоийнинг диний қарашлари” мавзусида илмий кенгаш бўлиб ўтади. Кенгашда ўша давр сиёсатига мослашган олимлар Навоийни динга қарши бўлган ва ҳаттоки Худога ишонмаган деган фикрларни билдиришади. Дадам кенгашда сўзга чиқиб, уларнинг фикрини қоралайди. Навоийнинг шеърларидан, тарихчи олим Хондамирдан мисоллар келтириб, Навоийнинг қўплаб масжидлар қурдиргани ва шу масжидларда ўзи ҳам намоз ўқиган ва доимо динга ҳомийлик қилганини исботлаб беради. Давр талаби: бу нутқи учун ўша куниёқ ишдан бўшатилади ва таъқиб остига олинади.

Шу воқеадан кейин дадам ишсиз қолдилар. Икки йил уйда ўтиришга мажбур бўлдилар. Лекин тинчгина ўтириш nasib қилмайди. Пешоналарига “сиёсий ёрлик” босилгач, кунлари таҳликали ўта бошлаган. Ноилож бувамнинг маслаҳатига кўра, кенжа хотинлари Зайнабнинг уйида — Қизилкўприқда онам билан яширинча яшаб туришган. Бу ишлар сал босди-босди бўлгач, яна уйга қайтишган. Дадамнинг Малик ака деган танишлари бор эди. Фронтдан икки қўлидан айрилиб, протезда келганди. Биз Малик ака уйимизга келганларида ҳам кўрқув, ҳам ҳайрат билан унинг протез қўлларига қараб ўтирардик. Чунки бир қўли йўқ одамларни кўргандик, лекин иккала қўли йўқ одам — фақат шу Малик ака эди. У бизнинг ҳайратда қараб туришимизни кўриб, “ҳа зумрашалар, майли омон бўлинглар”, деб кулиб қўярди. Малик ака Ҳастимомдаги бозорнинг директори эди. Икки йилдан бери уйда ўтирган дадамни бозорга паттачи қилиб ишга олади. Бунинг икки сабаби бор эди. Биринчидан, дадамни энди давлат идорасига осонликча ишга олмасди. Иккинчидан, қаердадир ишлаш, рўзғорни тебратиш, бирин-кетин туғилаётган фарзандларни боқиш керак эди.

1951 йилда пайшанба куни туғилганман. Бу куни туғилган фарзанд хосиятли бўлади, оилага яхшилик келтиради, деган гаплар бор. Дадам ҳам “сен туғилгандан бош-

лаб яхши яшай бошлаганмиз”, дердилар. Шунинг ҳам айтишим керак, дадам гарчи бозорда ишласалар-да, ижодни ташламаганлар. Бозор ҳаётидан турфа ҳангомалар, ҳажвиялар ёзиб “Муштум” журнали, “Қизил Ўзбекистон”, “Тошкент ҳақиқати” газеталарида чоп этиб юрганлар. Бозорда 1960 йилгача ишлаганлар. Нега 1960 йилгача?

Чунки шу йили отам ҳаётида энг катта фожеа юз берди. Мен ўшанда 9 ёшда эдим. Ҳастимомдаги бозор Чуқурсойга кўчганди. Оиламизнинг тўнғич фарзанди Алпиддин акам 13 ёшда эдилар. Акам ҳар куни мактабдан дадамнинг олдига бозорга борар, дадам бир халтача егулик мевачева олиб бериб юборарди. Ўша куни якшанба эди. Янги ўқув йили яқин қолгани учун мактабга дарсликлар келибди, деган хабар бўлди. Акам мактабга бориб, дадам берган 25 сўмга бир талай китоб олиб келгани ҳамон эсимда. Кейин одатдагидай бозорга кетди. Дадам майда-чуйдаларни бир тугун қилиб, акамни аяб, автобусда қийналмасин деб, таксига ўтқазиб уйга жўнатадилар. Биз таътил вақти бўлгани учун ҳар куни тушдан кейин чўмилардик. Биз чўмиладиган жой — Қумлоқдаги Кўктурли ота мақбараси ёнидаги чойхонанинг яқинидан оқиб ўтадиган Кайковус анҳори эди. Ҳар куни ён-атроф, маҳалладан 20—30 бола шу ерда чўмилардик. Алпиддин акам анҳорнинг қирғоғида бир ярим яшар синглим Марҳаматни кўтариб ўтирувди. Биз чўмилаётгандик. Бирдан машинанинг қаттиқ тормоз босгани-ю, чойхонадаги одамларнинг барабар ўрниларидан туриб кетганини сезиб қолдим. Аввал нима ҳодиса юз берганини англамадим. Кейин синглим анҳорнинг лабида ётганига кўзим тушди. Лекин Алпиддин акам йўқ эди. Айримлар синглисини машина уриб кетгани учун кўрқиб, қочиб кетди дейишди. Ҳатто, қариндошларникига ҳам одам юборишди. Ҳеч қаерда йўқ эди!

Анҳор бўйида Абдулҳай тақсир деган кишининг томорқаси бор эди. Унинг боғи анҳордан сал юқорида жойлашгани учун сув чиқмасди. Шунинг учун Абдулҳай амаки тахталар орасини бир қарич-бир қарич очиб анҳорга тикиб қўйганди. Сув шу ерда дамданиб, унинг боғига ўтарди. Кечга яқин акамнинг жасадини кўтариб киришди. Раҳматлик Алпиддин акамни машина уриб анҳорга улоқтириб юборган ва Тақсирнинг тахталарига илиниб қолганди.

Маст ҳайдовчи машина тезлигини ошириб юбориб, бошқара олмаган, натижада қирғоқда ўтирган акамга келиб урилган ва уни сувга отиб юборган. Отам бир кунда икки фарзандидан айрилиб қолдилар!

Отам Алпиддин акамларни жуда яхши кўрардилар. У 8 ёшиданоқ шеърлар машқ қила бошлаган. Ҳатто, кичик-кичик пьесалар ёзиб, бир нечасини мактаб саҳнасида ўзи бош бўлиб қўйишганди. У асарларига “Алп Жамол” деб имзо қўярди. Қолаверса, акам бинойидек расмлар ҳам чизган эди. Ўта қобилиятли бўлган бу фарзандга дадам алоҳида меҳр қўйиб, “бундан ёзувчи чиқади”, деб катта умид билдирган эдилар. Акам ёзган пьесаларидан бирини ва бир неча шеърларини топдим. Отамнинг “Танланган асарлар” китобининг 4-жилдига унинг ҳам ижодидан намуналар киритдим. Шояд шу билан эрта хазон бўлган ижодкор жигаримнинг руҳини шод қилолган бўлсам?!

Алпиддин акам вафотидан 10 кунлар чамаси олдин дадам туш кўрган эканлар. Тушларида раҳматлик Асомиддин бувам дадамга: “Каломулло китоби Камолиддинникида. Шунинг уйингга олиб келиб қўй”, дейдилар. Дадамнинг вақтлари бўлмайдими ё ҳафсала қилмайдиларми, шу иш қилинмайди. Фожеадан хабар топганда, дастлаб хаёлларидан шу туш таъбири ўтиб, “аттанг”, деб юборгандилар.

Фалокат юз берган кунда ҳам нохуш таъбирли туш кўриб уйғониб кетганман, деб ҳикоя қилардилар: Қумлоқдаги уйимиз олдида чоллар қатор турган эмиш. Ҳовлимизда бир туп азим тут дарахти бўларди, шунинг тагида битта қўй бўғизлоқлиғ, яна битта қўй эса сўйиб, тут шохига осиб қўйилган экан. Дадам бу тушнинг хосиятини англолмай, хаёллари фаромуш бўлиб ишга кетадилар. Шу кунини пешинда, соат 4 ларда мусибат юз беради... Бу воқеа 1960 йил 22 июль кунини содир бўлган эди.

* * *

Алпиддин акамнинг мусибати дадамни эзиб юборган эди. Сочлари оқариб, тўкилиб кетди. Қайта бозорга бормадилар. Дадам қаттиқ эзилдилар, лекин синмадилар. Энди нафақат ўзлари, қалбан яқин бўлган ижодкор ўғиллари

учун ҳам яшашлари, унинг учун ҳам ижод қилишлари лозим эди. Эрта хазон бўлган, ёш “АЛП ЖАМОЛ” ўрнида, ҳаётнинг не-не сир-синоатларини кўрган, бу ҳаёт зарбаларини кўравериш пишиб кетган, лекин иродаси синмаган янги “АЛП ЖАМОЛ” пайдо бўлди. Кўнгли вайрон бўлган дадам Алпиддин акамнинг “Алп Жамол” таҳаллу-сини ўзларига таҳаллус қилиб олдилар. Акамнинг номи-ни абадийлаштириш учун ҳам яна адабиётга катта вулқон каби отилиб, янги куч-қудрат билан қайтдилар. Бесамар ўтган вақтлар, тирикчилик ташвишида ўтган умр, таънаю-дашном, фисқу фасодларга дучор бўлавериш зада бўлган ҳаёт учун, уни тўлдириш учун, етиб олиш учун, жон-жаҳдлари билан ижодга киришдилар.

1961 йилнинг бошларида Ўзбекистон Республикаси Телерадио комитетига оддий мухбир бўлиб ишга ки-радилар. Катта ҳаётий тажриба, халқ тилини, энг муҳими халқ дилини билиш, ҳаётдаги камчиликларни, ёмон иллаглар-ни ҳажв тили билан фош этиш орқали тезда оғизга тушди-лар. Бу орада телевидениеда “Телевизион миниатюралар театри” ташкил этилди. Дадам миллий ўзбек адабиётида интермедия жанрининг асосчиларидан бири бўлдилар. 1990 йилнинг августигача, яъни умрларининг охиригача шу ерда ишладилар, 200 дан ортиқ интермедия ижод қи-дилар. Телевидение учун кўплаб телеспектакллар, инсце-нировкалар яратдилар. Не бахтки, дадам энди ўз жойла-рини, ўз ижод майдонларини топгандилар. Минг афсу-ски, бу бахтли ижоддан яйраб-яшнаб яшайдиган кунларда ҳам гоҳо изтироб лаҳзалари учраб турарди.

Алп Жамолни кўролмайдиган, унинг илди-зига болта уришга ҳаракат қилувчилар йўқ эмасди. 1974 йилда Ўзком-партия Марказий Комитетига унинг устидан имзосиз хат тушади. Хатда Алп Жамолнинг отаси Асомиддин бой бўлган-ни, ўн учта хотин олганлиги, ўзи эса бозорда паттачи бўлиб ишлаганлиги, ҳеч қаерда ўқимаган, дипломсиз шахс, бировларга пьесалар ёзиб бериб, пул ишлаб юр-ганлиги ҳақида маълумотлар бор эди. Хатдаги фактларни текшириш учун Марказкомдан комиссия келади. Бу факт-ларнинг айримлари жонли бўлиб, Алп Жамолни ишдан олиш чорасини кўришади. Комиссия аъзоларидан бири: “Бозорда ўн йил ишлаганингиз тўғрими”, деб савол бе-

ради. Алп Жамол: “Ҳа, ишлаганман, лекин мен Америка бозорида эмас, Совет ҳукуматининг бозорида ишладим. Шуниям айтиб қўяйки, мен жиққа пулнинг ичидан, жиққа қоғознинг ичига келдим. Менга раҳмат дейиш ўрнига ишдан бўшатмоқчи бўляпсизлар...” деб жавоб беради. Комиссия аъзолари кулиб юборишади. Хулоса шу бўладики, дадамларнинг телевидениеда кўп йиллар ишлаганлиги, истеъдодли қалам соҳиби бўлганлиги эътиборга олиниб, ўз ишида қолдирилади.

* * *

Дадам 1953 йилдан бошлаб жамоатчилик асосида Чу-валачидаги маҳалла қўмитасининг раиси бўлиб ҳам ишлаганлар. Кейинчалик эсимизни таниб, ақлимиз унча-мунча нарсага етиб қолгач дадамдан сўрадик:

— Маҳалла қўмита раиси бўлиб ишлашга сизни ким мажбур қилди? Текинга ўз бошингизга бутун бошли маҳалланинг ташвиш-можаросини сотиб олиб? Бозорда ишласангиз, келиб оёғингизни узатиб ётмайсизми?

Дадам хотиржамлик билан жавоб қилдилар:

— Эҳ, болаларим-эй, болаларим! Тўғри, маҳалланинг ташвиши кўп. Ғалваси кўп. Лекин, алҳамдулиллоҳ, биз мусулмонмиз. Мусулмончиликда маҳалласиз яшаб бўлмайди. Маҳалла тинч, сен тинч. Маҳаллада файз бўлса, қадр-қиммат, меҳр-оқибат бўлса, шу ерда яшганлар ҳам хотиржам кун кечиради. Ташвиш тушган ночорнинг мушқулини осон қилсанг, унинг савоби беҳисобдир.

Ҳазрат Навоийнинг ушбу мисраларини ёддан чиқарманглар:

Кимки бир кўнгли бузуқнинг хотирин шод айлағай,
Онча борким, Каъба вайрон бўлса, обод айлағай.

Уйда оёқ узатиб ётиш яхши. Лекин шу ҳузур-ҳаловатдан воз кечиб, дейлик — рўзғори бузилаётган оилани сақлаб қолсанг, унинг ҳузурига не етсин!

Дадамнинг бу гаплари бир умр қулоқда қолди. Биз фарзандлар маҳалла ташвишидан ўзимизни олиб қочмаймиз. Иссиқ-совуқда, маърака, ҳашар, тадбир, маросимларда

бош-қош бўламиз. Бу билан отамиз — маҳаллапарвар Алп Жамолнинг руҳини шод этсак?!

Ўшанда дадам маҳалладаги турфа ҳангомаларни гапириб бергандилар. Маҳаллада бир ифвогар одам яшар экан. Гарчи ўзи маориф соҳасида ишласа-да, кўнгли нопок, маддоҳ, раҳбарларнинг югурдаги, динсиз одам бўлган. Қумлоқдаги Кўктурли ота мақбараси — зиёратгоҳга кўплар тавоф қилиш учун келишарди. Мақбара ифвогарнинг уйи рўпарасида эди. Одамлар қатнови унинг жонига тегибди. Райкомга шикоят хати ёзибди: “Маҳалла қўмита раиси ўз ишига масъулиятсиз қарайди. Мақбара художўйларнинг уясига айланган. Атеистик тарбия билан шуғулланмайди”. Шундан кейин юқорининг топшириғи билан бульдозер келиб, мақбарани бузаман деганда, дадам буздирмаганлар. Бу воқеадан кейин комиссия келиб ўрганадиган бўлади. Лекин дадам ҳам бўш ўтирмай, халқни тайёрлаб, гапни бир жойга қўйишади. Дадам Абдуғаффор ака деган кишига тайинлайдилар: “Комиссиянинг олдида катта кўк салла ўраб чиқасиз. Улар яқинлашганда саллани олиб чопонингиз ичига беркитасиз. Комиссия аъзоси, нега ундай қилдингиз деб сўраса, ўша ифвогарни кўрсатиб, ундан кўрқамиз, саллани кўрса уришади, сўкади. Айниқса, кўк саллани кўрса тутуни чиқиб кетади”, дейсиз. Оқсоқол ҳам дадам айтгандай қилади. Буни кўрган комиссия аъзоси ҳайрон бўлиб сўрайди. Чол тайинланган гапни айтади. Ҳалиги ифвогар маорифчи аюҳаннос солади:

— Ёлғон. Тўхмат қилаяпти. Мен шу мақбарани бузиб, ўрнига пивахона очилса, одамлар худога сифиниш ўрнига маза қилиб ҳордиқ чиқаради, демоқчиман.

Сўхбатга дадам аралашадилар:

— Халқ ким ҳақ, ким ноҳақлигини билади. Ҳеч замонда мақбара ўрнига пивахона қуриладими? Маҳалла аҳлининг ҳам фикри эшитилиши керак-да, ахир.

Комиссия бироз бўлса-да инсоф билан иш тутиб, халқнинг яқдил эътирозига қарши чиқолмайди. Шу зайл мақбара омон қолади. Шу томонларга йўлим тушса, Кўктурли ота мақбарасини зиёрат қиламан, унинг бешикаст, беталафот туришида дадам Алп Жамолнинг ҳам хизматлари борлигидан юрагим фаҳрга, ифтихорга тўлади, руҳи поклари учун Қуръон тиловат қиламан.

Маҳалламизда Саъдуллабой деган одам яшаган экан. Катта ҳовлиси, боғи бўлган. Ўз пулидан мачит ҳам қурдирган. Уйининг йўлагига улкан ёнғоқ дарахти бор эди. Дадамлар ёшликларида тенгқур болалар билан шу йўлакда ўйнаб юришган. Саъдуллабой қори болаларга ҳеч нарса демас, ёнғоқнинг тагида йўлакка қараб ўтираверар экан. Шўронинг бойларни “қама-қама” сиёсати бошлангач, чол бир кечада ғойиб бўлиб қолибди. Айтишларича, шу йўлакка кўзада тилла кўмган экан, шуни кавлаб олибди-ю, қочибди. Саъдуллабойнинг ҳовли-боғи ўғли Хайруллага қолади. Лекин, у 40-йиллар охирида жиноятга қўл уриб, 12 йилга қамалиб кетади. Ижроқўмнинг қарори билан унинг уйи Йўлдош деган кишига расмийлаштирилиб берилади. Хайрулла жазо муддатини тугатиб, қайтиб келади. Қарасаки, бунақа аҳвол. Ёрдам сўраб, маҳалла оқсоқолига қиради. Дадам унинг арзи-ҳолини эшитиб, Йўлдош акани чақиртирадилар. Унга вазиятни тушунтирадилар.

— Бу Хайруллага ота мерос. Меросга тегиб бўлмайди. Яхшиси, уйини қайтариб беринг. Сизга кўплашиб бошқа уй қуриб берамиз?

Йўлдош ака эшитишни ҳам истамай:

— Мен бировнинг уйига ўзимча кириб олганим йўқ. Ижроқўмнинг қарори билан кирганман,— дея рўйхушлик бермаган.

Шунда дадам хотиржамлик билан шундай деган эканлар:

— Йўлдош ака, бу асли Саъдуллабойнинг уйи. Ундан ўғлига мерос қолган. Агар онангиз сизни Саъдулла акадан тўққан бўлса, гувоҳ кўрсатинг, уй сизники бўлади.

Бу гапни эшитиб Йўлдош ака нима дейишини билмай, жаҳл билан ўрнидан туриб, чиқиб кетибди. Ўша кунидея юк машина ёллаб, кўч-кўронини ортиб, жўнаб кетган экан.

Ота маҳалламга йўлим тушса, кекса-ю ёш отамнинг аломат ишлари, маҳалла учун қилган ҳайрли юмушлари ҳақида тўлиб-тошиб гапириб беришади. Шунда ўйлаб қолман, агар дадам ҳозир ҳаёт бўлганларида Юртбошимиз томонидан маҳаллага берилаётган эътибор, имкониятдан хўп хурсанд бўлиб, яна қанча-қанча ажойиб савобли ишларнинг бошида турардилар.

Дадам азбаройи қийинчиликни кўп кўрганлариданми етим-есирга меҳр-мурувватли, ногиронларга меҳрибон, саҳоватли эдилар. Ҳайитларда, байрамларда кексаларни йўқлашдан эринмасдилар. Ночорларга баҳоли қудрат ёрдам қилардилар. Бир гаплари бор эди: “Оллоҳ айтаркан, мени қидирманглар, мен бева-бечораларнинг қалбидаман. Мени рози қилмоқчи бўлсанг, бева-бечоранинг кўнглини олгин”. Отамнинг бу ўғитлари биз фарзандларнинг, ҳаммамизнинг қулоғимизда қолган!

Дадамнинг туш пайти бироз мизғиб оладиган одатлари бор эди. Ўйимизда мардикорлар ишлаётганда у киши, ҳатто мардикорларни ҳам тушда ухлашга чорлардилар. Онам ярим ҳазил, ярим чин:

— Вой товба, ҳеч бир жойда мардикорларни ҳам ухлатадими?— дердилар.

— Кўявер хотин, булар ҳам худонинг бандаси, дам олсин,— деб кўярдилар дадам хотиржамлик билан.

Янги ҳовлимизда усталар ишлаётганда овқатни уйдан укам Муҳиддин олиб келарди. Дадам тушда усталардан хабар олишга келсалар, овқат йўқ, усталарнинг қовоғи уюлган. Шартта костюмини ечиб, олдиларига этак боғлаб, овқатга уннаб кетганлар.

— Қачон пишади бу овқат, яхшиси сомса-помса олдириб кўя қолинг,— дейди усталардан бири.

— Сомса олиб келишга қанча вақт кетади?— сўраган дадам.

— Ярим соатда олиб келса бўлади,— дейди бояги уста.

— Ўша ярим соатда ошни ҳам пиширамиз.

Дадам менга оловни баланд ёқишни буюрдилар. Сабзи тўғрашга устароқ бир мардикор ишга тушиб кетди. Ёғни қозонга солиб, гўштни ўзлари тўғрадилар. Ҳамма нарса-ни тахт бўлди. Оловни баландлатдик. Хуллас, ярим соатда ош тайёр бўлганди!

Шуни ҳам айтиш керакки, дадам ош қилишни яхши кўрардилар. Бафуржа пайтда қозонга ҳеч кимни яқинлаш-тирмас, ҳамма ишни ўзлари қилар эдилар. Завқ билан, ҳавас билан тайёрланган ошлари ширин, мазали бўларди.

Мардикорлар билан бўлган яна бир воқеа хотирамда қолган. Жарариқдаги иморатимизни тиклаётган кезлар, 2—3 мингта гишт етмай қолди. Хом гишт ҳам бўлаверади, деб маслаҳат беришди. Дадам бозорга тушиб, иш излаб юрган мардикорлар ичидан 70 ёшлар чамасидаги чол билан 14—15 ёшлардаги неварасини бошлаб келдилар.

— Намунча қарисини олиб келдингиз?— деб сўраганим эсимда.

— Сарғайиб турмасин. Пул зарурроқ экан бечораларга,— дедилар.

Уларга ёрдамчи қилиб барзанги, чайир, лекин кўзлари бежороқ йигитни ҳам олиб келгандилар. Улар ишни бошлаши билан ҳалиги бежо уйнинг орқасидаги супурги пояга тез-тез кириб чиқа бошлади. “Ҳа, энди қорни оғригандир”, деб эътибор қилмадик. Лекин бир гал анча ҳаяллаб кетди. Чиқиб қарасам, йўқ. Бир маҳал чол “дод” деб қолди. Четроққа ечиб қўйган усти-бошлари ичида белбоққа ўралган пули, паспортлари йўқ эди. Дадам уни юпатдилар. Чол билан невара 2—3 кун ишлаб, гиштни қўйиб беришди. Уларга дадам ўша барзанги ўғирлаган 200 сўмни хизмат ҳақиға қўшиб бериб юбордилар. Чол билан невара дуо қилишганди...

Дадам ҳамма оталар каби фарзандларини суяр, лекин ортиқча эъқаламасдилар. Агар биров мақтаб қолса, хурсанд бўлардилар, лекин “кўз тегмасин илойим”, деб қўярдилар. Умуман дадам кўздан, кўз тегишидан чўчирдилар. Бу, балки ҳаётнинг яхши-ёмон кунларида шундай кўп ҳолларни кўравериб, юрагини олдириб қўйган одамнинг эҳтиёткорлигидир!

Дадам азалдан қўй-молға ҳавасманд эдилар. Уйимизда доимо 5—6 та қўй, 1—2 та сигир боқиларди. У киши жониворлар билан худди қадрдонлардек муомала қилардилар. Ҳайвонларга меҳр кейинчалик ўғлим Хондамирга ҳам ўтди. У ёшлиқдан мол-ҳол атрофида ўрмалашадиган бўлиб ўсди. “Ҳайвонга меҳр қўйган одамдан ёмонлик чиқмайди”, дердилар дадам. Бир сафар тўқ малларанг қўйимиз 3 та туғди. Қўзичоқлар 5—6 кун диркиллаб юришди. Қўшни томон 1,5 метрлик пахса девор билан ўралган эди. Деворга яқин келган одам бўй чўзса қўйхона кўринарди. Қўшнимиз Тўра ака девордан кўз ташлайди. Ширин қўзичоқлар

билан баб-баравар қувониб, куйлашиб юрган отамни кўриб:

— Жамолиддин ака, кўйингиз учта туғдими?— дейди.

Отам кўнгиллари хижил тортиб, “ҳа” деб қўя қоладилар. Орадан бир соат ўтиб, учала кўзичоқ ҳам ўлиб қолади. Отамнинг фиғони ошиб, пахса деворни одам бўйи етмас қилиб, яна бир метрга кўтартирдилар...

Бу воқеани онам гапириб бергандилар. Онамнинг 1928 йилда таваллуд топган Анвар деган укалари — тоғам бор эди. Мирсоат бувам катта гап берганди. Меҳмонлар баҳона уч ёшли тоғамни чиройли кийинтириб, оёқларига ҳам янги этикчаларни кийдириб, худди куёвлардай ясантириб қўйишган экан. У замонларда гап-гаштақда чилим ҳам чекиларди. Ташқарида чилимни тайёрлаб, ичкарида меҳмонларга чектиришни ёш Анварга топширишибди. У 1—2 бор чилим айлантирибди. Меҳмонлар кетиши билан боланинг мазаси қочибди. Кўп ўтмай шайтонлаб жони узилибди. Бу мусибатта бувам чидолмай, дўст-биродарларидан ҳам кўнгли совиб, оиласи билан Қўқонга кўчиб кетибди. Бир-икки йил шу томонларда умргузаронлик қилиб қайтишган экан.

“Кўз бор, кўздан эҳтиёт бўлиш керак, Оллоҳ ҳам ўзини эҳтиёт қилган бандасини асрайди”, деб бизга насиҳат қиларди дадам.

* * *

Алпиддин фарзандларининг ўлимидан кейин чўчиб қолган дадам ҳамиша сергак, ким қаерда тергаб, суриштириб юрардилар. “Менинг ўзим ҳам 4—5 марта ўлимдан қолганман”, — дердилар.

Биринчиси юқорида айтиб ўтганимиз Фозил Йўлдош бахшиникига кетаётганда ўғри деб гумон қилган оломонга дуч келганлари эди. Яна бир гал аммамникига кетаётиб, тезроқ бориш учун даладан кесиб ўтмоқчи бўладилар. Бедазор оралаб бораётиб, баланд, тикка жарнинг устидан чиқиб қоладилар. Кўтарган оёқлари муаллақ қолади. Бир марта узоқ ёмғирдан сўнг йўлга чиқадилар. Йўллар лой, сирпанчиқ. Йўлнинг чети, узун 2,5 метрлик баланд пахса девор таги бир оз қуруқ бўлгани учун ўша ердан юрадилар. Пахса девор тугаб 1—2 қадам юрадилар ҳамки,

бояги баланд девор қулаб тушади. Агар сал секин юрилганда, қалин, баланд, ёмғир сувига бўккан пахса девор тагида қолиб кетарди дадам?!

* * *

1964 йилнинг ёмғирли кунларидан бирида катта санъаткор Қудрат Хўжаев уйимизга келди. Улар дадам билан қайсидир бир пьесасини муҳокама қилишарди. Бу пайтлар рўзгоримиз бироз тортилиб қолганди. Онам овқатга унадилар-у, лекин дастурхонга қўйгани нон йўқ эди. Менга, “дадангдан пул олиб, дўконга чиқиб кел”, дедилар.

Дадамни чақириб, пул сўрадим. Дадамнинг ёнларида пул йўқ эди. “Опанг ўзи топсин!”— деб ичкарига кириб кетдилар. Опам амаллаб 20 тийин йиғиб бердилар. Чопқиллаб дўконга чиқдим. Қайтишда эшикка яқинлашган эдим ҳам, лойда оёғим тойиб йиқилиб тушдим. Қўлимдаги нон лойга қоришди. Уни олиб саросимада уйга кирдим. Онам аҳволимни кўрибоқ, тушундилар. Ноннинг лой тегмаган қисмини кесиб олдилар. Лекин лойнинг нами ноннинг анча қисмини ҳўл қилган эди. Шу зайл меҳмон кутганимиз ҳеч эсимдан чиқмайди.

Ёмғирли кун тўғрисида яна бир лавҳа. Мен 14 ёшларда бўлсам керак. Шунақа жала қуйди-ки, ҳовлимиз тизза баравар сув бўлиб кетди. Овқат вақти бўлган. Лекин уйдан чиқиб, ҳовлини кесиб ўтиб, ошхонага боришнинг иложи йўқ эди. Онам даҳлизда ёмғирнинг тинишини пойлаб турардилар. Шунда оёғимга этик кийиб устимга чопон ташладим-да, тез юриб ошхонага кириб олдим. Ўзим овқатга унаб кетдим. Биринчи марта овқат қилишим эди. Шундай вазиятда овқат қилаётганимми ёки уйда ҳамма мени кузатиб турганими, ҳар қалай алоҳида меҳр билан ишга киришганман. Бу орада ёмғир ҳам тинди. Тайёрлаган мошхўрдам шунақа мазали бўлибдики, ҳамма маза қилиб ичди. Дадам шунда онамга қараб:

— Мошхўрда тайёрлашни Абдурахмондан ўргангин,— деб кулиб қўйгандилар.

* * *

Дадам покизаликка қаттиқ эътибор берар, ҳаром-харишни аралаштирмасдилар. Уйдаги қўйларга ўт олиб ке-

лиш учун бир кун Тешикқопқоқ мазорига ўртоғим билан бордим. У ердаги ўтлар одам оёғи тегмагани учунми, бел бўйи бўлиб ўсганди. Икки боғ ўриб, уйга бордим. Ўтни кўриб дадам хурсанд бўлдилар.

— Қаердан олиб келдинг?— деб сўрадилар. Менинг қаердан ўриб келганимни эшитиб, бош чайқаб: “Ташлаб юбор. Бу мазорнинг ўти экан”, — дегандилар.

Худди шундай бир режиссёр билан янги интермедияларини олиб, қаёққадир кетишаётган экан. Йўлда ҳалиги режиссёр зарурат туфайли ҳожатхонага кирибди. Лекин янги интермедия солинган папка ҳам ўзи билан бирга эди. Қайтиб чиққач, дадам “интермедияни беринг”, дебдилар-да, олиб йиртиб ташлаган эканлар...

* * *

Отамнинг ижод қилишлари ҳам ўзгача эди. Ҳеч қачон кечаси ёзмасдилар. Кечқурунлари ё маҳаллада, ё уйда бўлардилар. Доимо бирор танишлари, яқинлари келарди. Гурунглашиб ўтиришарди. Кейин ойнаи жаҳонда “Время” кўрсатувини албатта кўрардилар, сўнг ётардилар. Эрталаб 3 яримларда туриб, юз-қўлни ювиб, аввал албатта тиловат қилиб олардилар. Сўнг ижодга ўтирардилар. Қайноқ чой дамлатиб олдиларига қўйиб, устини махсус ёпғич билан ёпиб қўярдилар. Ижод столларга тоза, озода бўлишига эътибор берардилар. Шунинг учун тез-тез стол устидаги дастурхон алмаштириб туриларди.

Икки соат — икки ярим соат ишлагач, бир оз мизғиб олардилар. Унгача бизнинг ҳам мактабга, ўқишга отланадиган вақтимиз бўлиб қоларди. Бирга суҳбатлашиб чой ичардик. Соат 9 лар чамаси ишга отланардилар.

Ёзаётган нарсаларини бизга гўёки шунчаки ҳикоя қилиб бергандек бўлардилар. Энди билсак, ўшанда бизнинг ушбу ҳикояни қандай қабул қилишимизни кузатар, ўзларининг ижодларини шу зайл синовдан ўтказиб, пасту баландини белгилаб оларқанлар. Биз кулсак, маъқулласак хурсанд бўлардилар. Бирор ижод ғоясини анча вақт миясида пишитиб юрардилар, ўшандай пайтда сал хаёлчан бўлиб қолардилар. “Оҳа, дадамиз янги асарини пишитяптилар”, деб кўярдик ўзимизча. Асар пишгач, вақт танламас, қаерда бўлса ҳам ёзиб ташлардилар. Ижод ай-

ниқса пишиб, қўйилиб келганиданми, ўзлари ёзиб улгурмасдилар, биров ёзиб турар, ўзлари худди ўқийтгандек қилиб тез-тез айтиб турардилар. 1999 йили ойнаи жаҳонда дадам ҳақида бир кўрсатув берилди. Шунда режиссёр Мираббос Мирзааҳмедов шундай деган эди: “Жамолиддин ака асарни тез ёзардилар. У киши айтиб турарди, иккинчиси қоғозга улгуриб тушириб олса бўлди-ди. 1969 йили “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи” кўрсатувида у кишининг “Қабристон” деган асарлари қўйилган. Мен шу асарнинг ёзилишида шахсан қатнашганман. Жамолиддин ака соат 10 ларда хонага кириб келдилар. Анча ҳаяжонда эдилар.

— Мираббос вақтингиз борми?— дея тез сўрадилар.

— Бирор иш бўлса, бемалол,— дедим мен.

— Келинг унда, Мираббос, сиз қарашворасиз, ёпинг эшикни,— дедилар.

Мен ёзишга тушдим, у киши айтиб турдилар. 3 соатда янги асар тайёр бўлди. Устидан қайта ўқиб чиқдик. Нуқта-нуқтасигача жойида эди. Шунда мен Алп Жамолнинг нақадар ноёб истеъдод эгаси эканлигига тан бергандим. Кейин шу асарни “Оталар сўзи”да қўйдик. Бир соатлик кўрсатув бўлди. Жуда кўп хатлар келди. Халқ яхши кутиб олди. Эсимни танибманки, шўро замонида қабристон мавзуси телевидениеда биринчи бор экранга олиб чиқилган эди. Бу соҳадаги эътиборсизлик, мусулмончиликка зид ишларга чек қўйилди. Ҳамма ерда бу муқаддас жойларни обод қилиш бошланди. Эсимда қайсидир вилоятдан бир гуруҳ раислардан норозилик тарзидаги хат ҳам келганди. Ер танқислиги боисми, қабристонга янги ерлар ажратилмас, марҳумлар эски қабрларга кўмилиб юборилаётган эди. Халқ норози. Ерни қаердан оламиз, деб ёзганди раислар.”

Кези келганда дадамнинг айрим асарларининг яралиш тарихи тўғрисида ҳам айтиб ўтай. Машҳур асарларидан бири — “Тоштешар” эди. Бу асар ҳам ўзига хос бўлиб, умумий овқатланиш шаҳобчаларидаги илдиз отган камчиликлар дадиллик билан очиб ташланган эди. Асар ўқимишли, ҳаммага ёқди, лекин саҳналаштиришга руҳсат берилмади. Чунки, у жамиятнинг иллатларини фош қилганди.

Дадам “Тоштешар”нинг 10 мартадан ортиқ муҳокама бўлганлигини гапириб берган эдилар. Ниҳоят, уни Тошкентда эмас, вилоятларда саҳналаштиришга тавсия этилганди. Дастлаб, у Сурхондарё вилоят театрида қўйилган. Муҳокамада кўпчилик қарши чиққан. Фақат бир маориф вакили мақтаган экан. Охирида дадам сўз олиб: “эътибор бердингларми, нега айнан ўқитувчи маъқуллади бу асарни. Чунки у ҳалол яшайди. Ҳалол инсон ҳамма нарсани кўриб туради. Демак, мен мақсадимга эришибман”, дейдилар.

Кейинроқ, кекса режиссёр Неъмат ака Дўстхўжаев бу асар Самарқандда ҳам қўйилганини айтиб, афишасини уйимизга олиб келганлар. Дадам асарни 1962 йилда ёза бошлаган эдилар. Ўша кезлари Тўхта ака деган ошхоналар трести директори бўлиб, узоқроқ қариндоши омбор мудир эди. У халқ ҳақида хиёнат қилгани учун қўлга тушади. У нима айб қилган дерсиз? Тарозининг тошларини тешиб қўйган экан. Омборларда катта тарозилар ишлатиларди. Шу зайл қанча-қанча гўшт, ёғ, озиқ-овқатлар айрим нонкўрларнинг жигилдонига кетаркан. Бу бир кишининг айби эмас, бу тизимнинг айби. Бу балонинг устида ўнлаб, юзлаб катта-кичик амалдорлар нафси ҳакалак отиб турибди, деган гоё бор эди асарда.

Бир куни дадам асар тақдимоти учун қўл қўйдиришга драматург Зиннат Фатхуллиннинг уйига борган. “Бошидан 2 қоғоз ўқинг,— дейди мезбон. Дадам икки қоғоз ўқибдилар. Бу ёғи нима бўларкин деб тўхтаган жойларида, “давомини ўқинг”, дебди Зиннат ака. Асарни охиригача эшитиб, “маъқуллайман” деб ёзиб берганлар. Кейинчалик у телевидениеда қайта-қайта қўйилди.

“Меҳрибонлар” асари ҳам ҳаётинг заминга эга эди. Маҳалламизда Турсунбой ака деган бир киши яшарди. Давлат ишида ишлагани учун эрта кетиб, кеч келар, хотини фарзандини эркалаб, пул деса пул берар аммо отасидан яширарди. Бу меҳрибонлик оқибати — фарзанднинг тарбияси бузилади, ёмон йўлга кириб кетади...

“Бевафо якан” асарларининг ёзилиш тарихи ҳам қизиқ. Маҳалламизда Зариф ака Муҳаммаджонов деган журналист яшарди. Дадам билан қадрдон эди. Шу киши уйландиган бўлиб қолибди. “Артистингни мен кўтараман”, де-

ган эканлар дадам. Шу ваъдага кўра ўша пайтлари машхур бир кўшиқчининг олдига бориб, гаплашибдилар. “Ол-дидан” деб қўлига гаров пули ҳам берибдилар. Бунни қарангки, эртага тўй деган куни ўша отарчи дадамнинг олдига келиб, томоғимга яра чиқди, ашула айтолмайман, мана пулингиз деб пулни қайтариб берибди.

Эртасига куёв-навкарлар келинникига боришса, ҳалиги “томоғига яра чиққан” отарчи оғзини тўлдириб ашула айтаётган экан. Дадам инсофсизликни кўриб индамай кетмасдилар. Унинг чаккасига 10 сўм қисгириб, “Томоғингиз тузукми ҳофиз?” десалар, у ашула айгишдан тўхтаб қолишига бироз қолган?! Ана шу воқеа пьесага материал бўлди.

Асар шу қадар таъсирли чиққан эдики, кўп кўшиқчилар дадамдан хафа бўлиб юришди. Бунни мен ҳам ўзимда синаганман. Бир танишимнинг тўйига анча йил ўтиб карнайчи қидириб, бозорга тушсам, карнайчилар бир овоздан йўқ деб туриб олишди. “Тинчликми”, десам, “Сенинг отанг Алп Жамол биз санъаткорларни танқид қилган”, дейишганди...

* * *

Дадам бозорда паттачилик қилиб юрганларида ҳам ижод қилганлар деб юқорида ёздим. Ўша вақтда “Муштум” журналида бир фельетонлари эълон қилинган. Бозордаги 5—6 та ошхоналарнинг бошлиғи ҳар куни эрта-лаб 10—15 минутга ишга келиб, ошхоналарни айланиб, “тегишини” олиб қайтаркан. Ошхоналар доимо ифлос. Овқатлар жуда сифатсиз эди. Шу ҳақда “Шудринг бойвачча” деган фельетон ёзадилар.

— Бир оғиз маслаҳатлашсангиз бўларди. Унинг қариндоши шаҳарда милисанинг бошлиқларидан. Энди бозоримизни портлатиб юбормаса бўлгани,— дебди бозорқўм.

Дадам уни юпатиб “Сиз хавотир олманг. Яна ўзи портлаб кетмасин”, деган эканлар.

— Қойилман сизга, отнинг калласидай юрагингиз бор-а...

Дадам ана шундай қўрқмас, жасоратли одам эдилар. Адолатсизлик, инсофсизликни четлаб ўтиб кетмасдилар. Халққа зарари тегадиган ҳар қандай ҳолатни чўчимай

қаламга олардилар. “Оллоҳ дилимга солди”, дердилар. Мана қанча вақтлар ўтган бўлса ҳам отам ёзган асарлар ўлмаслиги, халқнинг назарида эканлигини ўйлаб, дадамнинг шу гаплари хаёлимга келади. Чиндан ҳам Оллоҳ дилга солган асарлар ўлмас, умрбоқий бўларкан. Балки, дадамнинг қўрқмаслиги ҳам шундандир.

* * *

Дадамнинг тилларида “суқ” деган сўз кўп ишлатиларди. “Бу одам суқ” деганлари — энг нафратланган, ҳазар қилган одамларига нисбатан ишлатиларди. Очкўзлик, баднафслик, таъмагирлик, суқликни жуда ёмон кўрардилар. Шунданми мурувватли, ҳимматли, қўли очикликка ўргатарди бизларни.

1985 йилнинг куз фаслида Янгийўлдаги қариндошимизниқига тўйга бордик. Ошдан қайтаётганимизда ДАН ходими машинамизни тўхтатди. Тезликни ошириб юборгансизлар, деб тихирлик қилди. Рулда укам Низомиддин эди. У кечирим сўраб, бошқа бундай ҳолат қайтарилмайди деса ҳам ДАН ходими парво қилмай, очикчасига пул сўраган. Укам аввал 25 сўм узатган экан, олмабди. 100 сўм берса, ноинсоф нима дермиш: “бояги 25 ни ҳам қўшинг”. Шу зайл аранг қутилибди. Машинага ўтиргач, бу гапни эшитган дадамнинг фиғонлари ошиб кетди.

— Жуда муттаҳамга учрабмиз-ку,— дея бир воқеани гапириб бергандилар.

“Телевидение ва радио эшиттириш қўмитасининг Ўзбекистон радиосида янги иш бошлаган кезларим. Мени Сирдарё вилояти бўйича мухбир қилиб тайинлашганди. Тез-тез вилоятга бориб материал тайёрлайман. Бир гал колхозга бориб, деҳқонлар билан суҳбатлашиб уларнинг овозини ёзиб қайтаётсам, раис чақираяпти деб қолишди. Борсам, идора боғида вилоят газетаси ходими ҳам бор экан. Чой ичдик. Туриб, кўчага чиққанимизда хизматчилардан бири 25 килолар гўшт қиладиган қўйни етаклаб келди. Буни кўрган мухбир, қсвоғи осилиб кетди.

— Вой-бў, намунча кичкина, ахир, катта ошга бу нима бўлади,— деди.

Саросимага тушган раис боғбоннинг шу атрофда ўтлаб юрган нақд 50 килолик қўйини кўриб “борларинг, боғбонга айтинглар, қўйини берсин, пулини олади”, деди. Хизматчилар боғбонга тушунтиришди шекилли, ҳалиги қўйини мухбирнинг “Победа” машинаси орқасига ортишди. Шунда мухбир нима дейди:

— Бўлар иш бўлди, анави кичкинасини ҳам солиб юбора қолинглар?! У-ку безрайиб турибди, мен эса “ҳамкасбим” учун хижолатдан ер ёрилмади, ерга кириб кетмадим! Хайр-маъзурни насия қилиб, “ҳайф сенга” деб жўнаб қолдим. Лекин шу одамни бошқа кўрмадим. Кўрсам бу суқни сўқиб, хумердан чиқардим”.

* * *

1969 йили ўрта мактабни битириб халқ хўжалиги институтига ҳужжат топширдим. Гуманитар фанларни яхши ўзлаштирган эдим. Тарих, адабиёт каби фанлардан билимимга ишонардим. Лекин математикадан бўшроқ эдим. Аксига олиб, биринчи имтиҳон айнан математикадан экан.

Имтиҳондан йиқилдим. Уйга хафа бўлиб кириб келганимданоқ, дадам гап нимадалигини сезгандилар. Кўнглимни кўтариш учунми, билмадим, менга шундай дедилар:

— Катта карвон йўлга тушибди. Лекин бир киши карвонга етиб келолмай, қолиб кетибди. Карвон эса йўлда қароқчилар тўдасига дуч келиб, бор-бутидан ажралибди. Ҳалиги кеч қолган киши омон, бешикаст қолибди. Йиқилган бўлсанг, кўп куюнма болам. Бунинг ҳам бир хайрли томони бордир.

Кейин мени четга тортиб, елкамга қўл қўйиб, яна бир гап айтдилар:

— Болам, бу гапларни хотира дафтарингга ёзиб қўй. Бу тузумнинг ўзи узоққа бормайди. Чунки, у кўпчиликка озор етказди. Зулм билан ҳақшатди. Илми бор ўқиёлмаса, пули борга ҳамма йўллар очик бўлса, охири вой бўлади. Бу жамият вақти келиб йўқ бўлиб кетади. Буни унутма! Лекин ҳеч кимга айтма?!

Зулм ва ҳақсизликка асосланган Шўро жамияти йўқ бўлган, парчаланиб кетган кезларда, отамнинг ўша гапларини яна эсладим. Минг афсуски, отамнинг ўзлари бу дориломон кунларни кўролмадилар!

Хуллас, институтнинг кечки бўлимига кириб ўқидим. Кўп ўтмай ҳарбий хизматга чақиринди. Подмосковьенинг Серпухов шаҳрида аскарлик бурчимни бажардим. Бир йилдан ортиқ хизмат қилган эдим. Бир куни дадам яқин дўстлари, Республика телевидение ва радио қўмитаси раисининг муовини Фани Жаҳонгиров билан мени кўргани келишди. Бошлиқларим 3 кунга рухсат беришди. Москванни айландик. Кейин улар қўнган масканда дадам костюлда ош дамладилар. Мен Фани ака билан гаплашиб ўтирдим. Шунда, у киши айтган гап ҳамон эсимда:

— Ҳаётда 5—6 та эмас, битта ҳақиқий дўст топиш жуда қийин экан. Эртага сенинг қадрингга етадиган ҳақиқий дўстларингни қадрла. Даданг ана шундай дўст. Яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам ёнингда тура олади!

Фани аканинг бу гапларини тез-тез хотирлаб қўяман. Ўз ҳаётим мисолида чин дўст ким-у, омонат дўст кимлигига иқроор бўлганимда, энг “ишонган” кишиларингдан панд еган фурсатларда кўз олдимдан Фани ака ўтади ва гапларини эслаيمان, ҳақлигига тан бераман.

Даданинг Юнусали ака деган оғайнилари кўнчилик корхонасида бошлиқ эди. Хизматдан қайтгач, шу кишининг қўлида икки йил иш ўргандим. Кўнчиликдай сермашаққат ва нозик ишнинг сир-асрорини эгалладим. Бизга биринчи ишловдан ўтган терилар келтирилди. Бир ишлов берганда 30—40 та терига сайқал берилади. Турли катталикдаги рамкалар бўларди. Терининг катта-кичиклигига қараб ана шу рамкаларга жойлаштирилади, михлаб, таранг тортилади. Худди чилдирмадай таранг, текис бўларди. Кейин лак сурардик. Печкали хонага олиб кириб қуритардик. Эртасига офтобга ёярдик. Бу жараён яна бир қайтарилди. Фадур-будур жойлари бўлса, тош билан ишқалаб текислардик ва қайта лакланарди. Терилар печкали хонага устма-уст қилиб тахлаб қўйиларди. Эртасига яна ҳовлида ёйиларди. Яна бир маҳсус ишлов бериларди — бу кўнчиликда дон тушириш дейиларди. Яъни, терига майда нозик тўрга ўхшаш из туширилди ва маҳсидўзларга юбориларди. Битта тери бизнинг қўлимизга тушиб, ишловдан ўтиб, тайёр маҳсулот сифатида маҳсидўзга етгунча 3—4 кун ўтарди.

Ҳозир ҳам бозор айлансам, беихтиёр маҳси бозори сари юриб кетганимни ўзим ҳам билмай қоламан. Тайёр маҳсига қараб туриб, териси ишловининг яхши-ёмонлигини дарҳол ажрата оламан.

Сиртдан аспирантурада ўқидим. Агросаноат тизимларида мутахассислигим бўйича ишладим. Кейин вилоятимиз туманларидан биридаги колхозда бош иқтисодчи бўлиб икки йил меҳнат қилдим. Ҳозир ўйласам бу давр ҳаётимдаги энг шиддатли паллалар бўлган экан. Мен ўзим пудратга ишонганим боис, жамоа хўжалигида пудратни кенг тарғиб қилдим. “Ҳосил қанча кўп бўлса, пули ҳам шунча кўп бўлади”, деб колхозчиларга соддагина тушунтирдим. Буни қарангки, ўша йили колхоз ўз тарихида энг юқори ҳосил олди. Одамларнинг чўнтаги пул кўрди.

Кейинги йилларда солиқ тизимида ишламоқдаман.

* * *

Дадам билан бевосита кечган хотираларим, ўзим ҳақимда мухтасар сўз бошлаган эканман, оиламизнинг қолган аъзолари — ака-укаларим, опа-сингилларим ҳақида ҳам бир шингил ҳикоя қилай...

Укам Муҳиддин ёшлигидан ҳаракатчан, тиниб-тинчимас бўлиб ўсди. Бугун эл-юртга танилган тадбиркор бўлса, ўзининг “дастлабки бизнесини” 1-синфда ўқиб юрганда қилганди. Байрамларда болаларнинг сеvimли машғулоти шар учиреиш эканлигини ҳаммамиз яхши биламиз. Лекин айнан байрам кунлари дўконларда шар тугаб қоларди. Муҳиддин бир ойча олдин 100 тадан 200 тагача шар олиб қўяр эди. Байрамга 1—2 кун қолганда шарларни 10 тадан қилиб пуфлаб боғларди-да, Қумлоқдаги гузарга олиб чиқиб сотар эди. Мен шунча шарни қаердан олдинг, деганимда у:

— Бир ой олдин 3 тийиндан олиб қўйган эдим,— дерди.

Мен ўшандаёқ укамнинг фаросатига, тадбиркорлигига қойил қолгандим. 80-йилларда 25 ёшлигида дурадгорлик цехини ташкил қилди. Ёш, қўли гул дурадгор усталарни йиғиб уй қурилишлари учун турли хил нақшлар, безаклар ишлаб чиқаришни йўлга қўйди. Бунинг учун тол

дарахти энг боп ёғоч ҳисобланарди. Эрта баҳорда қишлоқлардан тол дарахтларини кесдириб олиб келиб, босиб қўярди. Шу йўсин иши йил — ўн икки ой тўхтамасди.

Бир куни эрта саҳарда ўртоқлар билан Чигатойдаги хусусий шашликхоналардан бирига нонуштага бордик. Муҳиддин ҳам ўша ерда кўлида ишлайдиган усталарни овқатлантираётган экан.

— Ҳар куни усталарни шу ерда овқатлантираман,— деди у. Мен ҳайрон бўлдим. Ҳар куни усталарни шашлик билан боқса, натижаси қандай бўларкан? У менинг таажубимни тушунди.

— Ҳар куни соат 6 да шу ерда кўришамиз. 6 яримгача овқатланиб, кейин иш бошланади. Агар уйида нонушта қилса, ишга 9 да келади. Булар эса 9 гача қанча ишни битириб қўйишади...

Мен укамнинг тадбиркорлигига яна бир бор тан бердим. У шу зайл ишини, фаолият доирасини кенгайтириб борди. Янги цехлар, кичик заводлар очди. Шаҳримизнинг Муқимий кўчасидаги “Тоҳир ва Зухра” магазини ёнида кичкина бир дўкончани яхшилаб жиҳозлади. Одам кирмас бу дўкон тезда одам аримас, ҳамма нарса муҳайё масканга айланди. Бироз ўтиб, ёнига 2 қаватли янги тижорат дўкони қурди. Кейин “Тоҳир ва Зухра”ни ҳам сотиб олди. Навоий ва Абай кўчалари кесишган жойда 3 қаватли замонавий супермаркет қурди. Отамиз номидаги “Алп Жамол банк”ини ташкил этди.

Шу билан бирга у кўп савобли, хайрли ишларга бошқош. Кам таъминланган оилалар, кексаларга мунтазам муруват кўрсатиб келади. Айниқса, дадам ёзувчи-драматург бўлганликлари учун ижод аҳлига ҳам кўмак бериб туради. Алп Жамол номидаги танлов ташкил қилди. Энг яхши асарларга мукофотлар ажратиб келиняпти. Ижодкорларнинг юбилейлари, маросимларини ўтказишда ўз ҳиссасини аямаяпти. Дадам раҳматлик: “болаларим, агар қўлинглардан иш келиб қолса, энг аввало қаламқашларга ёрдам беринглар. Улар дунёдаги энг хокисор, ҳалол, покиза халқ”, дердилар. Биз ҳаммамиз бу гапни асло унутганимиз йўқ.

Темурғолиб акам ёшлигидан расм чизишга ҳавасманд эди. Ҳатто дастурхонда ўтирганида ноннинг ўртасидаги

патиридан тишлаб хўрозча, бошқа ҳайвонларнинг суратини ясаб кўярди. Унинг биринчи асари ўқувчилик даврида “Гунча” журналида чоп этилганди. Бу тўртта воқеадан иборат композиция бўлиб, биринчи расмда кўчада ўйнаётган бола чолиб уйга киради, иккинчи расмда чанқаб туриб чойнакнинг оғзидан чой ичади. Чойнакнинг оғзида ари бор экан, у боланинг лабини чақиб олади ва ниҳоят сўнги суратда болани касалхонага олиб кетишади. Композицияда “болалар ҳеч маҳал чойнакнинг оғзидан чой ичманглар”, деган ғоя бор эди. “Гунча” журналидаги бу расмларни кўриб, оиламизда байрам бўлиб кетганди. Айниқса, дадам жуда хурсанд бўлгандилар.

Кейинчалик акам Бенков номидаги рассомчилик билим юртида ўқидилар. Ўқиш кезлари профессор Ҳамид Сулаймонов билим юртига ташриф буюради. Ҳамиша ёшларга эътиборли, ғамхўр олимга акамнинг ижоди маъқул бўлади. Сўнг Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейидан акамга битта хона ажратиб беради. Акам шу ерда ижод билан шуғуллана бошлайдилар. Мана шу даврда Темурғолиб акам ижоди айниқса гуллайди. Навоийшунос алломанинг таъсирими ё дадамнинг мумтоз адабиётимизга ихлослари баландлиги сабаблими акам миллий ўзбек адабиётига доир расмлар ишлашга алоҳида эътибор бердилар. Шу зайл Навоий, Бобур, Машраб, Увайсий, Фурқат асарларига бағишланган миниатюра услубидаги ажойиб ижод намуналари яратилди. 70—80-йилларда акамнинг айниқса, “Муштум”, “Гулистон”, “Ўзбекистон санъати”, “Ёшлик” журналларида мунтазам асарлари чоп этилди. Бир қатор Халқаро кўرғазмаларда совринли ўринларни эгаллаганлар. Ҳозир “Алп Жамол банк”да алоҳида хона ажратилиб, унда акам Темурғолиб асарларининг доимий кўрғазмаси ташкил этилган.

Акам ҳозирги пайтда баракали ижод билан машғуллар.

Укам Низомиддин эса дадамга жуда ўхшаб кетади. Нафақат ташқи қиёфаси, балки феъл-атвори билан ҳам дадамнинг ўзи. Ўта хушмуомала, гапга чечан, аскияга уста. Бизнинг назаримизда оддий кўринган воқеани у шундай қизиқарли ва кулгили қилиб айтиб берадики, ҳайрон қоласиз. Ҳеч қачон бировга дилозорлик қилмайди. Сўзни танлаб, жой-жойига қўйиб, ҳеч кимнинг кўнглини ранжит-

май иш тутади. Халқ истеъмол моллари ишлаб чақарувчи бир нечта цехлари, дўконлари бор.

Эҳсониддин укам бироз шўхроқ. Ёшлигидан ўзига эътибор берган, кийим-бошга ҳафсалали эди. Ҳаммамизнинг кийимимизни дадам ўзлари олиб келардилар, фақат Эҳсонбой ўзи бирга бориб, танлаб олдирарди. Ёшликда шўх бўлган бола кейин қуюлади, дейишади. У ҳозир бинойидек тадбиркор.

Манфаат опам исмини Мирсоат бувам қўйган эдилар. Бир қизларининг номи Манфаат бўлиб, эрта оламдан ўтган. Бувам унинг ҳасратида анча куйган эканлар. Яхши ният билан биринчи невараларига шу номни муносиб кўрганлар. Опамиз ҳозир ҳам опа, ҳам она. Иссиқ-совуқ кунларимизда бош-қошлар. “Қишлоқ ҳаёти” газетасида ишлайдилар.

Кичик синглим Дилафрўз ойимга тортди. Оғир табиатли, мулойим феъл, камгап, камсуқум бўлиб тарбия топди. Ёшлигида бир гал Эҳсон билан тортишиб қолиб, унга ташланиб кетганда ҳаммамиз ҳайрон бўлганмиз. “Тинчликми?” деб сўраганимизда: “Нима, мен симёғочдек қаққайиб тураверишим керакми?” деганди куюниб. Йиғилишсак бу воқеани эслаб, кулишамиз. Дадам уни суюб: “Ойим менинг, ойим. Солиҳа ойим”, дердилар. Ҳозир Ўзбекистон Фанлар академиясининг тарих институтида илмий ходим бўлиб ишлайди.

Оиламиз ҳақида икки оғиз сўз айтдим, холос. Энди ҳаммамиз фарзандли, олдимиз невараликмиз. Умр шу йўсин давом этавераркан. Боболар ўрнини оталар, оталар ўрнини фарзандлар, ортидан неваралар босади. Лекин ана шу мудом айланувчи чархпалакнинг битта улуғ ҳикмати, хосияти бор. Бу ҳам бўлса — ҳаётни яхшилик билан, яхшилик қилиб яшаш керак! Биз ота-боболаримиздан шуни ўргандик, фарзандларимизга ҳам шуни уқтириб келаяпмиз.

* * *

Онам ҳақида бир чимдим сўз айтмоқчиман. Биз фарзандлар онамизни меҳр ила қаттиқ севардик. Кимсан Мирсоатбойнинг эркаю арзанда қизи — биз учун, бизнинг камолимиз учун бир умр уйда ўтирди, фарзандлар

тарбияси билан машғул бўлди: ўстирди, улғайтирди. Юристар мактабини битирган онам шу соҳада бирор ишнинг этагидан маҳкам тутса, ким билади, катта амалдор бўлиб кетармиди? Йўқ, у бизни танлади. Бахтли фарзандлар орқали умр кўришни юқори билди. Шунинг учун ҳам биз онамиздан бир умр қарздормиз?!

Онам бизнинг оилага келин бўлиб тушган кезлари уйимизда ҳеч нарса йўқлигидан ҳайрон бўлганлар. Баъзан оддий қора қозонни қайнатишнинг ҳам эвини қилиш қийин бўларди. Йўқса, дадамнинг оталари ҳам ўз замонида қўли узун, ошиғи олчи бўлган. Фақат Шўро замони уларнинг бор-будини шилиб олиб, абгор қилиб қўйганди.

Онамнинг ота-оналари оила қуришгач, саккиз йил зурриёт кўришмаган. Мирсоатбой тижорат ишлари билан қайси юртга борсалар, ёш хотинлари бирга бўларди. У жойларда хотинларини табибларга кўрсатардилар. Шу зайл 8 йилдан сўнг, мамлакатма-мамлакат кезиб топган қизларига Мамлакат деб исм қўйганлар. Онамдан кейин Шарифа холам, ундан кейин Мирпўлат тоғам туғилган. Лекин онамни оилада суюб, эркалитишар, оғир иш қилдиришмас экан.

“Лекин,— деб ҳикоя қиларди онамлар,— мен ёшлигимда ўйнаб-кулиб, дам олган бўлсам, турмуш қургач, тескарисини бўлди. Умрим меҳнатда ўтди. Лекин худога минг қатла шукр, кўрган кунимдан розиман.

Шуни ҳам айтиш керакки, онам чиройли ва истараси иссиқ аёл бўлганлар. Ҳатто қариганда, касал бўлиб қолган кезлари ҳам ўз тароватлари, файзларини йўқотмадилар. Дадам билан онам бир-бирларининг ҳурматларини жойига қўйишарди, ҳеч сан-манга боришмасди. Бунга энг аввало, уларнинг ёшликда оилада олган тарбиялари сабаб эди. Қолаверса, дадам ҳар қандай ҳолатда ҳазил-мутойиба билан вазиятни юмшата оларди. Онам раҳматлик содда, ишонувчан аёл эди. Эски маҳалламизда Лўппи кеннойи деган қўшнимиз бўларди. Туриш-турмуши ялтироқ, ҳовли-жойи ивирсиганроқ эди. Дадам бунақа рўзгор тутишни хушламасдилар. Лўппи кеннойи кун-кунаро товукларининг янги тухумларини олиб чиқиб, онамга сотарди. Дадам бир сафар онамга:

— Ҳей хотин, сен товуқнинг тухуми билан итнинг тухумини ажрата оласанми ўзи? Бу кеннойнинг сенга итнинг тухумини олиб чиқиб сотаяпти,— деганди.

Онам бу гапга ишониб, қўшнидан бошқа тухум олмай қўйди.

1973 йили ёзда онам 50 ёшга тўлдилар. Биз онамнинг юбилей кунларини нишонлаш учун қизгин тайёргарлик кўрдик. Дадам онамнинг истиҳолаларига қарамай, шундай деганлари эсимда:

— Ҳамма дугоналарингни чақир. Ҳеч ким қолмасин. Қизлик дугоналарингни ҳам, кўнглингга яқин барчани чақир!

Бу дадамнинг онамга бўлган эҳтиромининг, елкадошликнинг аччиқ ситамларини баб-баравар тортган, фарзандлари, оиласи учун барча хузур-ҳаловатлардан кечган аёлга ташаккурларининг ўзига хос изҳори эди.

Анжуман ҳам шунга яраша ўтди. Санъаткорлар ҳам бўлди. Онам кеча охирида йиғлаб, ҳаммамизни дуо қилганларини ҳали-ҳали ҳаяжон билан эслайман.

Дадам кўпинча “онангнинг дуосини олларинг. У фаоришта аёл. Унинг дуосини олсанглар кам бўлмайсизлар”, дердилар. Биз фарзандлар отамизнинг бу ўгитини унутмадик. Ота-она ризолиги улуғ бахт эканлигини англаб яшадик. Дадам вафотидан кейин онам чўкиб қолдилар. Эски, оғир касаллари кучайди. Биз фарзандлар онамизни бошимизга кўтариб юрдик, неки муолажа бўлса ҳаммасини қилдик. Бироқ ўлим ҳақ. Оллоҳнинг иродаси билан 1995 йил 28 мартда онамизни ҳам дадамиз ёнига қўйдик. Раҳматлик онамлар 72 йил умр кўрдилар.

* * *

1995 йили дадамнинг 80 йиллик хотира тўйларини нишонладик. Фарзандлар йиғилиб, уни қандай ўтказиш режасини туздик. Адабий учрашувлар бўлди, ижодларидан намуналар гезата-журналларда чоп этилди, телевидениеда намоиш қилинди, радиода эшиттиришлар берилди. Эл-юртга дастурхон ёзилди. Лекин, менимча, энг катта савобли иш дадам яратган асарларни жамлаб, тўртта китобдан иборат “Танланган асарлари”нинг нашр эти-

лиши бўлди. 1999 йилда эса “Сайланма” асарлари алоҳида китоб бўлиб нашрдан чиқди. Бу китобга дадамнинг энг сара асарлари киритилди. Китоб “Аччиқни аччиқ кесар” деб номланди. Дадам ҳаётликларида дурустроқ китоб чиқара олмаганликларидан куюниб юрардилар. Шу боис у кишининг ана шу армонларини бажаришга астойдил киришдик.

Асарларни тўплашнинг мураккаб томонлари бор эди. Юқорида айтганимдек, дадам ижодлари осонликча дунё юзини кўрмаган, доимо қаршилиқларга учраган, қайта-қайта муҳокама бўлган. Демак, қайта-қайта ишланган ҳам. Ҳар бир асарнинг камида 3—4 хил варианты, баъзан эса 6—7 варианты бўлар эди. Мисол учун “Тоштешар”нинг 60, 70 ва 54 варақли нусхаларидан танлаб олгандим. Уларнинг ҳар бирини ўқиб чиқиш, энг маъқулини танлаб олиш катта куч ва вақт талаб этарди. Айрим асарлар сақланмаган экан, газета-журналлардан ахтариб топилди. “Ҳасраткаш ошиқ” деган интермедиялари эса Ҳасан Йўлдошевдек ажойиб санъаткор томонидан ижро этилган бўлиб, магнитофондаги ёзуви қолган экан, холос.

Биринчи китобга 152 та сара интермедиялари киритилди. Қолган 3 та китобга пьесалар, телеспектакллар жамланди. Шу зайл дадамларнинг армонлари ушалди. Ўқувчиларнинг ҳурматига, эътиборига сазовор бўлди. Мен отам хотираси олдидаги бир юмушни имкони борича удалаб, юзим ёруғ, дилим равшан тортди. Ҳозир ҳам шодношод кунларда падари бузрукворимни соғинсам шу китобларни қўлга оламан. Саҳифалардаги ўйноқи сатрлар, қуйма жумлалар, кулгию заҳархандалар у кишини эслатади. Энтикиб кетаман...

Шу йўсин ул зот бекорга яшамагани, ажойиб асарлар қолдирганидан ғурурланаман, ҳаяжонланаман. Назаримда ана шундай шукроналик лаҳзаларида отамнинг қабри нурга тўлгандек туюлади. Илойим, ҳамиша шундай бўлсин!

* * *

1990 йилнинг ёзига келиб дадамнинг соғлиқлари ёмонлашди. Буйрақлари яхши ишламай, оёқларига сув йиғилиб, шишиб кетганди. Деярли овқат тановул қилмай

қўйдилар. Ишгаҳалари йўқ ҳисоби, зўрға ярим пиёла хўроз шўрва ичирардик, холос. Икки ой 16-шаҳар касалхонасида ётдилар. Вафот этишларидан бир ой олдин дадамни ўз хоҳишлари билан уйга олиб келдик. Жарариқдаги ҳовлимизнинг этак томонидаги салқин уйлардан бирига жой қилиб бердик. Даволовчи врач Алишер ака ҳар куни эрта-лаб ва кеч пайти келиб аҳволларидан хабар оларди. Нима қилиш кераклиги тўғрисида бизга тушунтириб кетарди. Дадам бир дақиқа ҳам ёлғиз қолмасдилар. Биз фарзандлари кечаю кундуз навбатма-навбат у буюк зот олдиларида ўтириб чиқардик.

Касаллари кундан-кунга оғирлашса-да, лекин гаплари худди соғлом пайтдагидек тетик эди, жуда мулоҳаза билан сўзлардилар. Ўша кезлари укам Низомиддин фарзандли бўлганди. Исмини Гулруҳ қўймоқчи бўлиб, дадамга маслаҳат солдик. У киши жуда ҳозиржавоблик билан “Гулруҳ қиз бола учун кўполроқ, Гулоро бўлсин”, дедилар. Умуман невараларининг кўпчилигига дадам ўзлари исм қўйганлар. Бу гал ҳам исм қўйишда янглишмадилар.

Ишда бўлганлигим сабабли кечкурунлари дадамнинг олдиларида эдим. Касал ётсалар-да, китоб ўқиб беришимни сўрардилар. Навоий, Фузулий, Бедил ғазалларидан ўқиб берардим. Айрим байтлар дадамларга жуда маъқул бўлса, “шу ерини қайта ўқигин”, дердилар. Қайта ўқирдим. Шунда дадам байтни шарҳлаб, ғазал муаллифига таҳсинлар айттардилар.

1990 йилнинг 22 июли эди. Вафотларидан роса бир ой олдин, кечки пайт, ишдан чиқиб тўғри дадамнинг олдиларига бордим. Салом бериб, “Тузукмисиз?” дедим. “Худога шукр”, дедилар. Уни-буни сўрадим. Негадир дадам қисқа-қисқа жавоб қайтардилар. Назаримда, хаёлларини нимадир қаттиқ банд қилиб олганди. “Китоб ўқиб берайми”, дедим. Дадам бош чайқаб, сукут сақладилар. Мен ҳам индамай у кишига тикилиб турдим. Орадан бир оз фурсат ўтиб: “Бугун 22 июль” деб гап бошладилар. “Алпиддин акангнинг вафот этганига 30 йил бўлди. Акангнинг хотираси ҳануз хаёлимдан кетмайди ўғлим”.

“Шунча йил ўтиб кетган бўлса-да дадам бечора ҳалиям Алпиддин акамни ўйлаб, эзилиб юрарканлар-да”, кўнглим-

дан ўтди. Шу пайт дадамнинг акам вафот этган кезлари ёзган куйидаги тўртликлари ярқ этиб хаёлимдан ўтди:

Сарви қомат, ширинсўз кетди, фироқи кетмас,
Қадди маҳзун ниҳоли, кўздан йироқи кетмас.
Ўртар мени жудолик, дарди дилим омонсиз,
Қалбимда қолди бир чўғ, ўлгунча доғи кетмас.

Дадам гапларида давом этиб: “Бозорни ташлаб, адабиётга қайтиб келганимга ҳам 30 йил бўлибди. Мен адабиётга сенларни боқаман, пул топаман, деб қайтганим йўқ. Алпиддиннинг номини абадийлаштириш учун, унинг муборак тахаллуси — “Алп Жамол” унутилиб кетмасин, деб яна ижодга қайтдим. 15 дан ортиқ пьесам театрларда қўйилди, кўплаб миниатюраларим, спектакларим телеэкран орқали намойиш этилди. Асарларим муваффақиятли қўйилса, халқ яхши қарши олса акангнинг руҳи шод бўлишидан қувонардим. Ўғлим сенга яна бир гапни эслатмоқчиман. Ўша машъум фожеадан кейин маст ҳайдовчининг иши шаҳар судида кўрилди. У отишга ҳукм қилинди. Лекин ҳайдовчининг яқинлари ўлимни енгилроқ жазо билан алмаштиришни сўраб ариза ёзишди. Иш Олий судда кўриладиган бўлди. Агар отишга ҳукм қилишмаса, барибир ўзим уни ўлдирардим. Унинг қонига жуда ташна эдим. Суд мажлисига доимо этигим кўнжигга пичоқ солиб борардим. Фурсат тўғри келса, шартга чавақлаб ташлайман деб режа ҳам тузиб қўйган эдим. Ўша кезлари тушимга Алпиддин кирди. Жуда чиройли манзарали жойларда юрганмиш. Мен билан сўрашиб, “Адажон ҳадеб куюнаверманг, мен жаннат боғларида юрибман. Менинг вафотим Оллоҳнинг иродаси”, деди. Ўғлим Алпиддиннинг гапи мени шаштимдан қайтарди. Чиндан ҳам бу Оллоҳнинг иродаси. Энди ўйлаб қарасам, болани ҳаддан зиёд ортиқча суюб бўлмас экан. Қуръонда ҳам Оллоҳ нимага ортиқча меҳр қўйилса, олиб қўяди дейилган, ахир”.

Шунда мен “Олий суд қандай қарор чиқарди?” деб сўрадим. “Ўлим жазосини узоқ муддатли қамоқ жазосига алмаштирди. Менга энди фарқи йўқ эди. Чунки Алпиддин тушимда Оллоҳнинг хоҳиши деб тургандан кейин, у ҳайдовчида нима гуноҳ? Ҳаётда яхши-ёмон кунлар бўлади, болам. Ҳар қандай ҳолатда ҳам Оллоҳга шукр қилиш керак. Яхши-

ликка бўлсин деб ният қилиш керак”, деб гапларини яқунлаганлари ҳамон кечагидек эсимда. Эвоҳ, дадажоним?!

Отам хаста бўлиб ётган кезларда кўргани келган Фатҳиддин амакимга дадам шундай дедилар:

— Фатҳиддин, Сизнинг гувоҳлигингизда айтиб қўяй, фарзандларимнинг барчасидан мингдан-минг розиман. Улар ота-онага фарзандлар қилиши лозим бўлган барча юмушни қилишди. Мен бир умр бахтли яшамагандирман, лекин бахтни болаларимдан топдим. Илоё, улар ҳам бахтли бўлишсин, камлик кўришмасин!

Фатҳиддин амаким бундай гапларни кутмаган эканларми, бир чўчиб тушдилар:

— Нима деяпсиз ака, худо хоҳласа ҳали кўп яшайсиз.

Дадам хотиржам, мулойим кулдилар-да: “Сиз эшитиб қўяверинг”, дедилар секин.

Одам ўзининг вақти-соати етаётганини биларкан. Кўп ўтмай меҳрибонимиз, бизнинг юксак тоғимиз, маслаҳатгўйимиз, падари бузрукворимизни сўнгги йўлга кузатдик. Дадам раҳматлик 1990 йил 22 августдан 23 августга ўтар кечаси соат иккида менинг қўлимда жон бердилар.

Мана, шу воқеага ҳам 10 йил бўлаяпти. Лекин ҳамон дадамнинг ўша гаплари қулогим остида жаранглайди. Азизлар, шу ўринда ўз хотира рисоламнинг сўнггида Сизга бир гап айтаман: фарзанд учун миннатдор ота ва рози она руҳи дунёдаги энг буюк бахт-саодат экан. Ана шу бахт-саодат ҳаммангизга насиб этсин. Ота-онангизни тиригида ардоқланг, ҳурматини жойига қўйинг. Энг муҳими, уларнинг юзини шувит қилмайдиган, эл-юрт ичида обрўсини тўкмайдиган саъй-ҳаракатлар қилинг. Сафимизда йўқларнинг охирати обод бўлсин, уларнинг хотирасини ҳамиша ёд этинг! Яхши хайрли амалларингиз билан қабрини нурга тўлдиринг!

Сизга айтмоқчи бўлган гапларим шу эди...

АБДУРАҲМОН АСОМИДДИНОВ
Иқтисод фанлари номзоди.

АЛП ЖАМОЛ ҲАҚИДА БИЛГАНЛАРИМ

Ўзбекистон телевидениясининг “Телевизион мини-атюрлар театри” ва “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи” кўрсатувларида баракали ижод қилган ҳамда бир қанча пьесалари билан халқимизга танилган Жамоллидин ака Асомиддинов (Алп Жамол) суҳбати ширин, чеҳраси очиқ киши эди. Урф-одатларимизни, халқ тилининг ранглари-ни, қочирмаларини жуда яхши биларди. Улардан ўз асарларида билиб-билиб фойдаланарди.

Ҳаётнинг жами аччиқ-чучукларини, маҳрумликларини татиб кўрган, лекин қадди букилмаган, иродаси мустаҳкам одам эди у.

Диққат бўлиб қолган пайтларида у Ҳофизни, Бедилни, Юсуф Сайрабийни ўқиб, юпанарди. Навоий ғазалларини, дostonларини жуда билимдонлик билан таҳлил қилар, ҳар мутолаа қилганида Навоийни яннгитдан кашф қилгандек бўларди. Менинг гапларимдан “наҳотки, миниатюрочи Асомиддинов шунчалик билимдон йигит бўлган” деб ажабланаётгандирсиз. Ажабланманг, Алп Жамол мумтоз адабиётимизни пухта билган, халқ ижодини синчковлик билан ўрганган, ўзи ҳам ғазаллар битган ижодкор эди.

Унинг отаси Асомиддинбой яхшигина бедилхон, навоийхон одам бўлган. Тошкентлик машҳур шоирлардан Мискин, Тавалло, Хуршидлар билан яқин дўст бўлган. Шоир Мискиннинг Хадра билан Баланд масжид маҳаллалари оралиғида баққолчилик дўкони бўларди. Улар ана шу дўконда учрашиб, Бедилни ўқирдилар. Жамоллидин бу шеърхонликларнинг деярли барчасида отаси билан қатнашган. Сира унутиб бўлмас шеърый баҳсларни тингларкан, худди шу ажойиб инсонларга ўхшашни орзу қиларди. Шеъроятнинг сирли-сехрли олами уни ўз бағрига тортаётгандай бўларди.

Жамолиддиннинг отаси Асомиддин Миразимбой ўгли Тошкентнинг дегулик бойларидан эди. Йигирманчи йилларнинг бошлари уни “Шўрога ҳақсиз” деб эълон қилдилар. Бу — шўро идораларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқидан маҳрум қилинган, дегани эди. Жамолиддинни шўрога ҳақсизнинг боласи, деб ўқишдан ҳайдайдилар. Қайси мактабга бормасин, уни кўкрагидан итарардилар, чунки маориф шуъбаси жамики мактабга ҳақсизлар рўйхатини юбориб қўйган эди. Отаси уни ёнига чақириб: “Болам, ота учун бола жавобгар эмас, деб айтишган эди, афсус, бу қуруқ гап экан. Майли болам, хафа бўлма, сени ўзим ўқитаман”, деб юпатади. Ана шундан кейин Асомиддинбой Жамолиддинга ҳам ота, ҳам муаллим бўлиб сабоқ бера бошлайди.

Ўша кунларни Жамолиддин шундай эслайди:

— Отам қўлимдан етаклаб, Эски Жўвадаги “Турон” кутубхонасига туташган саҳҳоблар дўконига олиб борди. Саҳҳоб — бу йиртилган, муқоваси кўчган эски китобларни таъмирловчи уста маъносини билдирарди. Уларда кўп ноёб китоблар бўларди. Машҳур ёзувчиларимиз Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитратлар шу саҳҳоблар дўконига кўп келишар, улардан тарихга, мумтоз адабиётга оид китобларни харид қилишарди. Отам Мискин, Хислат, Таваллолар билан шу ерда танишган экан. Ўша кунни отам билан икковимиз жуғрофия, ҳандаса, тибийёт, риёзийёт, тарих, она тили китобларини харид қилиб, адабиёт, кимё, физика дарсликларини топиб қўйишни саҳҳобга қайта-қайта тайинлаб уйга қайтдик. Шу кундан бошлаб отамнинг меҳмонхонаси менинг дарсхонамга айланди. Отам эрталаб нонуштадан кейин то пешин намозигача битта фандан, эртасига яна бошқа бир фандан сабоқ берарди. Шундан кейин дўсти Мулла Кўшоқнинг дўконига бориб кечгача суҳбатлашиб, ҳовурини босиб қайтардилар. Мулла Кўшоқ деганимиз ўзбекнинг жуда машҳур, газаллари Туркистон ўлкасининг деярли жами ҳофизлари томонидан қўшиққа солинган Мискин лақабли камтарин бир шоир эди. У шу кичкинагина баққолчилик дўконидан келадиган даромаддан бола-чақаларини боқар эди.

Йиллар ўтди, фарзандлар вояга етди. Ҳаммаси ўз йўлини топиб кетди. Аммо бойнинг ўгли Жамолиддиндан

кўнгли тинчимасди. Аттестатсиз, дипломсиз Жамолиддин қаерга борса тўсиққа дуч келаверади.

Атоқли фольклоршунос олим Ходи Зариф Жамолиддинни (1940 йиллар бўлса керак) Самарқандга, машҳур бахши Фозил Йўлдош ўғлига, Қуддус Муҳаммадийни эса бахши Ислон шоирга котиб қилиб юборди.

Жамолиддин ўзбек дostonчилигини ниҳоятда яхши билган, Ойбеғу Фафур Фулом, Ҳамид Олимжону Миртемирларни чексиз қадрлаган. Фозил Йўлдош ўғли билан Самарқанду Кармана чўлларини, Қизилқум яйловларини кезадилар. Чорвадорлар орасида ҳафталаб қолиб кетдилар. Кечалари машғала ёруғида давра қурган чўпонларга дўмбира чертиб “Алпомиш”дан, “Гўрўғли”дан, “Авазхон”дан ўқийди. Йўл-йўлакай тўқиб келган қувноқ термаларидан ўқиб беради. Тонг отиб кетади ҳамки, чўпонлар нафасларини ичларига ютиб тинглайдилар, Алпомиш билан юзма-юз келгандек, Бойсун тоғларида бирга кезгандек бўладилар.

Жамолиддин ҳам устозга эргашиб ғазаллар тўқийди, термалар ижод қилади. Ёзганларини устоз назаридан ўтказиб, давраларда ўқийди.

Фозил Йўлдош ўғли билан кечган йиллар Жамолиддин учун бир дорилфунун бўлди. У бахшиларимиз қадим-қадимда истеъмолда бўлган, кейинчалик унутилиб кетган кўп сўзларимизни сақлаб қолганликларини билди. Ва уларни бугунги кундаги адабий тилимизга кўшиш зарурлигини дилига тугиб қўйди. У сафардан бир дунё таассуротлар билан, бахши оғзидан ёзиб олган янги дostonлар, термалар билан қайтди.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институти фольклор шуъбасида улуғ бахши оғзидан ёзиб олган асарлар тўғрисида ахборот берди. Ижодий сафардан яхши натижалар билан қайтган Жамолиддинни фольклор шуъбасида доимий ишлаш учун олиб қолдилар. Ўғлининг тақдиридан кўнгли тинчиган Асомиддинбой Ходи Зарифга, Музайяна Алавияга миннатдорчилик билдирди.

Жамолиддин хушфёллиги, қувноқлиги билан институт ходимларининг меҳрини қозонди. Мумтоз адабиёт намоёндалари тўғрисида кўп нарсалар билиши, форс тилини жуда яхши эгаллагани, араб ёзувини ўқий олиши,

эски қўлёмалар устида ишлашга қўл келарди. Ходимлар ўзаро баҳсларда бу дипломсиз “олимни” синаб кўрмоқчи бўлардилар. Аммо Жамолиддин Бедил, Навоий, Фузулий ҳақида анчагина билимга эга эканлигига қаноат ҳосил қилардилар. Кунларнинг бирида Навоийнинг диний қарашларига бағишланган илмий баҳсга уни ҳам таклиф қилдилар. Партия чизигидан бир қадам ҳам нари ўтмайдиган, қама-қамалардан юрак олдириб қўйган адабиётшунос олимлар Навоийни динсиз, атеист шоирга чиқариб қўядилар. Унинг ғазалларидан билиб-билмай мисоллар ҳам келтирадилар. Унинг:

Зоҳид, сенга ҳуру менга жонона керак,
Жаннат сенга бўлсин, менга майхона керак,—

деган байтига қаттиқ тармашиб оладилар.

Бу мажлисда Жамолиддин ҳам сўзга чиқиб, Навоийнинг ўзи мансуб бўлган ислон динининг тасаввуф тариқатига ихлос қўйган мутаассиф шоир эканини айтади. Навоий умр бўйи беш вақт намозни канда қилмаган мусулмон фарзанди эканини айтади. У ўз сўзида Навоий Хўжа Аҳмад Яссавийни буюк устоз деб билганини, уни шайхул машойих шайхлар шайхи ва яна уни Пири Туркистоний деб атаганини айтади. Жамолиддин шу нутқи учун ўша кунидеъ гоъвий-сиёсий ишончсиз шахс сифатида ишдан бўшатилади.

Жамолиддин яна уйда ўтириб қолади. Орадан икки йилча ўтгач, чамаси 1951 йилда, у Хаста Имом бозорига паттачи бўлиб ишга киради. Хаста Имом бозори Тошкентнинг энг катта, энг гавжум бозори ҳисобланарди. Бозор Жамолиддиннинг уйдан беш-олти юз метрча масофада эди. Шу бозорда у қарийб ўн йил ишлайди.

Эллик саккизинчи йилнинг куз кунларининг бирида Жамолиддин билан Ҳамза театри олдида учрашиб қолдик. Шунда у “Алпомиш” достонини драммалаштирганини айтиб қолди ва ўқиб кўришимни сўради. Пьеса ҳали машинкада кўчирилмаган экан, қўлёмани ўқишга қийналсам керак, дедим.

— Ундай бўлса, ўзим ўқиб бера қолай,— деди ва мени тунука бозори биқинидаги чойхонага олиб кирди. Тунука

бозорининг жаранг-журунги, чойхўрларнинг ғовур-ғувури остида бир ярим соатча пьеса ўқидик.

Гапнинг ростини айтсам, илгари “Алпомиш”ни ўқимаган эдим. Умуман, эртақларга, дostonларга унчалик ҳушим йўқ эди. Аввалига, нима бўларди, бир афсона, эртақ-да, деб бепарво тинглай бошладим. Бора-бора пьеса воқеалари мени ўзига ром қилиб, берилиб кетганимни ҳам билмай қолибман. Тунука бозорининг шовқини ҳам қулоғимга кирмай қўйди.

Жамолиддинга пьеса маъқул бўлганини айтдим.

“Паттачи” ёзган бу асарни биронта театр қабул қилмайди. Орадан бирон йил ўтиб, устозимиз Мақсуд Шайхзода бир суҳбатда, “Жамолиддин деган бир йигит Жамолиддин ҳақида дурустгина бир дoston ёзибди, ўқиб кўриб, “Шарқ юлдузи” журналига тавсия қилдим, лекин афсуслар бўлсинки, журналнинг “сиёсий ҳушёр” ходимлари дostonни қайтариб беришибди. “Паттачи”нинг асарини босолмаймиз, деб вaж-карсон кўрсатишибди”, деди.

Жамолиддиннинг тўнғич ўғли Алпиддин жуда истеъдодли бола бўлганди. Ўн уч ёшли бола одамга қараб туриб, бирпасда сувратини чизиб кўярди. Сувратни кўрганлар “ия, бу фалончи-ку” деб таниб олардилар. Алпиддин рассомликдан ташқари, кичик-кичик пьесалар машқ қиларди. Жамолиддин унинг ҳажвияларини ўқиб, ҳайрон қоларди. Унинг ўзига отаси Асомиддинбой қандай меҳр билан таълим берган бўлса, Жамолиддин ҳам ота йўлини тутиб, Алпиддинга худди ўшандек таълим берарди. Алпиддин унинг қувончи эди. Унда ажойиб истиқболни кўрарди. Бола Алпиддин отидан АЛПни, Жамолиддиндан ЖАМОЛни олиб, ўзига “Алп Жамол” деб тахаллус қўйиб олганди. Шеърлари тагига, чизган сувратлари орқасига Алп Жамол деб ёзиб кўярди.

Аяган кўзга чўп тушар, деганларидек, 1960 йилнинг июл ойида шу бола синглиси Марҳамат билан келаётганда машина уриб кетиб, иккови ҳам ҳалок бўлади. Уйдан қўш тобут чиқариш ота учун қанчалик оғир, қанчалик чидаб бўлмас мусибат бўлишини тасаввур қилиш қийин.

Жамолиддин олтмиш биринчи йилдан яна ижодий ишга қайтади. Ўзига ўғлининг Алп Жамол тахаллусини олиб шеърлар, ҳажвиялар, драмалар ёза бошлайди. Уни

Ўзбекистон телерадио комитетига мухбирлик лавозимиغا ишга оладилар. Кейинчалик у телеминиатюралар театрига бош муҳаррирлик қилади. Телеэкранда унинг миниатюралари тез-тез кўрсатила бошлайди...

Алп Жамол телевидениеда жуда фаол ижод қилди. Телеминиатюралардан ташқари Элбек Мусаев билан иккови “Оталар сўзи — ақнинг кўзи” кўрсатувининг асосий муаллифи бўлиб қолишди. Вилоят, шаҳар театрларида янги-янги пьесалари намоиш қилина бошланди.

Жамолдин қанчалан-қанча тўсиқларга дуч келишига қарамай, таънаю дашномларга сабр-қаноат билан чидаб, ижод қилишдан тўхтамади. Айниқса, телевидениега ишга келгандан кейин завқ-шавқ билан, қувонч билан ижод қилди. Унинг ижод маҳсули телеэкран орқали ҳафта сайин миллионлаб телетомошабинларга кўрсатилди. Экранда Алп Жамол деган ёзув пайдо бўлиши билан телевизор олдига одам тўпланадиган бўлиб қолди. Алп Жамолнинг телеэкранда 200 ортиқ асари намоиш қилинди. Бу унча-мунча муаллифга насиб қилмайдиган бир воқеа эди.

Алп Жамолнинг кўзи ўткир, оддий одам кўрса ҳам парво қилмайдиган нарсаларни кўра оларди. Умри одамлар орасида кечгани учун бўлса керак, асарларида хилма-хил қиёфаларни кўрамиз. У тил билади. Халқ тилини, жонли тилини мукамал эгаллаганди. Асар персонажларининг ўзига хос, характериға монанд тил топа оларди. У характерларни ўйлаб топмасди. Ўзи билган, таниган, неча марталаб мулоқотда бўлган кишиларнинг сувратини чизарди. Шунинг учун миниатюра ёки пьеса қаҳрамонлари сизга танишдек ёки уларни қаердадир кўрганга ўхшайсиз.

Алп Жамол кўп мингли радио-телевидение жамоаси орасида иззат-ҳурматга сазовор бўлди. У оламдан ўтиб кетгандан кейин ҳам телевидение унинг асарларини тез-тез намоиш қилиб турди.

Жамолдин Асомиддинов 75 ёшда оламдан ўтди. Ҳаётнинг жами аччиқ-чучугини татиган, камситилган, кетма-кет тўсиқларга дуч келган Алп Жамол умрининг сўнги йилларида ўзи истаган, ҳамма интилган манзилга етиб келди. У драматург сифатида, миниатюра устаси сифати

да элга танилди. Миллионлаб телетомошабинлар унинг ижод маҳсулидан баҳраманд бўлдилар.

Мастураҳоннинг умр йўлдоши, машҳур юрист, Ўзбекистондаги жами суд-прокурорларнинг домласи, академик Отабой Эшонов унинг куёви эди. Кўп масалаларда Жамолиддин у билан маслаҳатлашиб, жўяли гаплар эшигарди. Отабой Эшоновнинг фарзандлари ҳам яхшигина обрўга эга бўлдилар. Бир ўгли ёзувчи Анвар Эшонов шеърлари, ҳикоялари билан элга танилди. Бир ўгли Баҳодир Эшонов катта давлат арбоби бўлиб етишди. Баҳодир ҳозир Республика конституцион судининг раиси.

Жамолиддиннинг укаси Фатҳиддин узоқ йиллар вилоят, шаҳар ва туман судларида раислик лавозимида ишлади.

Алп Жамолнинг энг катта бахти, бойлиги — қобил фарзандларидир. У садоқатди рафиқаси Мамлакатхон билан фарзандларининг ҳаммасини ўқитди, олий маълумотли қилди, оёққа турғазиб, уйли-жойли қилиб кетди. Катта қизи Манфаат Жамолиддинова журналист. “Қишлоқ ҳаёти” газетасида бўлим бошлиғи. Яна бир қизи Дилафрўз Асомиддинова Тарих институтида илмий ходим бўлиб ишламоқда. Темурғолиб исмли ўгли катта рассом бўлиб, элга танилди. Унинг мумтоз шоирларнинг ғазалларига, “Алпомиш” достонига, Насриддин Афанди латифаларига чизган сувратлари жуда кўп кўргазмаларда намойиш қилинди. Рангли журналларда, китобларда кўп нусхада нашр қилинган.

Яна бир ўгли Абдураҳмон Асомиддинов иқтисод фанлари номзоди. Республика Давлат солиқ Қўмитаси тизимида кўп йиллардан бери раҳбар лавозимларда ишлаб келмоқда. Абдураҳмон касби иқтисодчи бўлса-да, адабиётга ва тарихга жуда қизиқади. Шарқ классик шеърятини яхши билади. Отасининг адабий меросини тўплаб, тўрт жилдлик “Танланган асарлар”ини нашрга тайёрлашда алоҳида хизмати бор. Ўтган йили отасининг “Аччиқни аччиқ кесар” сайланган асарларини чоп қилди.

Ўғилларидан Эҳсониддин ва Низомиддинлар ҳам олий маълумотли, ҳозирги кунда тижорат билан шуғулланмоқдалар. Пойтахтимизда бир неча дўконлар ва халқ истеъ-

мол моллари ишлаб чиқарувчи цехлар очиб, юзлаб одамларни иш билан таъминлаганлар.

Айниқса, тадбиркор ўгли Муҳиддин элга йирик бизнесмен бўлиб танилди. Тошкент Давлат университетининг юридик факультетини тугатган бўлса-да, Мустақиллик шарофати билан тадбиркорлик йўлини танлади. У отаси номида “Алп Жамол” концерни очиб, пойтахтимиздаги энг йирик концернлар қаторида фаолият кўрсатмоқда. Алп Жамол номидаги ижодкор зиёлилар учун мукофот таъсис қилди. Бир неча ижодкорлар бу мукофотга сазовор бўлдилар.

Алп Жамол номи изсиз йўқолиб кетмади. Бир мактаб ва бир кўчага унинг номи қўйилди. Муҳиддин ўзи очган банк ва супермаркет дўконига отасининг номини қўйди.

Ижодкорнинг бундан ортиқ қандай бахти бўлиши мумкин? Алп Жамол кўп машаққатлар эвазига ана шундай бахтга эришди.

Меҳнат, сабр-қаноат уни шундай бахтга етаклаб келди.

У энди орамизда йўқ.

Чеккан азиятлари учун, қилган хайру-саҳоватлари учун Эгам уни ўз даргоҳига қабул қилган бўлсин!

САИД АҲМАД,

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ ёзувчиси.

ЎЗБЕК МИНИАТЮРАСИНИНГ САРДОРИ ЭДИ

Жамол ака билан кўп йиллар мобайнида бир жойда яшаганмиз ва кўп суҳбатлашганмиз. У менда билимдон, адолатли, мард ва меҳмондўст киши сифатида чуқур таассурот қолдирган.

Жамол акага сиртдан қараганда атрофимиздаги оддий кишилардан фарқи бўлмай, кўпчилик қатори ҳаёт кечирарди. Аммо унинг ҳаёт тажрибаси ва билими бой ва рангбаранг бўлиб, ижоди ҳамиша қайнаб турарди. Унинг ички дунёси шу даражада бой эдики, кишини ўзига мафтун қилиб қўярди. У адабиёт, тарих ва умуман маданий меросимизни чуқур ва атрофлича биларди. Зеро Жамол ака Аҳмад Яссавий, Шайх Саъдий, Ҳофиз Шерозий, Навоий, Машраб, Юсуф Сайрабий ва бошқа алломаларнинг фаолияти билан яхши таниш эди. У айниқса, Сайрабийнинг мухлиси ҳисобланиб, ҳажвчиликда тенги йўқ шоир деб гапирарди. Унга нисбатан ҳурмати шунчалик зўр эдики, Сайрамга бориб ташландиқ қабрини топган ва тартибга солган эди. Жамол ака суҳбатда иккинчи жаҳон уруши арафасида тил, адабиёт ва тарих институтида ишлаганлиги ва Навоий юбилеи бўйича тайёргарлик ишларида қатнашганлиги ҳақида гапирган эди. Унинг сўзича, юбилей комитети Навоий ҳақидаги янги маълумотларни тўплашга аҳамият бериб, пул мукофоти таъсис этган экан. Жамол ака Навоийнинг Гули номида севгилиси борлиги ҳақидаги маълумоти учун комитет томонидан 500 сўм билан тақдирланган экан. Бу ўша вақт учун катта маблағ эди, албатта.

Шу равишда “Гули образи” Жамол ака маълумоти асосида юзага чиққан эди. Жамол ака ўзининг бутун фаолияти давомида ҳажвий асарлар ва пьесалар ёзиш билан шуғулланиб, маданиятимиз ривожига ўз улушини қўшган. Маълумки, ҳажвий асарларни ёзиш ва уни саҳналашти-

риш ниҳоятда машаққатли ва мураккаб иш ҳисобланиб, у ҳар кимнинг қўлидан келавермайди. Бунинг қилмоқ учун муаллиф турмуш икир-чикирларини ва ҳар бир инсоннинг феъл-атворини яхши билиши, ўта фаросатли, зеҳнли, кузатувчан, ҳозиржавоб ва “сўз ўйини”нинг моҳир устаси бўлиши шарт. Шундагина тўлақонли миниатюра асарини яратиш, кишилар қалбини тўлқинлантириш, кулдириш ёки нафратлантириш имконлари туғилади.

Агар Жамол аканинг асарларига назар ташласангиз, унинг юқорида шарҳланган фазилатларнинг соҳиби бўлганлигига тўла ишонч ҳосил қиласиз. Жамол ака, Саид Аҳмад ака, Элбек Мусаев, Эргаш Каримов, Розахоним, Ҳасан Йўлдошев, Ҳусниддин Шарипов, Садр Зиёвуддинов, Абдурахмон Аҳмедов, Эргаш Раимов ва бошқа ўз касбининг фидойилари билан биргаликда телевиденида “Ўзбек миниатюраси”га асос солди ва ривожлантирди. У айниқса, таниқли адибимиз Саид Аҳмад аканинг ҳажвчиликдаги хизматлари ҳақида кўп гапирарди.

Шундай қилиб, Жамол ака ўз касбдошлари билан бир ёқадан бош чиқариб, маданиятимизга янги соҳани — “Ўзбек миниатюраси”ни киритиб, “йўқдан бор” қилган эди. Шуниси диққатга сазоворки, қўшни қардош республикаларда ҳам “Ўзбек миниатюраси” шуҳрат қозонган эди. У бу республикаларда шу соҳани юзага келишига ижобий таъсир кўрсатган. Айтиб ўтиш лозимки, телевидение кўрсатувлари орасида миниатюрадек таъсир доираси ва самараси катта бўлган кўрсатувни топиш қийин. Ҳатто, у бу соҳада кинони ҳам ортда қолдирган эди. Бунга ишонмоқ учун миниатюранинг гуллаган йилларини эслаш кифоя. Зеро, миллионлаб катта-кичик кишилар шанба кунини орзиқиб кутардилар. Улар белгиланган вақтда телевизор рўпарасига тўпланишиб, жозибадор миниатюраларни зўр қизиқиш ва мамнуният билан томоша қилардилар. Ҳатто, чойхоналарда, клубларда, меҳмондорчиликларда ва бошқа жойларда кишилар тўпланишиб, уни кўришни “ҳам қарз, ҳам фарз” деб билардилар. Чунки миниатюрада орзу-ҳавас, дард-алам, қувонч, нафрат, манманлик, иккиюзламачилик, ғийбатчилик, туҳматчилик, лаганбардорлик, мансабпарастлик, бойваччалик, қўйинг-чи, кундалик ҳаётнинг барча яхши ёки ёмон ҳодисалари катта маҳорат

билан тасвирланарди. Улар шу даражада ишончли ва жонли берилардики, бамисоли ҳаётдан кесиб олингандек туюларди.

Умуман олганда, миниатюралар жамиятдаги яхши фазилатлардан сабоқ олинишида, ёмонларга нафрат уйғотилишида катта аҳамият касб этганлиги сир эмас. Бунда Жамол аканинг хизмати катта бўлди. У ўзининг ва ҳамкасбларининг ўткир ва жўшқин қалами ҳамда артистларнинг моҳирона ижроси билан жамиятни ёмон иллатлардан тозалашда муҳим ўрин эгаллади.

Афсуски, не машаққат, азоб-уқубатлар билан юзага келтирилган миниатюра кўрсатувлари амалда йўққа чиқарилди. Бу катта хатодир, албатта. Мана, республика мустақиллигининг зафарли тўққиз йиллиги кетмоқда. Аммо жамиятдаги шарҳланган иллатлар ҳамон мавжуд. Уларни миниатюра кўрсатувларида мунтазам фош этиш шу куннинг талаби деб ўйлайман. Зеро яхшиликка отлантириш ва ёмонликка нафрат уйғотиш юксак одоб-ахлоқни ва тараққиётни таъминлашда катта аҳамиятга моликдир. Кўриниб турибдики, “Ўзбек миниатюраси”нинг шуҳратини тиклаб, маънавий ҳаётимизни янада бойитишнинг вақти келди.

Хуллас, Алп Жамол тахаллуси билан кўп нодир ҳажвий асарлар яратган ва ўзбек миллий миниатюранинг асосчиларидан бири сифатида танилган ажойиб дўстимизнинг хизматлари ҳеч қачон унутилмайди. Жойлари жаннатда бўлсин!

ҲАМИД ЗИЁЕВ,

*Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
фан арбоби, тарих фанлари доктори, профессор*

ХАРАКТЕРЛАР УСТАСИ

Алп Жамол драматургияси ўзбек пьесанавислигидаги икки йўналиш — бир жиҳатдан К. Яшин, Уйғун, И. Султон пьесалари, иккинчи томондан Ў. Умарбеков, М. Бобоев, А. Иброҳимов, М. Хайруллаевлар ижоди кесишган нуқтада дунёга келди. Бу икки йўналишнинг энг яхши анъаналари Алп Жамол пьесаларида ўз аксини топган. Агар ёш нуқтаи назаридан қараганда Алп Жамол кекса авлод вакили ҳисобланади. Аммо саҳна асарлари ёзишни кечроқ, ҳажвий асарлар ёзиш бобида катта тажриба тўплагандан кейин бошлаган.

У ажойиб инсон кўп йиллар телевидение соҳасида ишлагани боис бўлса керак, асарларидаги тасвир бошқа драматургларникидан сезиларли фарқ қилади, пьесаларидаги сюжет кўп тармоқли, турли макон ва замонларда содир бўлади.

Алп Жамол узоқ йиллар “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи”, “Телевизион миниатюралар” кўрсатувларида ранг-баранг актёрлар билан бақамти ижод қилган. Характерлар яратиши, уларни бошқалардан ажралиб турадиган, томошабиннинг ёдида қоладиган феъл-атвор юклаши шу ҳамкорлик натижаси бўлди. Бундай имконият ҳамма драматургларда ҳам бўлмаган. Шунинг учун ҳам Алп Жамол яратган характерлар ёрқин, тиниқ, улар қуруқ сўз “қули” бўлиб қолмасдан, жонли образлар, тирик одамлар эди.

Камина бир қадар ҳаяжон ва истиҳола билан Алп Жамолнинг катта драматургияда яратган асарларига қисқача шарҳ беришга жазм қилдим.

“ФИЗФИЗОН”. Юқоридаги фикримизнинг далили сифатида шунини айтмоқчиманки, муаллиф ушбу асарида ниҳоятда таниш, ҳамма биладиган, ҳаётда ҳар куни, кун ора учраб турадиган образ яратган. Бу — Физфизон образи. У мисли кўрилмаган даражада дилдор, ичиқора, ҳасадгўй банди. Энг яқин кишиларига ҳам ғаламислик қилаверади, қилмишлари ҳар қандай одамнинг ҳам ғазабини келтиради.

“Кимсанинг дилига озор бермоқ — каъбага ўт қўйишдан ҳам оғирроқ гуноҳдир”, — дейилади муборак Ҳадис-

ларда. Физғизоннинг гуноҳлари нечоғлик эканини ўзингиз тасаввур қилаверинг. Драматургнинг усталиги шундаки, баъзи соҳаларда кишининг Физғизонга раҳми келади. Негаки, муаллиф уни нуқул қора бўёқлар билан чаглаб ташламаган, уни тирик инсон сифатида гавдалантирган.

“ҚУВҒИН”. Алп Жамол асарларидаги энг муҳим жиҳат шундаки, мавзу ниҳоятда долзарб ва замонавий. Масалан, “Қувғин”да бош қаҳрамон ўзига тўқ, ҳамма нарсаси етарли бўла туриб, отасини “Қариялар уйи”га топшириб юборади. Уруш йилларида етти ёт бегоналарни ўз бағрига олган ўзбек — бугун отасини етимхонага бериб юборса?! Бу асар ҳеч кимни лоқайд қолдирмаса керак.

“ТОШТЕШАР”. Яна бир долзарб масала — савдодаги “савдолар”. Шўролар даврида савдо ҳақида асар ёзиш анча мушкул эди. Алп Жамолнинг жасоратли қаламкаш эканлигини исботлайдиган асар бу. Муаллиф бу соҳадаги қусур ва камчиликларни шафқатсизларча фош этади. Бировнинг ҳақиқага хиёнат қилиш, пулдан уриш, тошдан уриш ҳоллари ҳозир ҳам бор. Шундай иллатлардан қутулиш, тоза-риш, покланишга ундайдиган асар.

“БЕВАФО ЯКАН”. Шўролар даврида санъаткорларнинг тўй-ҳашамларда хизмат қилиши ноўрин ҳисобланарди. (Гўё шундай қарор чиқарганлар тўйларини санъаткорларсиз ўтказадигандай!) Тўғри, айрим санъаткорлар ҳам бўлганки, улар тўйларни нуқул мол-дунё, пул топиш манбаи деб билишган. Бу йўлда одамгарчилик, камтарлик, орномусни бир четга йиғиштириб қўйиб, беш панжасини оғзига тикишган.

Асар ана шундай йўлга кириб қолган санъаткор ҳақида ёзилгандай кўринса-да, аслида мазкур пьеса санъаткорнинг, санъат аҳлининг обрў-эътиборини кўтарадиган, қадрини оширадиган мавзуда яратилган. Мўминжон образи орқали муаллиф йиллар давомида топилган ҳурмат-иззат бир сонияда йўқолиши мумкинлигини жуда ишонarli бўёқларда чизган.

“ТҲЙДАГИ ТУТУН”. Бу асарда ҳам тўй мавзуси ёритилади. Аниқроғи, айрим пулдорларга бел келаман деб белидан ажраганларнинг тўйдан кейин ҳоли нима кечишини муаллиф кулгули ва қайғули воқеалар ёрдамида яратадики, беихтиёр киши ўйланиб қолади. Бугун ҳам шундайлар бор. Ортиқча исрофгарчилик, ортиқча дабдада, обрўпарастлик билан ўтаётган тўй-ҳашамлар бугун ҳам учраб туради. Бу асарнинг тарбиявий аҳамияти жуда катта.

“МУБТАЛО”. Ичкиликбозлик — бугунги куннинг энг долзарб муаммоси, касаллиги. Содир этилаётган барча жиноят ва бошқа бемазагарчиликнинг тўқсон фоизига шу иллаг сабаб бўлмоқда. Бу муаммо гиёҳвандликдан кейин иккинчи ўринда туради. Оиланинг барбод бўлиши, кишининг обрўси бир пул бўлиши ва энг даҳшатлиси, инсон ич-ичидан емирилиб бориши — ичкилик касофатининг машъум оқибати эканлиги асарнинг ғоясини ташкил этади.

“ЖАФОГА ВАФО”. Ўзаро ишонч, муҳаббат, оқибат ва вафо ҳамма давр ижодкорларнинг диққат-этиборини ўзига тортиб келган. Бизда, ўзбекларда, оила муқаддас ҳисобланади. Бу асар воқсалари энг лоқайд кишини ҳам бепарқ қолдирмайди, деб ўйлаймиз. Бир-бирини севиб турмуш қурган икки ёш, икки беғубор инсон бир ғаламиснинг қилмиши туфайли ажраб кетишади. Лекин охир-оқибатда чин муҳаббат ғолиб келади.

“МЕҲРИБОНЛАР”. Бола тарбияси, келажак авлод тақдири Алп Жамолнинг бошқа асарларида ҳам ёритилган. Лекин “Меҳрибонлар”да бу масалага анча кенг ва батафсилроқ тўхталган. Ҳамма ҳам фарзандини яхши кўради. Лекин ортиқча меҳрибонлик қандай оқибатларга олиб келиши қаламга олинади.

Асарда шундай ҳикоят бор: “Қораялоқ деган куш бўларкан. Боласини шу қадар яхши кўрарканки, ялайвериб, терисини шилиб юбораркан, натижада терисига микроб тушиб, шўрлик палапон ўлиб қоларкан...” Асар ғоясини бундан ҳам аниқ, бундан ҳам лўнда баён қилиш қийин.

Алп Жамол асарлари ҳеч қачон бир-бирини такрорламайди. Ҳар бирининг ўз тақдири, ўз таржимаи ҳоли бор. Умуман, Алп Жамол асарларини ўқир экансиз, унинг ёрқин ва бўлиқ характерлар яратишга нақадар моҳирлигига тан берасиз.

Биз ҳали эсда қоларли фабула, зиддиятлар ва томошабинни ушлаб турадиган нуқталар ҳақида гапирмадик. Биз фақат раҳматлик Алп Жамол асарлари ҳақида жуда ва жуда юзаки фикр юргиздик, холос... Бу асарлар ҳали адабиётшунос ва театршунослар томонидан батафсил таҳлил қилиниши лозим. Бу асарлар кўплаб театр репертуарини безаб, томошабинларни яна кўп йиллар хушнуд этади, деган умиддамиз.

ШАРОФ БОШБЕКОВ,

*Ўзбекистон Давлат мукофотининг соҳиби,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими*

ЎЛГАНДА ҲАМ ТИРИҚДИР

Мен буюк шоиримиз Мақсуд Шайхзоданинг “Одамлар бор тиригида ўликдир, одамлар бор ўлигида тирикдир”, — деган ажойиб сатрларини ўтган йили телевидение орқали Ўзбекистон телеминиатюра жанрига асос солган Жамолиддин ака (Жамолиддин Асомиддинов)нинг “Тойчоқ” деган спектаклини кўрганда эсладим.

Гап шундаки, Жамолиддин акани мен ҳаётда яхши билардим. У киши билан кўп суҳбатдош бўлганман. Жамолиддин ака ниҳоятда кўркам, ниҳоятда хушмуомила одам эдилар. Гаплашганда тилла тишларини ярқиратиб кулиб гаплашар эдилар. Эсимда бор, олтмишинчи-етмишинчи йилларда мен Ғафур Фулом нашриётида бош муҳаррир бўлиб ишлаган пайтларимда марҳум адибимиз менинг олдимга кўп келар эдилар. Доим битта илтимос билан, яъни Одилжон, менинг асарларимни чиқаришга ёрдам беринг, деб сўрар эдилар. Ўз-ўзидан маълумки, у даврлар жуда қийин, китоб чиқариш менга боғлиқ бўлган даврлар эди.

Гарчи, у кишининг қувноқ миниатюралари телевидение орқали тез-тез кўрсатилиб турса-да, ўша давр талабига биноан учта тақриздан ўтказиш шарт эди. Минг афсуслар бўлсинки, бу тақризлар (уларни ёзган одамлар марҳум бўлиб кетишгани учун номларини айтишни маъқул кўрмайман) ҳамиша салбий бўларди.

Учта салбий тақриз келгани учун, гарчи Жамолиддин аканинг асарлари наирга лойиқ эканини сезиб турсам ҳам ёрдам беришга ожиз эдим. Оқибатда, Жамолиддин ака ўз китобларини тириклигида кўролмай оламдан ўтиб кетдилар. Лекин, бугун давр ўзгарди. Президентимиз Ислам Каримов сайй-ҳаракатлари сабаб, қатағон давридаги

хатоларга чек кўйилди. Динимиз тикланди, маънавияти-мизга ҳаққоний йўналишлар берилди. Илгари чекланган кўп бадиий асарларимиз, жумладан, таъқиқланган Фитрат, Чўлпон, Қодирий асарлари ҳам халқимизнинг бебаҳо дурдона асарлари сифатида тан олинди. Шунингдек, Жамолиддин Асомиддинов асарлари ҳам чоп этилиб, халқ эътиборига сазовор бўлди.

Бугун марҳум адибимизнинг қобил фарзандлари ёрдамида гўзал муқоваларда чоп этилган бу асарларни ва рақлар эканман, бу миниатюра ва спектаклларни ўша вақтларда нега таъқиқланганига ақлим бовар қилмайди. Бу асарларнинг деярли ҳаммаси долзарб мавзуда ёзилган асарлар-ку! Жамолиддин ака, гарчи табиатан ниҳоятда мулоийм одам бўлсалар ҳам, ҳаётдаги нуқсонлар, қаллоб одамларни ҳажв қилишга уста ёзувчи эдилар. Жамолиддин аканинг ҳамма асарлари ҳам ўлмасдир.

Шу боисдан нафақат миниатюралари, катта-катта пьесалари бугун қайта тирилиб, сахна ва телеэкранларда абадий яшайди.

1995 йили қобил фарзандлари Ёзувчилар уюшмасида оталари хотирасига бағишлаб ош бердилар. Ошдан аввал “Алп Жамол” номидаги мукофотни таъсис этдилар. Биринчи мукофот юз минг сўм, иккинчи мукофот эллик минг сўм, учинчи мукофот ўттиз минг сўм ва ҳоказо эди. Шунда мен, гарчи, биринчи, яъни юз минг сўмлик мукофот олишга имконим бўлса-да, ўша пайтдаги уюшма раҳбариятига ёзувчиларнинг ижтимоий ҳаётини ҳисобга олиб, уни бир кишига эмас, бир неча кишига бўлишни таклиф қилдим. Натижада кўпгина ёзувчилар “Алп Жамол” мукофотига сазовор бўлдилар. Бу ишимдан ҳанузгача мамнунман. Бозор иқтисодиёти сабаб, қийналиб қолган кўп ёзувчилар кўкракларини кўтарди, Алп Жамол сабаб анча ёрдам олди.

Жамолиддин Асомиддиновнинг фарзандлари оталарининг руҳини шод этиб, ижодкорларга доимо баҳоли қудрат кўмак бериб келмоқдалар. Мен — етмишдан ошган бир кекса адиб, халқимиздаги “Ота рози — худо рози”, — деган гапни чуқур англаган одам — бу фарзандларга доимо узоқ умр тилайман.

Яна бир нарсага тўхташни истардим. Жамолиддин ака Асомиддинов улкан миниатюрачи, драматург бўлиши билан бирга, классикани чуқур биладиган, Навоий, Фузудий, Аҳмад Яссавий шеърларини ёд айтадиган билимдон эдилар. У киши буюк бобокалонимиз Алишер Навоий ижоди бўйича илмий иш қилиб, “миллатчи” деган тамғани олган. Шу гадқиқот туфайли анча вақт ишсиз ҳам юрдилар.

Хемингуэйнинг “Мен йигит бўлиб туғилдим, йигит бўлиб ўламан”, — деган иборасини ўзларига олган эканми, у киши ҳеч кимга ҳаётдан нолимасдилар. Юраклари йиғласа ҳам ўзларини қувноқ қилиб кўрсатардилар. Одамларнинг кайфиятини кўтариш учун янги ёзилган ҳажвий асарларини ёддан ўқиб берардилар.

*ОДИЛ ЁҚУБОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси*

ОТА ДУОСИНИНГ МУСТАЖОБИ

Жамолиддин акани ёшлигимдан танийман. Ул зот Кайковус ариғи бўйидаги Кумлоқ маҳалласида яшардилар. Жуда ҳам одамохун, барчага баробар эдилар. Шоир табиатли, ўзини босиб олган, одобу тавозели.

Аслида инсоннинг исми жисмига монанд бўлади. Жамолиддин ака жамолидан меҳр ёғилиб тургандай бўларди. Халқимиз суҳбати ширин, маъноли бўлса, “ҳа, палончи хўп шоир одам-да” дейди, шеър ёзмаса-да.

Ҳар сафар учрашиб қолсам, самимийликдан ташқари янги гапу шеърлар эшитардим.

Менинг кўп танишларим “Пўлатжон” деб чақиргани ҳолда, Жамолиддин ака “Пўлатхўжа” деб мурожаат қиларди, бу ҳолат одам ўзгани ва ўзини эъзозлагандай эди.

Урушдан кейин, тақдир тақозоси билан денг, Жамолиддин ака билан Фанлар академияси Тил ва адабиёт институтида бирга ишладик. Мен аспирант эдим, у киши эса илмий иш билан шуғулланарди.

Қаранг, шундай даврлар бўлганки, эслаб ажабланасан ўзингдан ўзинг. Улуғ Навоийни улуғлагани учун ишдан четлатишганди...

Менимча, улар ҳаётнинг кўп аччиқ-чучугини бошидан кечирганлардан бири эдилар. Олдинлари Жамолиддин аканинг ижодини баҳоли қудрат биламан деб юрар эдим, кейинчалик “Танланган асарлар” ини мутолаа қилсам, ўз вақтида баракали ижод қилганликларига ишонч ҳосил қилдим. Мен бу ўринда сахна асарларини, айниқса, миниатюра — ҳангомаларини ўқиб, бу асарларнинг тилига қойил қолдим. Жамолиддин ака сўзлатган одамлар чинакам ўзбекона иборада сўзлашадики, сабоқ олса арзийди.

70—80-йилларда телеминиатюраларни мароқ билан кўрардигу, аммо уларни ким ёзганига кам эътибор қилар эканмиз-а... мевасини еб, боғини суриштирмабмиз?!

Бу асарларни китобда ўқиб ҳайрон қолдим, топқирликларидан, ҳаётнинг икир-чикирларигача билишидан чинакамига ҳайратландим. Шунча нарсалар ёзиб, камтарона юрардилар-а, ул зот.

Камтарликни халқимиз яхши фазилат деб билади. Лекин камтарликни ҳамма жойда ҳар ким ҳар хил тушунар экан. Бу ҳолат ва одатнинг яхшилигини ҳам, ғурбатини ҳам ўз бошимдан кечирганман...

Баъзилар камтар бўлсанг кўрқоқ, билимсиз деб ўйлар эканлар...

Жамолиддин ака ижодининг ўз даврида — барҳаётлигида тақдирланмагани кўз олдидан ўтади...

Жамолиддин аканинг асарлари ҳаётдан олинганини гувоҳи бўлган ошналарим ҳам бўлган... “Ошнинг холи” ҳангомасининг ёзилишига яқин улфатим ёки Жамолиддин аканинг қайниси Мирпўлат ҳожи сабаб бўлганини аниқ биламан. Бунга ўхшаган кўпгина ҳангомалари қисқа, кулгили, ибратли, қиссадан ҳиссаси бор асарлардир, бундай ёзиш барчанинг ҳам кўлидан келавермайди.

Мен Алп Жамол асарларининг тўртинчи жилди билан танишиб, кўп нарса ўргандим. Айниқса, Жамолиддин аканинг тилга моҳирлигини сездим. Топқирлигига қойил қолдим. Ўрганса арзийдиган тарафлари талайгина. Ундаги шеърлар, ғазаллар, масаллар, қисқа-қисқа шеърый эртаклар равон ва осон ёзилган. Одатда осон ёзилган асар эгасига осон етиб боради, дейишади устозлар. Нима учундир баъзи асарлар ўз вақтида китобхонга етмаганидан ачиндим ҳам.

Шуниси ҳам борки, ижод доимо бир хил жараёнда кечмайди, гоҳ ундоқ, гоҳ бундоқроқ бўлади. Гуруч курмаксиз бўлмаганидай, бунда ўша давр талаби билан ёзилган, кўпчиликка хос нуқсонлар кўзга чалинади. Бу асарларнинг чоп этилиши ўтиб кетган ижодкорларнинг ижодий жараёнлари билан ўқувчини таништиришга хизмат қилади, албатта.

Яна бир туйган янгиликдан бири, адибимиз Жамолиддин аканинг таҳаллуси бўлмиш “Алп Жамол”нинг қаердан пайдо бўлганлигидир. (Бу ҳақда китобда тафсилот берилгани учун ортиқча баён қилмадим, китобхон ўзи билиб олса яхши-да).

Аслида ижод аҳлидан элу юртга китоб қолади ва бар-
ҳаёт асар бўлмиш фарзандлар қолади.

Шу аснода яқинда ёзганим бир байту фардим эсимга
келди:

Оталар фарзандни қилинлар дуо,
Бу дуо сизга ҳам, фарзандга даво.

Жамолиддин ака ҳам баракали ижодларидан ташқари
етук фарзандлар қолдиргани, ота дуосининг мустажоб
бўлганини сездим. Улар отасининг асарларини элга етқа-
зиб, элнинг дуосини олишга муяссар бўлаётганликлари-
га ишонч ҳосил қилдим, бу йўлда барчаларига омад ёр
бўлаверсин, дедим чин дилдан.

*ПУЛАТ МҶМИН,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси*

АЛП ЖАМОЛ ОЙНАИ ЖАҲОНДА

1. ТИКУВЧИНИНГ МИНГ УРГАНИ — ТЕМИРЧИНИНГ БИР УРГАНИ

Уйда телевизор қаршисида ўтириб томоша кўраётган эдик. Иттифоқо хабар қилиндики, шингил кўрсатувда (миниатур) “Физгизон” намоиш этиларкан. Муаллиф — Алп Жамол. Кейинчалик билсам бу ўша вақтгача (олтмишинчи йилларгача) менга тамом нотаниш бўлган бир адибнинг адабий тахаллуси бўлиб чиқди. Бора-бора номи миллион томошабинларнинг оғзига тушган Жамолиддин Асомиддин.

Хуллас, томоша бошланди... Баҳс, ҳасад, иғво, туҳмат, фишқ, “юмалоқ хат” хусусида эди. Ҳозирги ёш авлод “юмалоқ хат” (анонимка) деб ном олган жирканч иллат — имзосиз чақув нималигини билмайди. Бу “ривожланган социализм” даври фуқаролари — минглаб кишиларнинг қонини бузган, асабини қақшатган ўта носоғлом ҳодиса эди. Қиёфасиз ҳасаднома.

Албатта, элчилик, юртчилик, ўзбекчилик... Жамият экан, ҳамма бирдай “фаришта” бўлмайди. Бир яхшига бир ёмон. Дордан қочган, юлғич, ўғри, порахўр, амалпараст, айғоқ, худобехабар кимсалар ҳам унда-бунда рўпарадан чиқиб қолади. Шахси номаълум иғвогар (анонимкачи) ўзини гўё ана ўшандай нопок кишиларни фош этувчи виждонли, жабрдийда ёки адлу адолат учун курашувчи “валломат” деб билади. Не ажаб. Улар етказган чақувлар орасида ҳар ўнтасидан биттасида далил-даъво баҳарнав тўғри бўлиб ҳам чиқади. Қолган тўққизтаси гирт уйдирма.

Афсус-надоматлар бўлсинки, ҳар қандай ҳолда ҳам иш юзсиз юмалоқномачининг ғалабаси билан якун топади. Тошни чумчуққа урсангиз ҳам, чумчуқни тошга урсангиз ҳам чумчуқ ўлади. Хат юзасидан текшир-текшир, комиссиябозликлар бошланади. Мишмишнинг бозори қайнайди. Бегуноҳ одамлар соғлиғидан айрилади. Фалаж, инфаркт, инсулт, саратон... Баъзан иш ўзини ўзи ўлдириш-

гача бориб етади. Номусига чидаёлмай, ақдан озиб қолганлар, соппа-соғ бўла туриб жиннихонага қамалганлар ҳам бўлган. Гоҳи пайтларда хизмат тепасида турган баъзи масъул раҳбарлар, қаллоб хўжайинларнинг ўзлари, айбни бошқаларнинг гарданига тўнкаш, сувдан қуруқ чиқиш, жиноят изларини ёпиб юбориш учун имзосиз "сигнал"ларни ташкиллаштирадиган бўлди. Кўплар қувилди, қамалди, ишдан бўшатилди. Шахсий варақасида қайд этиш шарти билан огоҳлантириш, ҳайфсан олганлар, сазойи қилинганлар қанча!..

Бу иллат бутун собиқ мамлакат бўйлаб кенг ёйилди.

Нима қилиш керак?

Одамлар, хаста жамият қаттиқ изтироб чекаётган, ниҳоятда оғриқли ва мубҳам бир вазиятда... "Физғизон" пайдо бўлди. Ҳажми атиги бир варақ. Аммо саҳнада ёрқин ижро этилгани туфайли унинг таъсир кучи одамларнинг шундоқ кўз ўнгида баайни бомба портлаганчалик бўлди.

2. ФИЗГИЗОН

Хотин эридан сўрайди:

— Дадаси, ану Бердивой устидан ёзган "юмалоқ" аризамиз текширилаяпти, деган эдингиз, шу нима бўлди?

Махсум қайнаб кетади. Маълум бўладики, "юмалоқ полвон"нинг бозори касод. Шумлиги, ифвогарлиги билан эл-юртга отнинг қашқасидай танилиб қолган. Ҳатто "дастхати"нинг ҳам охори тўкилган. Бировнинг устидан хуфиёна ёзса ҳам дарҳол ошкор бўлади. Шунинг учун ифлос чақувчиларни хотинининг қўли билан ёздиради. Турган гап, ёлғон маълумотлар текширувда тасдиқланмайди. Аммо бизнинг "қахрамон" ўзидан кўрмайди. Хотинига зуғум қилади.

— Қўлинг беҳосият сенинг!..

Чунончи, Қосим мелисани ёзишганида, у ишдан қувилди ўрнига аввал лейтенантлик мартабасига кўтарилди. Яна бир марта анақа хат ташласақ, катта зобит, ажабмас, бора-бора полковник бўлиб кетиши нақд, дейди саросимага тушиб қолган физғизон.

— Сенинг акашак бўлгур қўлинг билан битилаётган бу тахлит хатлар акс-таъсир бераяпти,— деб нолийди у.—

Одамлар пасайиш, йўқолиш ўрнига, обрў орттириб, гуриллаб ўсиб бораётибди. Баайни бировни юқорига кўтармоқчи бўлишса, мен чақув уюштиришим керакдай!

Хотини эътироз билдиради.

— Мен ёзаман деб кўзим учаяптими? Ёз, агар ёзма-санг ухлолмайман, дейсиз. Жон ҳиқилдоққа келди, деб ёздирасиз. Яна қўлинг беҳосият келди, дейсиз. Қўлим хосиятли экан, ёзган одамларимизни амали ортаяпти...

Физғизон ўйланиб қолди. Дарвоқе! “Нега энди шундоқ қўлбола мўмай имкониятдан ўзим фойдаланмаслигим керак? Кел, бу гал унинг қўли билан ўзимнинг устимдан бўҳтон ёғдириб, имзосиз битикни думалатиб юбораман. Вассалом. Ҳаш-паш дегунча, қарабсизки, офизга тушиб, мартабам ошиб кетади”. Шу зайл қўш қабатли шайтоний тадбирни кашф этади. Хотинига бу гапни ошкор этганида, у кўнмайди.

— Ўлинг... Сизни ёзиб бўлмайди. Текширса, ҳаммаси тўғри чиқади.

Шу тариқа Алп Жамолнинг олчоқ қаҳрамонлари, биллиб-билмай бир-бирини ва ўз-ўзини фош этади.

3. ҚАРҒА “ФАЛСАФА”СИ

Бошқа бир Физғизон билан Захилнинг ўз-ўзини фош этиши билан танишинг:

Ғ.:— Ўзаро гап-ку, кўролмаслик ёмон касал экан-да, дўстим. Ўзим-ку бировга яхшилик қилган эмасман ва қилмайман ҳам. Аммо биров бировга яхшилик қилаётганини кўрсам, башарам кўкариб, қалтираб, галати бир ҳолда қоламан.

З.:— Кўролмаслик курсин, дўстим. Ўлмаган менинг жоним.

Сиз-ку биров бировга яхшилик қилса кўролмас экан-сиз. Менинг касалим шундайки, ўзимга биров яхшилик қилса ҳам кўролмайман. Ўша он нафасим тикқилиб кўнглим бир хил бўлиб кетади.

Ғ.:— Ў... Сизнинг касалингиз ўтинқираган экан...

З.:— Ҳа, баъзан қаттиқ ўйлаб, хавфсираб, хавотирланаман.

Ғ.:— Кимдан?

З.:— Сиздан?!

Ғ.:— Мендан!

З.:— Ҳа, сиздан!.. Вақти келиб иккаламиз бир-биримизнинг устимиздан ёзиб, тўқнашиб қоламизми, дейман-да!

Ғ.:— Нафас деганни иссиқроқ қилсангиз-чи, қарға қарғанинг кўзини чўқимайди.

З.:— Чўқимайди-ю... Ҳар қалай қарға қарға-да...

4. ТУТУН

Яна аввалги, “асосий” “Физғизон”га қайтамиз.

Физғизон (Ғ.):— Дарвоқе, бугун кўшниникида тўй бор-а?

Хотин (Х.):— Ҳа, тўйга чиқмайсизми?

Ғ.:— Тўй?! Нима, мени биратўла ёниб кетсин, демоқчимисан? Нарвон қани, узун нарвон?

Х.:— Нарвонни нима қиласиз?

Ғ.:— Электр симларини узиб ташлайман. Бир машмашасини кўрай.

Х.:— Вой ўлай, дадаси, ўзимизни ҳам сим ўшанга уланган. Қоронғида ўтираммизми?

Ғ.:— Қоронғидамуш. Мени юрагимда олов ёнапти, олов, оловни ёруғида ўтирасан.

Аслида-ку, бу бадбахт нокаснинг қора юрагида ёлқинланадиган “йилт” этган оташ йўқ. Ичи тўла буруқсаб ётган қоп-қора тутун. Қўйингики, нарвонни кўшни ҳовлисининг деворига тираб, қўлида қайчи билан ҳовлиқиб чиқади-ю, электр симларини шарт қирқади. Шу пайт ўзини ток уради-да, ерга чала ўлик ҳолатида гуп этиб йиқилади. Одамлар қутқозиш учун уни ерга кўмишаётганда, бир қоп гўшт бўлиб ётган Физғизон кўзини аранг очади ва хотиндан сўрайди:

— Чироғи... ўчдимми?

— Ўчди.

— Хайрият.

Ўзи жон таслим қиляпти, лоақал ўлим олдидан бўлса ҳам қилмишидан пушаймон бўлмайди. Тавба қилмайди. Мусулмон киши сўнгги дамда калимаи шаҳодатини ўгиради. У бўлса... бировнинг ёниб турган ҳаёт шамини ўчиргани билан роҳатланади.

Мусибатнинг авж пардаси шу, ва шу ерда воқеа анжом топади. Бундай олганда, кўшнининг ва умуман би-

ровнинг чироғини ўчиришни хайрият эмас, фалокат, касофат, гуноҳи азим дейдилар. Бас, бадкор, бадбин, фосик, муртад кимсанинг лафзида учраган энг яхши сўзлар ҳам нурсизланади, оҳори тўкилади. Яшнаб турган чўғ қоп-қора кўмирга айланади.

Жоҳилки, ҳасад бўлғай анинг жаҳлига зам,
Нур эл кўзидан англаса ўз кўзида кам.
Кўзларни олишмоқға чекиб тиғи ситам,
Эл кўзини ҳам ўйгаю, ўз кўзини ҳам.

(Алишер Навоий)

5. ПИСТА

Бор-йўғи бир саҳифалик “бир чимдим” воқеани катта саҳнага, теледийдор ойнасига олиб чиқиш ниҳоятда қийин, бағоят масъулиятли иш. Зеҳн таранглашади. Қалам таранглашади. Қалам толиқади. Сўз бамисоли Маъно бағрида эриб кетади. Бу ерда муқаддима, баён, яқун, изоҳ, илова йўқ. Адиб яйраб ижод қилолмайди. Қанот ёзолмайди. Ўқувчига (томошабинга) ўз муддаосини ётиғи билан “тушунтиролмайди”. Унинг ихтиёрида бир варақ қоғозу, 10—15 дақиқа мухлат бор, холос. Вақт зиқ. Ана шу митти имкониятдан мўл ҳосил кўтариши керак. Бармоқларини букиб, муштини қаттиқ тугади. Мазмуни рўмонларга, қиссаларга, кинофильмларга татийдиган ижтимоий дард-ни жажжи санъат асари қатига жойлайди. Бамисоли писта пўчоғидан кема ясаб, катта сафарга чиқади...

Алп Жамол тинимсиз ижод машаққатлари оша ўз томошабинларининг қалбига етиб бора олади.

6. УШБУ — БУЗОҚ ЭРУР

Рассом жамоа хўжалиги раисининг қабулхонасида. Кўлида сурат. Раис бува ишхонасидан чиққан ҳамоно “ноёб санъат асари”ни унинг кўлига тутқзади. Жамоа хўжалигининг клуби учун атайин чизганини писанда қилади.

— Бу ниманинг тасвири?— сўрайди раис ажабланиб.

Маълум бўладики, нодир зотли ноёб бузоқнинг расми эмиш.

— А?! Шу... бузоқми?

— О, бузоқ бўлганда қандоқ! Қаранг, “... бузоқ пахта орасида ёввойи ўтларни териб еяпти. Тоғ бағрида она сизир ота ҳўкиз билан мўралаб турибди...”

— Бузоқ пахта ичида юрадимми? Ҳаммасидан қизиғи: буни чизган рассом афанди бузоқни кўрганми ўзи?.. Қулоғига қаранг, қулоғига. Туянинг қулоғига ўхшаб турибди. Туёғи эшакнинг туёғидай думалоқ. Башараси худди туллаган айиқнинг ўзи. Айтгандай, думи қани, думи? Балким думи хуржундадир? Буни кўрган одам ўлақолса бузоқ демайди...

— Нега бузоқ демасин. Зотли жонивор. Жаззаси икки калима сўз. Тагига ёзиб қўямиз. “Ушбу бузоқдир” деб. Қарабсизки, бузоқ бўлади-қолади. Ҳа-да. Нархи ҳам унча қиммат эмас. Сув текин — 1.400 сўм туради.

— 1.400? Бизда тирик бузоқнинг нархи 140 сўм туради.

— Бу жониворни олиб кетинг-да, чизган рассомнинг бўйнига илинг. Тортинг тиррақи бузоғингизни!

(Раис чиқиб кетади. Рассом ўзича):

— Вой, тушунмаган-эй! Шундоқ нодир асар қаёқда-ю, тирик бузоқ қаёқда?!

7. ПАХТАЗОРДА КўРДИМ БАРНО БўЙИНГНИ, ЎРГИЛАЙ!!!

Мазкур “она сизир” билан “ота ҳўкиз” зурриёди ҳақидаги ҳангомани суҳбат чоғида раҳматлик Алп Жамол менга завқ-шавқ билан айтиб берган. Роса кулишгандик. Бу ердаги ҳар бир жумла, ҳар бир луқма ҳамда тафсилот диққатга лойиқ. Адиб оғир фожеани енгил кулги билан “хаспўшлагандай” бўлади.

Эътибор қилинг-а. Тасвирда бузоқ... пахтазорда ўтлаб юрибди. Бу гўё рассомнинг хатоси ва рассомнинг хатоси ҳам эмас. Муаллиф қавс ичида айтмоқчики, пахта якка-ҳоқимлиги ҳаммаёқни булутдай қоплаб ётибди. Ҳатто мол-ҳолни боқишга ҳам кафтдай кўкаламзор, кўриқ, дала қолмаган. Қаёққа қараманг — пахта, пахта, пахта... Қинғир сиёсат оқибатида жоҳилият даврида оппоқ момиқ ялмоғизга айланиб, деҳқоннинг силласини қуритди. Қонини зулукдай сўра бошлади... Аммо бу гапни ошкор айтиб бўлмасди. Зинҳор-базинҳор. Шу сабабли у айланма йўлдан

Ўтиб, “қизим, сенга айтаман, келиним, сен эшит” қабалида иш кўрган. Туллаган айиқ ҳолига тушган гўсалани нўноқ, калтафаҳм рассомнинг иши қилиб кўрсатиб, пахтазорнинг қоқ ўртасига обориб жойлаштирган. Бўлмаса қаёққа ҳам кўйсин? Коса тагида ним косани томошабиннинг ўзи кўриши ва фаҳмлаши даркор эди. Байни шундайки, укувсиз рассомнинг хато қилишга “ҳаққи” борми? Бор. Аммо бу антиқа нуқсоннинг остида қандай сиёсий мина яширинганини тушуниб етиши учун томошабин зукко бўлиши, ўйлашни ўрганиши керак.

Бунчалик заҳарханда, пичинг, кесатиқ, “йўғон вази-ятларга нозик ишоралар” — нечун? Жамолиддин Асомиддиновнинг АЛП ЖАМОЛЛИГИ асти шунда эди. Зоҳиран майда-чуйда, назарногир, беозор бўлиб кўринган тафсилотлар, улар замирига яширинган ҳажв — кулги орқали фожеанинг туб моҳиятини очиш. Балога балогардонни рўпара қилиш.

8. ГУЛ ВА ТИКАН

Алп Жамол 1915 йилда Тошкентнинг Чувалачи маҳалласида туғилган. 75 йил умр кўрган.

30-йилларнинг адоғида машҳур бахши Фозил Йўлдош ўғлига мирзалик қилади. Кўплаб халқ ижоди намуналарини унинг тилидан ёзиб олади.

Умрининг турли даврларида матбуотда хизмат қилган. “Қизил Ўзбекистон” (ҳозирги “Ўзбекистон овози”) газетасида Иккинчи жаҳон уруши қурбонлари ҳақида “Шаҳидлар” деган шеъри учун таъқиб қилинган. “Ўлса — шаҳид, ўлдирса — ғозий”: бу дин йўлидаги тамойил, бинобарин, ватан уруши қаҳрамонларига бундай сифатларни нисбат бериб бўлмайди, деган сохта айблов билан ишдан бўшатишган.

50-йилларда Ўзбекистон Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтида илмий ходимлик қилган. Мумтоз адабиётни, айниқса Алишер Навоий билан Юсуф Сайрабий ижодини чуқур билган. Институтда “Навоийнинг ислом динига муносабати” мавзуида ўтказилган катта илмий анжуманда буюк мутафаккир ижодига даҳриёна муносабат билдиришиб, уни “худосизга” чиқарганларга қаттиқ эътироз билдиради. Ҳазрат Навоийнинг даҳрий

бўлиши нари турсин, ислом ҳомийси, чуқур художўй инсон бўлганликларини исботлайди. Бу “шаккоклиги” марксист, атеист адабиётшуносларнинг қаҳрини келтиради. Ўша куниёқ Академиядан ҳам ишдан қувилади.

Шундан сўнг 10 йил давомида Хаста Имом бозорида бозургонлик қилиб кун кечиради. Бир даҳшатли бахтсиз ҳодиса орқасида (гулдай ўғли Алпиддин билан қизалоғи Марҳамат автомобиль фалокатида ҳалок бўлади) бозорни тарк этиб, умрининг охиригача яна қалам хизматиға, ижодий ишға юзланади.

Алп Жамол 300 га яқин шингил кўрсатувлар (миниатур) муаллифи. “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи” мавзуларида 60 та сценарий ёзган. Унинг қаламиға мансуб 12 та пьеса Тошкент, Гулистон ва бошқа вилоят театрлари сахналарида қўйилган. (Гулистон театрида “Тегманг, қитигим келади” мажмуасидаги асарлар 500 марта ўйналган).

Салкам 40 йил давомида адабиёт, санъат ва техникавий воситаларнинг муштараклашиб, яхлит ва ҳайратангиз маданият юзаға келишида улкан хизмат кўрсатди. Шингил кўрсатувлар (миниатур) ҳамда “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи” га тамал тошини қўйди. Янгича теледидор тафаккурининг қарор топиши ва ривожланишида ўз ҳиссасиға ва ўрниға эға.

9. ДАЛИЛЛАР ТАСДИҚЛАНДИ, ЧОРА КЎРИЛДИ

Теледидор бутун республикани ўзининг кўзға кўринмас ришталари, сеҳрли тўлқинлари оғушиға олди... Миллионлаб кишилар “телевизор асирлари” бўлиб қолди. Мамлакатни маҳобатли телемарказдан туриб бошқариш, одамларни муайян мақсадға йўналтириш, оммани тарбиялаш имконияти пайдо бўлди. Кўзға кўринмас тасвир нурлари орқали инсонларнинг онгини ва қалбини, ахлоқ-одобини “таъмирлаш”нинг иложи топилди. Чунончи, бир муаллим ёш авлодни ўн йил ўқитиб эришган натижасини телевизор бир неча кунда чиппақка чиқариши мумкин. Сабаби, одамзотнинг руҳияти шунга мойил. Киши ўн марта эшитганидан кўра бир марта кўриб яхшироқ қабул қилади. Сидирға нутқ ирод қилишнинг таъсир кучи ойнаи жаҳонникиға қараганда юздан бир ёки хатто мингдан бир нисбатладир.

Режиссёр Мираббос Мирзааҳмедовнинг шаҳодат беришича, мазкур жажжи кўрсатувларнинг ҳар галги чиқишларидан сўнг Ўзбекистон теледидори (Алп Жамол) номига республиканинг турли бурчакларидан кетма-кет хатлар ёғилиб келаркан. Корхоналар, жамоа хўжаликлари, савдо ташкилотлари, “Фалон миниатурада фош этилган жиноят юзасидан текширув ўтказдик. Ҳамма далиллар тўла тасдиқланди. Омбор мудир, прораб, директор муовини ёхуд ҳисобчи “Фалончи” писмадончилар айбига иқроп бўлди. Айбдорлар ишдан бўшатилади, иш терговга (ёки судга) оширилди” деган мазмунда расман хатлар жўнатишаркан. Сабаби, қаламга олинган иллатлар ҳаётий, таъсирчан, долзарб бўлган. Томошабинлар шингил кўрсатувларни интиқ бўлиб кутишган.

Алп Жамолнинг шингил намоишлари ҳар бири 10—15 дақиқа ҳаво силсабил қатралаи (эфир вақти)ни оларди ва шу фурсат ичида “қиладиган ишини қилиб” улгурарди. Унинг оммавийлаштирилган “ички дарди” ҳеч кимни бефарқ қолдирмас, барчанинг қитиғини келтирарди. Одамлар айни бир асарни ўн марталаб кўришса-да, зерикмас, яна кўрсам, деб туришарди. Ёдимда, ўша шингил ҳангомалар, шунингдек, “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи”да ҳам минг-минглаб томошабинлар, ўрнига қараб, йиғлаб туриб кулишар, кулиб туриб йиғлашарди.

10. МЕН — СЕН, СЕН — МЕН

Тасаввур қилинг, азиз ўқувчи! Бир ижодкор, қалам соҳиби сифатида, ўзини излайди... Аввал маълум ва машҳур бахшига мирза бўлиб ёлланади. Булоқ сувидай шаффоф халқ оғзаки ижоди сирларини ўрганайди. Табиий, содда, бой жонли тил манбаларига яқинлашади (Борабор ўзи ҳам бахши табиат, бахши келбатли таниқли адиб бўлиб етишуви бежиз эмас). Сўнгра ўзини тарошланган адабий тил “корхона”сига уради. Қабиҳ мустабид сиёсат совун кўпигидай кўпириб ётган матбуотдан ўбдон зада бўлиб, мусаффо илм-фан кучоғига отилади. Фан кошо-насидан ҳам кўнглига сиғадиган тоза муҳит тополмай, оғзидан гуллаб кўяди ва ҳафсаласи пир бўлади. Англаб етадики, собиқ Шўролар замонида “ҳамма жойда бир хўроз” — нутқ билан амал айру. Бор-е!.. лейди-ю, баридан

этак қоқади-да, боши билан бозорга шўнғиб кетади... Паттачилик қилади. Ўн йилдан сўнг, боя айтганимдай, бир аччиқ қисмат тақозоси билан, Тоғдай армон оғушида Катта ижод бағрига қайтади. Инчунин, босиб ўтилган ҳаёт йўлига эътибор қилинг: фольклор — матбуот — илм-ирфон... — ...бозор — ойнаи жаҳон. Интилганга толе ёр. Ҳаммаси рисоладагидай. Фақат... Бу силсиланинг биргина “ғалати жиҳати — бозор”. Бадиий ижод билан савдо-соптиқ ишлари, ўт билан сувдай, бир-бирига қойим эмас.

Аслида эса!.. Ўзини машаққатли бадиий ижодга чоғлаган адиб учун бозор ҳечам “номус қиладиган” жой эмас, балки ўзига хос ижодхона, таъбир дуруст бўлса, “ижодий лаборатория”. Бозор муносабатлари — инсоний муносабатлар тобланадиган ноёб қадриятлардан саналади. Ўзининг соф инсоний — биллурий ва қаллобликлари мазмуни билан. Сарбозор бўлмаса, ҳаёт кемтик, нурсиз, бефайз. Бинобарин, жамоа жам бўладиган жойлар — маҳалла, чойхона, бозор ёзувчи ва шоирлар қадам ранжида қиладиган манзил, қадамжо. Элнинг ғаму ташвишида, қайғусида, томошасида юрмаган, сайил, мажлису маъракасида бўлмаган, бозор-ўчар кўрмаган шоир — устоз кўрмаган шогирд боладай гап.

Ўзига ўхшаган ва ўхшамаган қаламкашлар даврасида бўлиш, фан кошоналари, олийгоҳларда зиёлилар билан учрашиб туришлар, суҳбат қуришлар носир, шоир ва драматургларга кўп руҳий ва маърифий физо беради. Тўғри, зиёлилар — муаллимлар, дўхтирлар, мухандислар, олимлар, санъат аҳли ҳам халқ. Ҳатто “илғор халқ!” Лекин ҳақиқий, ёмби халқ — бу ишчилар, деҳқонлар, ҳунармандлар, қурувчилар; қора меҳнат кишилари — қоровул, мардикор, аравакаш, юк ташувчи, фаррош, гўлахи, оддий аскар, соҳибкор, пахтакор, ғаллакорлар... Шунинг барчаси, халқ ва “халқ бўлмаганлар” ҳам, шоҳу гадо жамулжам бўладиган майдон — бу, БОЗОР. Ижодкор мардум учун бу сингари жамоат жойларига бориб туриш ҳам фарз, ҳам қарз, фақат қўлда қалам ёки телерадио асбоб-анжомлари билангина эмас. Бозургонликни асло бурун жийирадиган касб деб билмаслик зарур.

Теша тегмаган гаплар, қочириқлар, ҳазил-мутойиба, шевалар; аския, тагдор ишораларни қаерда эшитасиз?

Бозорда. Турли-туман тақдир эгаларини қаердан топасиз? Бозордан. Бир-бирига қойим ва ўхшамаган, бетакрор миллий тийнату сажия (характер)лар, иссиқ, совуқ, ҳўл, куруқ мижоздаги инсонлар қаерга боради? Бозорга...

Оқар сувда чўмилиш учун дарё соҳилига бориб, сувга қараб узоқ хаёл суриб, тахаййулот тўлқинларида “сузиш” кифоя эмас. Бунинг учун уст-бошларни ечиб, қип-яланғоч ҳолда сувга шўнғиш керак. Албатта, иссиқ, ёруғ, шинам хонада мук тушиб, ё бўлмаса диктофоннинг қулоғига айтиб туриб, мазза қилиб рўмон ёзиш ҳам мумкин. Бироқ халқнинг дилида, тилининг учида турган гапни топиб ёзиш учун одамлар орасига бориш, тўда, халқ ичига кириш, омма унинг ўз тилидан эшитиши даркор. Акс ҳолда...

...Акс ҳолда боягидай ҳол рўй беради. Халқни кўрмай туриб халқ ҳақида ёзилган қиссанинг якунида, туллаган айиққа ўхшаб кетадиган “жонивор” га... “ушбу бузоқ эрур” деб “эскартма” берилгани сингари, “мана бу курама қавм тасвири — халқ турур” деб ёзиб қўйишга тўғри келарди.

Алп Жамолни тумонот одамлар қабул қилгани, тинглагани, тушунгани, севгани, унга ишонгани сабаби шу.

11. ТОЙ ОТ БЎЛГУНЧА ЭГАСИ ИТ БЎЛУР

Ёзувчининг “Меҳрибонлар” деган икки парда, саккиз кўринишли ҳажвий комедияси бор. Унинг “Тойчоқ” номи остида саҳнавий талқинини ойнаи жаҳонда бутун мамлакат миқёсида ўтган йили намоёиш қилинди. Миллионлаб кишилар, аёлу эркак, ёшу қари тин олмай, энтикиб кўрди. Кулди, ғазабланди, йиғлади.

Дастгоҳда беҳосдан бузиб қўйган асбобингизни хандаққа ташлаб юборишга мажбур бўласиз. Таъмирлашнинг иложи топилмайди, кўпинча. Қозонга бир чимдим ўрнига ярим ҳовуч туз солсангиз таомнинг мазаси чунонам тахирлашадики, тўкиб юборишдан бўлак чора қолмайди.

Инчунин, тарбияси айниган болангизни қаерга, қандай қилиб... итқитиб ташлайсиз. Ўзингиз пиширган ош: айланасиз — ичасиз, ўргуласиз — ичасиз. “Букирни гўр тузатади”, дейишади. Ҳолбуки, маънавий-ахлоқий букир кимсалар то гўрнинг “тузатиши”га етиб боргунга қадар қанчадан-қанча одамохун, қадди расо инсонларнинг белини букади...

Жиддий ўйлаб кўрадиган гап. Биз жамиятда нунда-бунда учраб қолаётган, таъбимизни кир қилаётган бир хил ёш-яланг сассиқ пўпанаклардан озурда бўлаётган жабр кўраётган эканмиз, ўйлаб кўрганмизми булдай: улар кимларнинг “маҳсули”? Айниган зурёд асл-асалда айниб тутилганми ёки айниган насл одамлардан дунёга келганми? Биз ота-оналар безори, рўдапо, одобсиз бир нажмани учратганда... “Эсиз, минг афсус, шу турқи бузук, қотил, ўғри, танфуруш, фирибгар ҳам ўз пушти камаримдан тутилган. Ёшлигида туппа-тузук, одамбашара, фаришталик, гулдай нарса эди. Дурустроқ эътибор қилганимда, одоб берганимда одамларнинг дуосини олган билимдон, зукко, мўмин инсон бўларди. Эзгуликка мойил, раҳмдил, меҳрибон болакай эди. Мен ўз қўлим билан шундай фарзандимни иймонсиз, дилозор кимсага айлангирдим-а. Ўз эркатойимни жувонмарг қилдим. Уни жарга итарган, жалойи ватан, ношуд, ғайримиллат, манқуртга айлангирган мен ўзим бўламан. Ўша аблаҳ менман. Мен! Мен!! Мен!!!” деб виждонимиз қийналадими? “Унинг” қиёфасида ўзимизни кўришга ақл-фаросатимиз етадими?

“Меҳрибонлар” ана шу интиҳойи оғриқли муаммодан бадий баҳс очади. Асар кечаги кунимиз учун қанчалик муҳим бўлса, бугунимиз ва эртанги ҳаётимиз учун ҳам бирдай долзарблигича қолаверади. Йўқ, “бирдай” эмас, унинг замонавийлиги қадри ортгандан ортиб боради. Ҳамма даврларда, учинчи минг йилликда ҳам худди “бугун ёзилгандай” жаранглаши аниқ.

12. ИЧКАРИ

Ўзининг энг яхши шингил ҳангомаларида, пьесаларида, “Меҳрибонлар” ҳажвий комедиясида адиб воқеаларни ҳаёт ташқарисидан туриб тавсифламайди. У ҳаёт ва адабиётнинг зоҳирида эмас, балки “ичкари ҳовлисида” яшайди, ижод қилади. Ўз қаҳрамонларини ичдан тасвирлайди. Ботиний руҳий кайфиятини ёритади. Одамлар Алп Жамол ҳажвиётини томоша қилиб мириқиб кулар экан, аксарият, бировдан кўра ўз-ўзидан кулаётганини тушуниб етмайди. Саҳнада рол ижро этаётган актёрнинг хатти-ҳаракатлари, хурмача қилиқларида “пича” мен ҳам борман, деб ўйламайди.

Ўзбекона меҳрибончилигимизнинг баъзи бир куракда турмайдиган чиқитлари ҳам йўқ эмас. Халқимиз жуда ҳам болажон халқ. Ўзи емаса ҳам, ўзи киймаса ҳам, бола-чақасини боқади. Едиради, ичиради, кийдиради. Кипригида, тишининг қавагида асрайди. Худди мушук сингари гўдагини тишида кўтариб юради. Бегонага ўптирмай, туяга тептирмай катта қилади.

Гоҳида сир эмас, мана бундай манзараларнинг шоҳиди бўласан киши.

— Бўривой,— дейди ота ялтоқланиб тили энди чиқиб келаётган арзандасига юзланаркан.— Манови меҳмон амакингни бир сўкиб юбор...

Бола сўкинади.

Ҳамма шарақлаб кулади.

Меҳмон амаки ҳам.

Қиҳ-қиҳ-қиҳ...

— Тиркашик, тоғангни бир бопла, ўғлим...

Бола сўкинади.

Ҳамма шарақлаб кулади.

Тоға ҳам.

Ҳи-ҳи-ҳи-ҳи...

— Қани, Итбой, энангга қараб бир ириллаб кўрсат...

Бола ҳурпаяди, хезланади, ириллайди...

Вов-вов-вов!..

Ҳамма шарақлаб кулади.

Эна ҳам.

Ҳовлидаги Олапар ҳам “мамнун” вовуллаб юборади:

Вов-вов-вов-в-в!

Ва-ҳа-ҳа, ва-ҳа-ҳа, ва-ҳа-ҳа...

“Меҳрибонлар” (“Тойчоқ”)да мишиқи эркатоининг шу каби “беозор” сўкинишлари, “боплашлари”, ириллашлари, ҳурпайишлари, хезланишлари, вовуллашлари, отасини бокс қилишлари, илал-оқибат, оилага, жамиятга қандай мудҳиш мусибатлар келтиргани жонли лавҳаларда очиб берилган.

13. ҚОРАҚУЛОҚ ЁХУД ВАЛЛОҲИ АЪЛАМ

Комедияда иштирок этувчилар: Ботир, Икром, Раҳбархон, Сарврехон, Камол, Ҳофиз, Аждар, Бўри, Анжелика, Қоровул, Маъсуда, милиция, Санобар. Аввал

бошда оилада тарбиянинг бузуқлиги оқибатида ўз “фаолияти”ни майда-чуйда “шўхликлар”— сурбетлик, ёлгончилик, дилозорлик, қиморбозлик, кисавурлик, йўлтўсарлик, кашандалик, ичкиликдан бошлаган Ботир пешмапеш, босқичма-босқич “кўтарилиб” бориб уюшган жиноятчилар тўдасига қўшилиб қолади. Ҳатто меҳрибон отасини ўлдириб қўйишгача бориб етади (“Тойчоқ”).

Муаллима Раҳбархон Ботирнинг хулқ-атвори хусусида боланинг онаси Сарвихонга ҳеч нарсани тушунтиролмай хуноб. Икки аёл бошқа-бошқа “тилда” гаплашади.

Сарвихон:— Вой, бу беадаб эканми?

Раҳбархон:— Ҳа, ҳозир беадаб. Қимор ўйнаса, ёлгон гапирса, ханжар билан ўзи ўтирган партани ўйса! Текканга тегиб, тегмаганга кесак отса, сиз буларни билиб билмасликка олсангиз!.. “Қорақулоқ” деган бир махлуқ бор, унинг боласи кўп турмайди. Сабаби, боласи туғилгандан кейин ота-онаси бетиним ялайверади. Ялайвериб, терисини шилиб юборади, танаси ҳимоясиз қолган шўрлик у-бу дардга чалиниб ўлиб кетади.

Сарвихон:— Гапингизнинг нишабини тушундик, ўргилай! Нима, сизнингча биз қорақулоқ бўлдикми?

14. ОҚИБАТ НАДИР?

Ойнаи жаҳон саҳнасида юзлаб саҳна асарлари ўйналади. Не-не саҳна усталарини кўрдик. Уларнинг тиниқ овозларини эшитдик. Шуниси борки, кўп устозлар, устакалонлар ярқ этиб ёнган истеъдод соҳиблари бугун орамизда йўқ. Уларнинг қалбларимизни гурурга тўлдирган, беназир ижролари кўпи ҳавога учиб кетди... Оҳанрабо тасмалардан ўчириб юборилди.

Мен яқинда ажойиб кулги устаси, актёр Ҳасан Йўлдош тақдири билан қизиқдим ва ... хомуш бўлиб қолдим. Нетонг!

Яна шундай талант қачон дунёга келади? Саҳнада ўзини тутишлари, фавқулодда маъноли, “гапирувчи” ҳаракатлари, юз-кўз ифодалари шундоқ кўз ўнгимда гавдаланиб туради. Ширали овозлари қулоқларим остида ўз жарангини тўла сақлаб қолган. Актёр ўзи танлаган ролни шунчалик қотириб “ижро этмасди”, балки ролни ўйнар, қийиб

ва қийиб юбсарди. Пок руҳи Оллоҳ раҳматига қовушсин унинг. Афсус-надоматлар бўлсинким, Ҳасанжоннинг атиги биргина чиқишини кимдир кўрсатгичга (видеога) ёзиб олган экан. Қолганлари ўчиб кетган. Идрис! “Ўлдинг-ўчдинг” деганлари шудир-да, а?..

Бу тарафдан сўз устаси, драматург раҳматлик Алп Жамолнинг бахти бор экан. 1995—98-йилларда “Фан” нашриёги унинг 4 жилддан таркиб топган “Танланган асарлари”ни чоп этди: 1-жилдда шингил ҳангомалар (миниатур), 2-жилдда — пьесалар, 3-жилдда — драмалар, 4-жилдда — драма билан шеърлар жамланган. Манфаат бону Жамоллидинова билан жаноб Абдурахмон ҳамда Муҳиддин Асомидиновлар нашрга тайёрлашган. Муҳтарам олим, санъаткор, таниқли адибларимиз Ҳамид Зиёев, Эргаш Раимов, Умурзоқ ҳожи Зокиров, Шароф Бошбеков, Одил Ёқуб, Пулат Мўминлар муқаддима ёзишган.

15. СЎНГ СЎЗ

Алп Жамол ҳаётнинг пасқам, тор, қоронғи, ўнқир-чўнқир, жин кўчалари, боши берк йўлақларидан юриб, бадий ижод, сўз санъатининг кенг ёруғ шоҳ кўчасига яёв ўтиб келди. Узоқ машаққатли манзилларни босиб ўтди. Етмиш беш йиллик ҳаёти давомида (1915—1990) рўшноликка интилди, начора, Истиқлолга етиб келолмади. Одамларни ўбдон синади ва синалди.

Булар унинг тақдирида бор эди. Котиблик қилди. Мухбир бўлди. Илм ўрганди. Бозорчиликда ўзини синаб кўрди. Қаламқаш шоир, драматург бўлиб танилди. Юсуф Сайрабийнинг қабрини обод қилди. Ул зотнинг арвоҳига юкинди. Ҳар хил тоифадаги кишилар билан дўстлашди, баҳслашди, даъволашди. Алқисса ўзини излади ва топди. Қобил, тадбиркор, саҳоватпеша, хотам фарзандларга ишонди. Кўзи етдики, улар ўз қиблагоҳининг руҳини шод қилишади.

Ҳаёт унга бир чўкиртақ, нурли қалам билан бир варақ қоғоз берди. Оллоҳ кўшди: “Бўл!” деди, бўлди. “Ёз!” деди. Ёзди...

*ФАЙБУЛЛОҲ АС-САЛОМ,
профессор. “Миллий тикланиш” газетаси,
7, 11 май 1999 йил*

ҲАҚИҚАТ БОР ЭКАН-КУ!

Эссе

Алп Жамол деган исми шариф кўнглимга яқин эди. Ахир, Бойсунда туғилганман. Алпомишнинг юртида... Алпомиш деган ном ҳар қадамда учрайди у ерда. Ва Жамолдин акага ўхшаган йирик кишиларни кўпинча “алп қоматли, алп йигит” деб аташади... Шундоқ бўлгандан кейин Алп Жамол деган ёзувчи, табиийки, жануб вилоятлардан бўлса керак, деб ўйлаб қўярдим.

Аммо, у “жанублик адиб” билан танишишга унчалик қизиққанамни эслолмайман. Чунки ўшанда ёстиқдек-ёстиқдек китоб чиқарган, бўйнидан галстук, бошидан шляпа аримайдиган “важний” ёзувчиларга кўпроқ қизиқардим.

Бироқ, уларнинг асарини ўқимасам ўқимасдим-у (дунё адабиёти билан бир миқдор таниш эсанг-да, ҳар қанақа гўзал муқовали миллий романингни ҳам ўқиб чиқавермайсан, киши...), Алп Жамол миниатюралари намойишидан қолмасдим...

1967 йилнинг сентябрь ойлари бўлса керак. Навоий кўчаси 30- уй ёнидаги чойхонага ёлғиз кириб қолганим учун Толиб Йўлдош: “Ке, ке, окоси. Улпатларинг ҳам кеб қолишар”, деб ёнига ўтқазган, сомсахўрлик қилаётган эдик: шунга айтишим лозимдирки, “дарвеш шоир” лақабли Толиб ака узоқ Чилонзордан гоҳо тушлик қилгани шу чойхонага келардилар ва албатта сеткаларида битта вино бўлар, уни ёлғиз ўзлари тановул қилардилар; шунда шўх-шўх гаплар оғизларидан чиқар, бошқалар эса у кишига далда бериб кулишар, умуман, шоир Толиб Йўлдош бу ерлик жамоанинг суюмли ва беозор улфати эди; ёнимизда адабиётшунос Шариф Юсупов деган киши ва тагин бир қўшиқчи шоир ҳам бор эдики, мен келгунга қадар ҳам Толиб ака “қўшиқчи” билан ниманингдир устидан айтишиброқ турган эканлар. Вино шишаси бўшаёзгани сари акамизнинг овози ҳам баланд-баланд чиқа

бошлади. Ҳеч ким орага тушмас, афтидан бунинг сабаби — “рақиб”нинг миқ этмай ўтириши эди.

Бир замон ташқаридаги баланд зинадан оҳиста кўтарилиб ва худди кўтарилгани сари бўйлари ҳам ўсаётгандек бўлиб Жамолиддин ака чиқиб келдилар. Юзларида ўша-ўша табассум. Бироқ тез юриб келганлари билиниб турарди: чамаси, у киши ҳам телестудиядан ёлғиз чиққан, чунки доимий ҳамроҳлари — актёр ва муҳаррирлар шу ерда эдилар. Жамол ака шу шошилишда чиқиб келган эсалар-да, оғир тўхтаб, атрофга жилмайганча қараниб, кимларгадир бош ирғаб ва нималардир деб ўтдилар.

Кейин студиядошлари томонга ўтарканлар, бу вақтда қизишиб кетган Толиб ака ҳалиги ҳамкасбларига: “Э, мен сизни садаф десам, писта пўчоғи экансиз-ку?!” деб юбордилар-у, Жамолиддин акага кўзлари тушиб, шошиб қолдилар: “Келинг, Жамол ака. Ҳа, бир гап айтдим мана бу одамга, камлик қилияпти. Писта пўчоғига... Ёрдам берворинг, жон ака?” дедилар.

Жамолиддин ака тепадан майин кулимсираб: “Етар шу. Аммо ўшатибсиз”, дедилар-да, ўтиб кетдилар. Ҳа, хотиржам, ҳатто мағрурона бир салобат билан ўтиб кетдилар. Кейин у кишининг йўлини ўзларидек полвон келбатли Мирзиёд Мирзоидов тўсиб, даврасига таклиф эта бошлади. Бу ёқда Толиб ака аста ўрнига ўтирди. Қўшиқчи шоир эса Жамол аканинг ортларидан совуқ тикилиб қолганди: “Э, паттачи...— деди.— Энди одам бўлдингми?”

Бу гап, менимча, нариги столдагиларнинг ҳам қулоғига етган эди. Толиб ака ҳамкасбига сумрайиб қолди-да, қуюқ қор: босган кўзлари бирдан оловланиб: “Нима дединг, иплюс?— деб юбордилар. Табиий, ҳамманинг диққати биз томонга оғди. Ким “паттачи?” Сан кимсан? Сан ўзинг кимлигингни биласанми, хунаса?! Ана энди кўтарилди. Сан шоирмисан ҳали? Айт-чи, Юсуф Сайрабий ким! Ким дэвомман санга?... Ана, билмайсан! Бу одам булса — билади. Билганда қандоқ, хунаса! Эшит! Паттачиликдан пул топиб, рўзгоридан қисиб, Туркистонга бориб, Сайрабийнинг мазорини тузатиб келди... Ҳой, нокас, ким қила олади шу ишни? Санми, манми? Биз бу инсоннинг ҳаром тукига арзимаемиз... Ҳе, сени дунёга келтирганлардан ҳам хапа бўлиб кетдим...”

Шу пайт, ишонинг-ишонманг, кўшни столдан битта пиёла учиб келиб “қўшиқ”чининг қовоғи устига тегди. Ҳамма бурилиб қаради. Мирзиёд ака девдек бўлиб ўрнидан турмоқда эди. У кишининг столдошлари ушлашди. Мирзиёд ака аста жойига ўтирди. Кўшиқчи эса, кўзи аралаш пешонасини кафти билан босганича чойхонадан чиқиб кетди.

Мен ҳайрон ҳам ҳаяжонда эдим: нималар бўлаётганини кўриб-эшитиб турардим-у, маъносига ақлим етмаётгандек эди. Ниҳоят, Мирзиёд акалар столида ҳам, бизнинг даврада ҳам сокинлик чўмди. Ниҳоят, мен бир нарсани тушундим: Фафур Фулом номидаги нашриётнинг катта муҳаррирларидан бири, ажойиб таржимон ва мард инсон (қандай меҳрибон эдилар!) Мирзиёд ака билан дарвеш шоир Толиб Йўлдош демак, Жамолиддин акани ҳимоя қилди: яъни, у кишига отилган тошни “ўша”нинг ўзига қаратиб отдилар.

Яна бир нарсани англадим ва яна ҳайрон бўлдим: Жамолиддин ака шубҳасиз бу манзарани кўриб турардилар. Аммо... пинак бузмадилар! Ҳа, юзларидаги табассум ҳам ўзгармадики, ҳе-е, столдош улфатларию бошқа-бошқаларнинг ҳам иттифоқо хотиржам тортиб қолганига шу ҳам сабаб бўлди, дейман.

Яна бир мулоҳаза туғилганди менда: “Қизик эканларку бу Жамол ака. Юсуф Сайрабий... Мен ҳам билмайман ундай шоирни. Абдуллажон билар балки. Лекин Сайрамдан кўп улуғ одамлар етишиб чиққан. Ажабо, бу алп одам паттачилик қилиб юриб ҳам ҳукуматнинг мутасадди маҳкамалари қиладиган ишни қилиб келибди! Эси жойидами?.. Нималар деяпман: бу, бу ахир — улуғ иш-ку? Биров у кишига “шундай қил” деб буюрмаган бўлса... Ўзларидан билиб денг, бориб, заҳмат чекиб... Тавба! Бир ўтиб кетган шоирга ҳурмат шунчалик бўлар-да ахир... Вей, ўзи учун қилган бу ишни! Кўнгли учун, қалби буюргани учун... Савоб бўлар деб ҳам ўйламагандир-ов. Савоб учун бошқа иш қуриб қолдимми... Қизик одам эканлар...

Ҳа-а, ана шу томонларини билганлари учун бу ерлик мижозлар Жамол акани яхши кўришаркан-да?..

Шукур, сен ҳам кўзингни оч: анави казо-казо, папка кўтарган, шляпали ёзувчиларинг бу одамнинг олдида ҳеч

наrsa бўлмай қоляпти-ку? Бу қишлоқформа инсоннинг олдида...

— Толиб ака, у киши паттачилик қилганларми?— деб сўрадим аста.

— Қилади-де!— деб жеркиб берди шоир.— Мажбур бўлганидан кейин қилади-де! Шарип ака, ўзингиз айтиб беринг Шукруллога! Ҳе, унақа одамларни тавоф қилиш керак...— Кейин Мирзиёд акага бақириб гапириб кула бошладилар.

Мен олимга тикилиб турардим.

— Тил-адабиёт институтида ишлар эди Жамолиддин ака,— деб айта бошлади у киши чимирилиб, ҳатто нимадандир ҳазар қилаётгандек ўйланиб.— Навоий ижоди ҳақида бир анжуман бўлади-да, ҳазратни — атеистга чиқариб қўйишади. Ҳалиги шайхлар ҳақидаги кескин сатрларини мисол келтириб. Тавба, XV аср шоирини — даҳрий деб ўтиришса! Ҳе, шунда Жамолиддин ака ўрнидан туриб: “Эй, ўртоқлар, инсоф керак-е. Ахир, у киши мутаассиф шоир бўлганлар. Беҳад художўй бўлганлар. Ҳа, энди, айрим дин арбобларини танқид қилган бўлсалар, бунинг ҳам сабаби бор”, дейдилар. Шу...

— Нима “шу?”— дедим.

— Институтдан ҳайдашади-да.

Ҳа, мен шу ондаёқ бу инсонга найинки ҳурматим ошиб кетгани, балки бу алпни бир инисидек суюблар кетганимни туйдим: тўғри гапирганлар Навоий ҳақида...

Ўша чойхонадаги воқеадан кейин қанча вақт ўтган эди — эсимда йўқ (бунинг аҳамияти ҳам йўқ), телеминиатюралар театрининг навбатдаги томошасида “Бизнинг Қоплон” деган бир мўъжаз асарча намойиш этилди.

Шу ўриндаёқ айтишим лозимки, Алп Жамолнинг бу туркум асарларининг барчаси ҳам ҳажвий танқидий бўлавермас эди: жуда беғубор юмор — кулги устун бўлган ҳангомалари ҳам кўрсатилар, кула-кула роҳатланардинг, холос.

“Бизнинг Қоплон” эса — галатироқ, айтиш мумкинки, оғирроқ таассурот қолдирди менда: гап шундаки, асарда бир безори — муштумзўр ҳақида ҳикоя қилинади; бу муштумзўр денг текканга тегиб, тегмаганга кесак отиб юрадиган ўғлон маҳалла оқсоқоллари, обрўли кишилар ўртасига тушганда муштдеккина бўлволиб, узр сўрашни

ҳам билади. Кейин яна билганидан қолмайди. Ғалати образ, а?! Бор бунақа кимсалар: ҳар бир маҳалладан ҳам топиллиши мумкин.

Хўш денг, бир кун и оқсоқолларнинг ҳам жонига тегиб кетган Қоплонбек муҳокамага тушади. Уни мелисага топшириш, жазосини бердиришга қатъий қарор қиладилар. Ҳа, ҳамма бир оғиздан бу қарорни маъқуллайди. Маъқуллайди-ю, шунда орадан бир гал чиқади: “Эй, мусулмонлар. Унинг болалари нима бўлади кейин? Ахир, ўзи — ўзимизники бўлса. Ўзимизнинг Қоплон-да. Шу гал ҳам кечирайлик... Ҳой, нима дединг, Қоплон? Бу — охири марта кечиримиз!” Қоплонбек мунгайиб олиб, афу сўрайди ва муштумзўрлиги ҳам шу кундан бошлаб барҳам топганини айтади. Кечиради.

Ва, ва... ҳали улуғлар тарқалишга улгурмасларидан бурун бир фуқаро оғзи-бурни қонга беланган ҳолда хонага кириб келади. “Нима бўлди?— Қоплон дабдала қилди!”

Кулги кўтарилди: “Ўзимизнинг Қоплон-да... Майли, яна муҳокама қиламиз...”

Энди, ўзингиз ўйлаб кўринг: Қоплон тузалиб кетадими? Йўқ. Чунки у шу — ушбу муҳитнинг — кечиримли инсонлар муҳитининг маҳсули! Шундоқ эмасми?

Она ўз фарзандини ҳар қанча ёзғирмасин, барибир... кечиради, бағрига олади.

Онадаги мана шу ўзига хос муҳаббат кўпчилигимизга ҳам хос эмасми?

Шошманг-шошманг, шу жиҳат -- миллий характери-мизнинг ҳам қандайдир муҳимроқ томонларини акс эттирмасмикан?

Ўйлаш керак, ўйлаш лозим-ов... “Биз жуда кечиримли халқимиз!” деб кўкрагимизга урамиз доим. Бироқ, кечиримли эканимиз нима оқибатларга олиб келиши ҳам мумкин эканлигини... Мумкин эканлигидан огоҳ қилмаяптими бу жажжи ҳангома — Қоплонбекнинг хатти-ҳаракатларию унга маҳалладошларнинг муносабати...

Қисқаси, Алп Жамолнинг бу миниатюраси мени қулдирди, кейин ўйлатди — ҳа, оғир-оғир ўйларга толдирди: бизнинг қадимдан чидамли бўлиб қилганимиз борми, жуда нари борса — худога солишимиз борми... Ҳе, кўп хаёлларга толдирди.

Бунинг яна бир сабаби шунда эдики, камина — ёзувчи эди; ёзувчиликнинг биринчи ва энг муҳим шарт —

инсон характерини кўрсатишдан иборатдир; агар ўша яратилган характер — шунчаки ўзига хос феъл-атворли шахс бўлибгина қолмасдан, балки миллийликка дахлдор, бутун бошли бир халқнинг табиатидан ҳам хабар бергувчи, унинг инъикоси сифатида дунёга келадиган бўлса, бу — ёзувчиликнинг чинакам ютуғи ҳисобланади.

Бундай ютуққа эришиш эса — ҳар қанақа адибнинг қўлидан келавермайди: о, бунга эришмоқ учун адиб ўз халқини жуда-жуда яхши билиши лозим бўлади: ҳа, ҳалиги Жамолиддин акадек паттачилик ҳам қилиши лозим бўлар...

Алқисса, ўша куннинг эртасими-индиними тағин қурсоқни алдаш ғамида Маҳмуд аканинг чойхонасига кирдим. Телестудиянинг таниқли арбобларидан бири — Фани Расулов билан яқинлигимиз бор эди; унинг шўхлиги, дўлворлиги ва ғоят самимийлиги мени мафтун этар, менинг эса у киши ёзган ҳикояларга қаттиққўлроқ муҳаррир сифатида ёндошишим, лозим бўлганда — асарга қалам уришим Фани акага маъқул эди. Ишқилиб, чойхонага кирсам, ўша киши чойхонанинг томи ёпиқ тарафида — бурчакда талай телевизорчилар ва Жамолиддин ака билан ёнма-ён ўтирибди. Мени қўли билан имлади. Бориб салом бердим ва Фани аканинг биқинига ўтирдим. Фани Расулов мени “таништирган” бўлиб ва “ўзининг дўсти” эканимни таъкидлаб, “бир-бир пиёла” тановул қилишни таклиф этди.

Фани акам (ўзлариям йирик йигит эдилар) даврада қулимсираб ўтирган Жамолиддин акага мурожаат қилди: “Қаршилиқ йўқми, Жамолиддин ака?”

Жамолиддин ака алланечук орқага — стул суянчиғига солиниб:

“Мо ин кор намекунем,
Лекин инкор намекунем”.—

дедилар.

Оғзим очилиб қолди: бу киши форсчаниям биладиларми? Тўхта, бу шеърнинг мазмуни нима экан? Ўйланиб қолиб, ўз-ўзимдан хафа бўлиб кетдим: ахир, Бойсунда тожик тилини биладиганлар ҳам, тожиклар ҳам кўп. Нега ўша тилни ўрганиб олмадим? Ўрисчани ўргандим-

ку, ҳар қалай? Ҳолбуки, Бойсунда ўрислар сони ўнтадан ошмас эди...

Фани ака жонимга оро кирди:

— Тушунмадингиз-а, Шукур? Ман биламан. Бу байт — Баҳоуддин Нақшбандийнинг байти. Мазмуни қандоқ эди, Жамолиддин ака?.. Ҳўп, демак, “Биз бу ишни қилмаймиз, яъни, ичмаймиз, а? Лекин уни инкор ҳам қилмаймиз, яъни, ичишларига қаршилиқ қилмаймиз”... Шундоқми? Ўртоқлар, ман — асли тарихчиман. Буни ўқиганман. Фирдовус деган бир татар домла тушунтириб берган эди...

Жамолиддин ака Фани Расуловнинг фикрини, яъни таржимасини маъқуллади.

Шеърни ичимда такрорлайман денг. Вей, нукул роҳат қилар экансан бундай қуйма байтни, балки ҳикматни эшитганингда...

Фани ака юборган киши ҳалигидан бир шишасини олиб келди. Мен ҳам бир пиёлани бўшатдим. Аммо хаёлимда ўша шеър ва... мана бу Жамолиддин ака: вей, бу одам ўша Баҳоуддин деган сўфиларни ҳам билар экан-а! Ҳа, бу йирик гавданинг ичида гап кўп... Биз ўшанда Баҳоуддин деган номларни эшитиб юрардик, холос. Хайрият, Фани Расулов тарихчилиги туфайли, умуман, қадимиятни бизга қараганда яхшироқ биларди. Энди, анови байтга келсак, Жамолиддин ака балки илгари ҳам шу ширин, пурҳикмат ва шўхгина байтни такрорлаган бўлсалар керак...

Тагин ярим пиёла ошқозонга тушгач, Баҳоуддин ҳазратлари ҳам, пурҳикмат байт ҳам каминанинг ёдидан кўтарилди ва унинг ўрнига кечаги миниатюранинг таъсирида туғилган ўй-мулоҳазалар гупуриб чиқди. Ва мен Фани акадан дангал сўрадим:

— Кеча миниатюрани кўрдингизми?— шундай деб, табиий, уялдим. Чунки шу ерда ўтирган актёрларнинг айримлари ҳам ролларда чиқишган эди; Фани Расулов эса — мутасадди муҳаррирлардан бири.

— Сиз-чи? Ёқдими?— деб сўради Фани ака атрофдагиларга кўз ташлаб олиб.— Менга, масалан, ёқди. “Бизнинг Қоплон”ни айтивоссиз-да? Сизга нимаси ёқди? Ўртоқлар, Шукурдан ҳам баъзан яхши фикрлар чиқади.

Улар кулишди. Мен ҳам асти озорланмай кулдим-у, энди,— гап жиддий масала ҳақида эди,— жиддийчасига дедим:

— Бу Алп Жамол деганингиз балойи азим экан-ку, Фани ака. Менга бир таништиринг... Нимага куласиз? Фани ака йирик гавдасини силкитиб кулар, у кишига кўшилиб актёрлар ҳам кула бошлаган эди. Мен хиёл ранжидим шекилли. Бу кулгилимас,— дедим баггар жиддийлик билан. У киши шундай характер яратганки, ёзувчилар э-ҳе, орзу қилиши мумкин, холос.

— Нима, Алп Жамолни “ёзувчи” деб ўйламайсизми?— деди Фани ака ҳам “серёзний” бўлиб.

— Нега энди... Шундай асарларни ёзаётган одам — ёзувчи албатта. Лекин мен у одамни нашриётда ҳам, Союзда ҳам кўрмаганман... Умуман, танимаيمان. Энди шуни ис-таб қолдим-да...

— Шукур,— деб тирсагимдан олди Фани ака.— Ман Алп Жамолни жа яхши биламан. Мана, ўртоқлар ҳам яхши билишади... Тўғрими, Жамолиддин ака? Сизга албатта, таништирамиз...

Шунда Жамолиддин ака мендан сўрадилар:

— Шукуржон, ўша характернинг нимаси мунчалик ёқиб кетди сизга?

— Э, Жамол ака, у — соф миллий характер-да,— деб хитоб қилдим. Унақасини топиб тасвирлаш жуда қийин... Биласиз-ку, мана ўзингиз телестудияда ишлайсиз. Раҳбарсиз... А, халқни биласиз, халқни. Ҳалиги кўшиқчи шоир айтгандек бозор одамларини ҳам яхши биласиз... Бундай характерларни — “топилдиқ” дейиш мумкин. Кечирасиз, менга анови таъсир қилди... Демокчиманки, ўшандоқ Қоплонга атрофидаги одамларнинг муносабатлари ҳам ғоят миллий, ҳаммасида характер бор... Лекин, умумлашма...

— Эй, Шукур, шу гапларингизни ёзиб чиқмайсизми газетада?— деб қолди Фани ака.— Зора шундан кейин Алп Жамол ҳам матбуотда асар чиқарадиган бўлса!

— Э, дарвоқе, матбуотда кам кўринадилар-а? Деярли кўрмаганман, ҳа...

— Шунақа камтар одам,— деб қўйди Фани ака. Кейин Жамолиддин акадан сўради:— Сизнинг фикрингиз қандай — ўша характерлар ҳақида? Шукур шуниям билмоқчи шекилли...

— Ҳа-ҳа, мен бу кишидан сўрадим шекилли,— дедим.

— Укам Шукуржон,— деб елкамга астагина кетмон пешидек кафтларини қўйди Жамолиддин ака.— Борини

ёзипти-да... Тўғрими? Сизниям фикрингиз шундай. Кейин алланечук ўй тортиб, бўғотларга қарадилар. Мен ҳам қарадим. Қулоғимга гаплари кираёттир:— Ўзимиз шундай-миз. Феълимиз шундай. “Бағри кенглик” дейиладими бунини, Ғанижон? Шу-шу... Балки, балки миллий фазилатимиз ҳам, нуқсонимиз ҳам шундадир...

— Оҳ! Сизга раҳмат!— деб мен у кишининг белидан кучдим. У киши эса мени бағрига тортиб қўйди.

— Яхши йигитсиз, Шукур. Шукур — тўғри бола-я, Ғанижон? Ана шунақа... Хўш, чала курсоқ бўлдинглар шекилли? Ёки бояғи байтни яна қайтарайми?

Ҳаммамиз кулиб юбордик: худо ҳаққи, бу инсон билан кейин ҳам беш-олти марта ўтириб турганман: гоят сахий эди: ҳа, у кишининг сахийликлари одамга малол келмас эди; қандайдир хотиржамлик билан пул чиқарар, орада кулиб-силкиниб турар, худдики ўз одаминг — ишонган тенгқур улфатинг каби ҳис этардинг, киши...

Кўраяпсизми, мен довдир ўшанда ҳам бу инсонни — айни Алп Жамолнинг ўзи эканини билмаганман. Ғани Расулов эса... э, ҳазилкашлигига борди-да...

Энди, ҳозир ўйлаб кўрсам, улар Жамолдин акани — Алп Жамол эканликларини айтмаганларига боис — биринчидан, бу ҳолнинг қизиқ ва завқли экани бўлса; иккинчидан — улар барчаси ижодкорлар эди. Маълумки, булар каби ижод аҳли найинки саҳнада, балки ҳаётда ҳам мана шундай ўзига хос “сир сақлаш”ни яхши кўришади.

Хотиним радиокомитетнинг ҳинд бўлимида диктор бўлиб ишларди. Ана шу асарни томоша қилиб, тоза роҳатланиб ўтирганимда, хотиним кулиб ҳикоя қилди: арбоблардан биттаси бугунги мажлисда айтиб қолибди: “Алп Жамолнинг миниатюраларини радиода берманглар. Телевизор берса бераверсин. Нукул танқид, нукул танқид қилади...” Кейин ўша одам мажлисни юмалоқ-ёстиқ қилиб уйига отланиб қолибди. Маълумки, дикторлар тунги соат 7—8 гача ишлашади. Ўша арбоб ҳам эшиттиришлар тугагунча кабинетда қоққан қозикдек бўлиб ўтираркан. Ўша кунини ошиғич жўнаб қолгач, кимдир сўрабди-да: “Нима бўлди?” деб. Арбоб айтармиш: “Тўғр бўлди! Ҳали замон телеминиатюралар бошланади. Билдингми?”

Биз мазза қилиб кулганмиз.

Демоқчиманки, Алп Жамолни — Жамолдин акани рақиблари ҳам аслида яхши кўраркан...

Айтмоқчи, у кишининг машхурлигига яна бир мисол. Қайси йилиям баҳор кезлари эди. Саид Аҳмад ака: “Шукур, юртингга бир обор мани. Бойчечак териб келайлик. Сиқилиб кетдим, болам”, дедилар. “Ест!” дедим.

Қаршига учдик. У ердан бир машинани тўхтатиб, Бойсун томонга йўл олдик. Ўзи Шерободга бораётган экан. Йўлда оға-инидек бўлиб кетдик. Кейин Сайроб деган жойда машинадан тушиб қолдик. У йўлига кетди. Нима қилиш керак? “Саид Аҳмад ака, шу совхознинг директори менга таниш. “Отангни қўлига сув қуйганман”, деб гапирадилар. Омон Тошмат дейди исмларини. Валломат одам. Алп одам. Алпомиш дейсиз. Шу кишининг уйига бир кириб ўтамизми?” Саид Аҳмад акам бу юртларнинг муомала тарзини яхши билмайдилар; кўп андиша қилдилар. Мен бўлсам тўғри идорага қараб йўл тортдим. Идорада зог йўқ. Эшиклар очик. Директор қабулхонасига кириб, рақамсиз — яхлит қора телефон дастагини кўтардим. Коммутатордан овоз келди: “Эшитаман, ако!” “Директор керак”, дедим. “Директор йўқ-ку, ако!” — “Топ!” деб дўқ қилдим. Йигитнинг овози ўчди-ю, бир ондан сўнг Омон ака Тошматовнинг босиқ саси эшитилди: “Лаббай! Мен Тошматовман”. “Мен — Шукурвойман, — дедим. Ўтиб кетаётиб эдик. Бир йўқлаб қўяй, дедим”. “Уйга келмасангиз ҳисобмас. Мошин борми?” “Мошин... йўқ”, дедим. “Ҳозир. Ҳамроҳингиз нечта?” “Битта, — дедим. Ҳу миниатюраларни телевизорда кўриб турасиз-ку”. Биласизларки, Саид Аҳмад ака ҳам ҳангомалар ёзиб турардилар: мен англаш енгил бўлсин учун шундай дедим, Омон ака: “Э, Алп Жамолми? Тезда олиб келинг!” дедилар. Мен Саид Аҳмад акага бу гапларни айтмадим. Ташқарига чиқиб, сосналар тагида тургандик, енгил машина етиб келди. Ўтириб жўнадик. Уйлари яқин эди. Етиб борсак, Омон ака дарвозаси оғзида тоғдек бўлиб турибди. Эгнида оппоқ тивит кўйлак.

Мошинадан тушишимиз билан кучоқлаша кетдик. Менку — бир кичкина одам — Омон аканинг кучоғида йўқ бўлиб кетдим. Аммо “Алп Жамол” ака ҳам бу одамнинг бағрини тўлдирмади. Кейин, ичкарига кирдик. Омон ака шундоқ бўсағада битта сариқ кўчқорни сўйдираб экан, менга шивирлаб қўйдилар: “Ушоққина одамакан-а?” — “Ҳа”, дедим. Кейин денг, Саид Аҳмад ака — Алп Жамол бўлди-қолдилар.

“Уйга тортинг, Алп Жамол ака. Ҳе, гўрлаб ўтиринг, Алп Жамол ака. Этга қаранг, Алп Жамол ака...”

Саид Аҳмад ака терга ботгандек қизариб кетар, ўзича кулар, мени “Шум экансан, ярамас”, деб сўқар эдилар. Охири бўлмади: жилдларида бир китоблари бор экан. Шуни олиб, Омон акага дастхат қилиб бердилар. Тавба, Омон ака шундаям эътибор қилмадилар, яъни, китоб муқовасидаги “САИД АҲМАД” деган шапалоқдек ёзувга ҳам парво қилмади. Кейин, анчадан кейин мен устозга “Саид Аҳмад ака”, деб мурожаат қила бошлаганимдан кейин Омон ака бир-икки бор бизга кўз остидан қаради-да, телевизорни қўйди ва бақриб юборди: “Ана мини-атуралар!” Ҳақиқатан миниатюралар театрининг томошаси бошланган ва экранда шапалоқдек ёзув мана мен деб турарди: “САИД АҲМАД”.

Шунда Омон ака гапни тушунди. Дам менга, дам устозга қараб олди. Кейин китоб муқовасига кўз тикди-да: “Э, сизам минатурачи, а?” деб юборди.

Бўлди кулги.

Ана ундан кейин Омон аканинг Саид Аҳмад акага ҳам чинакамига хурмати ошиб денг, Тошкентга қайтаётганимизда енгил машина ҳам берди ва: “Шу Алп Жамолга салом деб қўйинглар. Шукурвой, шу жозувчини бир апкилинг, хўпма?”

Шунақа гаплар: ҳангомалар устасининг ортидаги ҳангомалардан бири бу: буларнинг сони кўп. Аммо, шугина мисол ҳам каминанинг мақсади йўлида хизмат қила олар, деб ўйлайман...

Э, йиллар, йиллар... Фалакнинг гардишини қарангки, камина ҳам, Абдуллажон Орипов ҳам “Халқ ёзувчиси, шоири” бўлиб қолибмиз. Ёшимиз ҳам эликдан ўтиб қолибди...

Ҳа, ана шундай кунларнинг бирида Ёзувчилар уюшмасида “Алп Жамол” номли танлов ўтказилаётгани маълум бўлиб қолди. Шоир Ҳамроқул Асқарнинг маслаҳати билан “Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди” деган ҳикоямни бердим. Мукофотга илинган экан. Ўша мукофот берилётган куни — Алп Жамолнинг фарзандлари ёзган тўкин дастурхон устида у ажиб ва гаройиб адиб ҳақида кўп ўйчан суҳбатлар бўлди: Одил Ёқубов Алп Жамолнинг фарзандлари жуда қобил, одамшаванда чиқишгани, бунинг устига Мустақилликнинг шарофати билан ишбилармон

бўлиб, бадавлат кишилар эканликлари, бир неча миллион сўмлик мукофотни ўша ўғлонлар ўз ёнларидан берганларини айтдилар...

Бошқалар қатори мен ҳам ўйчан тортиб ўтирар эдим: қандоқ яхши одам бўлган экан Алп Жамол...

Тавба, фарзандларини қаранг: мунча зиёли, мунча сахий... Худо ҳаққи, булар бари қадимги улуғ жадидлар авлодига ўхшайди. Ёки уларнинг аъёнасини давом эттирувчилардир...

Ёдимга Мунаввар Қорилар тушармиди-е: уларнинг ўз ёнларидан маблағ сарфлаб мактаб очганлари, миллат фарзандларини ўқитаётган муаллимларга маош тўлаганлари...

Тўғриси айтсам, ўша кунларда аҳволимиз тангроқ эди: берилган мукофот пули анча асқатди...

Бироқ, бироқ, ё раббий, ана шу мукофотга муносабатда ҳам Алп Жамолнинг “кўролмайдиган” кимсалар ғашлик билан, пичинг билан гап қилганларини эшитдим. Бироқ ва яна бироқки, бу пичингу ҳасадларнинг тагида... ҳавас ҳам ётар эди: худди Алп Жамолни мажлисда ёмонлаб, уйда асарларидан роҳатланганлар каби...

Фалакнинг гардишини қарангки, ўтган йили ўғлим — Жаҳонгир Холмирзаев ҳам Республика Ёш ёзувчиларининг Жиззахда ўтказилган танловида 1-ўринни олиб келгач, Алп Жамол мукофотига сазовор бўлди.

Бу Алп Жамол деган — халқни билгич, чин маънода миллий ёзувчи бизни бир умр кузатади, ҳамқадам-ҳамдам бўлади, шекилли.

Энди, битта асосий гапга яқин келиб қолдик: Жамоллидин аканинг Алп Жамол эканларини билишим ҳақида... Билиб қолишим ҳақида. Бундаги тариху ундан чеккан изтиробим ҳақида ва ул Буюк Инсонни қайтадан кашф этишим ҳақида...

Ёзувчиларнинг Дўрмондаги Ижод уйида Шароф Бошбекни кўриб қолдим. Ёнида плаш кийган, зиёлий чеҳрали бир йигит ҳам бор экан. Мен билан бемалол — илгари кўришиб юргандек кўришди-ю, ўлай агар юрагим шув этиб кетди: Жамоллидин акага жуда ўхшар экан-да... Аммо бу зиёлини кимгадир ўхшатиш ноқулай бўлгани учун жимиб тургандим, Шароф қурмағур ай-

тиб қолди: “Бу киши Абдурахмон. Алп Жамолнинг ўғли бўладилар...”

Абдурахмон билан қайта кўришиб, дадалари Алп Жамолнинг чин маънода миллий адиб эканлари, “биз миллий характерларни ана ўшандоқ адиблар”дан ўрганишимиз лозимлигини айтдим: бу гаплар — анчайин дилдорона (комплимент) гаплармас эди.

Кейин шаҳарга тушиб бироз суҳбатлашдик. Ва Абдурахмон дадаларининг ўзи жамлаган бир жилдлик “Аччиқни аччиқ кесар” номли асарларини ўзининг қўлхати билан берди менга.

Мен бу китобгачайин ҳам Алп Жамолнинг 4 жилдлик асарлари чиққанини эшитган ва ёқамни ушлаган эдим: “Шунча асар ёзиб қўйган эканлар-да”...

Ана бу гапни қаранг энди. (Ишонмасангиз ҳам ўзингиз биласиз). Китобни хужрамга келтириб, иккинчи варағини очсам, кўзимга бир одам оловдек кўринди: ўша жилмайиш, ўша қомат, ўша нигоҳ...

Ўша — Жамолиддин ака-ку бу одам? Ўша-ўша: чойхонага кирганида, одамлар қатори олтин балиқчанинг ҳолини сўраган, барча зиёлиларга суюмли, айрим “қўшиқчи”ларга ёқмайдиган ва бунинг учун ўша қўшиқчининг кўзи чиқишига сабаб бўлган Жамолиддин акам-ку?

Вой, шошма-шошма: ўша — хув судья — ҳакам ҳақида, ўшандаги воқеа ҳақидамиди, ёки... йўқ-йўқ, Қоплонбекунга муносабат хусусида энг тўғри ва чуқур мулоҳазани айтган одам — ўша Жамолиддин ака-ку бу Алп Жамол!

Ёпирай!

Ана, яна “Алп” сўзига тақалиб қолдим... Абдурахмон берган китобни варақлай бошладим, кейин қайтиб ўқишга тушдим. Кейин иловадаги айрим ёзувчиларнинг хотиранамо мақолаларини ҳам кўздан кечирдим: улардаги гаплар — менга маълум эди... Ниҳоят, илова сўнггидаги Абдурахмоннинг, яъни, Абдурахмон Алп Жамол ўғли ёзган эссегама мақолани ўқий бошладим-у, бир нуқтада мана шу жумлаларга қадалиб қолдим. Сиз ҳам ўқинг, азиз биродар.

“... Бу нутқи учун ишдан бўшатилиб таъқиб остига олинган дадам Хаста Имом бозорида паттачи бўлиб ишлай бошлади... 1960 йилнинг июль ойида унинг ҳаётида, улардан-да даҳшатлироқ фожеа юз берди. Маст ҳайдовчи бошқариб келаётган машина Кайковус бўйида ўйнаб юрган

иккита болани босиб кетади. Уларнинг бири ўғил бўлиб, исми Алпиддин — менинг катта акам, иккинчиси — синглим Марҳамат эди... 1947 йилда туғилган Алпиддин 8 ёшидан шеър ва ҳикоялар ёза бошлаган, ўшанда 13 ёшда бўлиб, биринчи пьесасини битирган эди. (Дадам асарларининг 4 жилдига Алпиддин акамнинг ўша пьесаси билан бир неча шеърлари илова қилинди; ўқиб кўришларингиз мумкин...) Хуллас, Алпиддин акам ўшандаёқ ўзига “Алп Жамол” деб тахаллус қўйган, асарларининг тагига шундай деб ёзар экан...

Дадам куйгандан куйди: сочлари оппоқ бўлиб қолди. Ва тақдирнинг бу номардлигидан ўч олмоқчи бўлдиларми, акамнинг орзусини ушатмоқчи бўлдиларми, дадам ўзларига “Алп Жамол” тахаллусини қўйиб, буткул ижодга берилдиларми...”

Мана, бугун Алп Жамолнинг асарлари қўлимизда. Яшасин Ҳуррият! Бироқ ёзувчининг бисотини тўплаб-авайлаб нашр қилдирган оқибатли фарзандлари ҳам яшасин!

Шу тобда Жамолиддин аканинг ўша-уша чойхонада кулимсираб айтиб қўядиган битта гаплари ёдимга тушди: “Ҳақиқат бор экан-ку!”

Алп Жамол пьесаларини ўқий бошлашим биланоқ амин бўлдимки, булар ҳақида кўнглимда туғилаётган ва фавқулодда жумбуш қилиб олис-олисларга чорлаётган фикр ва мулоҳазаларни эссега тикиштириб бўлмайди: эссенинг яхлитлиги бузилади, бу фикр ва мушоҳадалар эса ё осилиб — ортиқча бўлиб қолади ёки жувонмарг бўлади.

Бу пьесалар, катта ишонч билан айта оламанки, Алп Жамол деган миниатюра устасининг батамом янги ва юксак қиррасини кўрсатди менга: агар у қиррани — қирларнинг ўрқачи деб қарасак, унга етишиш ҳам оғир бўлиб қолди.

Ё, тавба, нега биз ўзимизнинг адабиётимизни, дейлик, ўз драматургларимизни ҳам яхши билмаймиз? Вей, ахир, 20—30-йилларда пьеса бобида анчайин машқ қилган адибларимизни ҳам ўрганаётирмиз-у, олдимиздан оққан сувнинг мазасини билмай қоламиз экан?

“Ў, кўп ўксима, ўғлон,— деб ўзимга тасалли бердим.— Ахир, битта чойхонада ҳамсуҳбат бўлиб, юриш-туришидану гап-сўзларидан қувонганинг бир зотнинг, яъни, шу-шу —

ўша Жамолиддин аканинг Алп Жамол эканини йиллар давомида билмадинг-у, энди билиб олиб, оғзингни тўлдириб гапираётибсан-у, яна кимлардандир гина қиласанми? Дарвоқе, эссенинг охирида айтдинг-ку, “Ҳақиқат кейин келади”, деб... Бас, шунга шунча ўзингни кўниктир-да.

Ахир, ахир, ушбу кунларимизда ҳам ёнимизда юриб, ажиб бир асарлар битиб, адабиётга борлигини бахшида этароқ қадр топмай юрган адиб зоти йўқми дейсан?

Ёхуд камтарлик орқасида сояда қолиб кетаётган адиблар-чи? Бор, бор...

Айтмоқчи, мен шу тобда ўзимни узумини емасдан боғини мақтаётган киши ҳолатида туйдим: Алп Жамол пьесалари... Уларнинг нимаси яхшию нимаси ёмон? Нимаси мени мунчалар мафтун этиб, эссени давом эттиришга ундадигина эмас, у зот ҳақидаги тасаввуримни тўлатгани боис кичкина асарчам ҳам мукамалроқ ва марказидаги қаҳрамон образининг тўлароқ чиқишига сабаб бўлди.

Ана шу ҳақда сўзлайман энди... Тўғри, мен асарни таҳлил қилувчи танқидчи — мунаққидлар сафига кўшилмайман. Аммо улар таҳлил этадиган “маҳсулот”ни яратиб юрган бир адиб сифатида Алп Жамолнинг айрим пьесалари ҳақида фикр юритаманки, бу фикр-мулоҳазалар шубҳасиз ўзимга хос, қолаверса, эссега мос бўлади.

Бошладик.

Физғизон дегани — физ-ғиз эсиб турадиган беқарор елвизак бўлса керак: бўлади-ку, тоғ дараларида ҳам, дарасимон шаҳар кварталларининг йўлкалари — хусусан муюлишларида: шув-в этиб юзингга урилади; чанг-тўзонни аямасдан сепади башарангга, кейин ён-верингдан физиллаб ўтиб кетади. Аммо баъзан шундай ҳоллар ҳам бўладики, муюлишдаги гулзор ёқасидан эсиб қоладилар: гул ҳидларига тўйинган елдек. Аммо ўша гул ҳидларини сизга бахшида этароқ олиб бориб ахлатхонага сочади.

Хуллас, бу ном — рамзий бўлиб, Ғозивой деган бир жиблажибон, бир мулойим-хунук, бир шайтончанинг, тагин: ичи қора, ҳалиги, ҳалиги бор-ку, бир сўқирдан: “Ниятинг не?” деб сўраганларида, у: “Кўзим очилсин” дейиш ўрнига — “Бошқалар ҳам сўқир бўлсин”, деб жавоб беради — ана шунақа, балки ундан ҳам баттар бир кимсадир. Муаллиф Алп Жамол ака шундай баттолни аса-

рига бош қаҳрамон қилиб олган ва уни то жон таслим қилгунига қадар тасвирлаган — таърифлаган -- кўрсатган ва бизни бунга инонтирган.

Шу тобда Алп Жамолнинг... йўқ, Жамолиддин аканинг даврасида — ҳу “Навоий 30” даги Маҳмуд мўйловнинг чойхонасидаги гурунг ёдимга тушдики, сиз ҳам уни эсласангиз: Фани ака Расулов мена: “Бизнинг Қоплон” деган миниатюра ҳақида фикр сўрагани (“Шукурдан ҳам баъзан яхши фикрлар чиқиб қолади”, деб), ҳолбуки мен ўзим шу асарни оқшом кўриб беҳад таъсирланганим боис шу ҳақда гап очувдим дейман. Ўшанда Жамолиддин ака нима девдилар?

“Ўзимизда бор-да, ундайлар...”

Менга бу гап жудаям ёқиб кетгани, нимагаки, ўзим ҳам таъсирланиш ва ўйлаш оқибатида шу фикрга келиб эдим.

Хўш, “Бизнинг Қоплон”нинг “фазилати” нимада эди? Эсланг-а: ўта кетган безори у. Маҳалладан ҳайдашмоқчи уни. Муҳокама қилишади, тартибга чақиривади. Қоплон ғарибгина бўлиб, елкасини қисиб ўтиради-да, тагин ўша безорилигини қилаверади...

Маҳалла оқсоқоллари эса тагин уни муҳокама қилишади, дашном беришади ва кула-кула олижаноблик қилишади яна: уни афу этишади...

Шу ҳолат эсингизда турсин-у, “Физғизон”дан келтирганим мана бу илк парчага нигоҳ ташланг.

Алиев (бу одам маориф мудир, одамшаванда инсон):
Фозивой, ўша завхозликка сизни мен таклиф қилган эдим. Эвазига нима қилдингиз? Энг намунали мактабимизни қоралаб, жамоани ёмонлаб, ҳаммаёқни алғов-далғов қилиб юбордингиз. Бошдан-оёқ ёлғон, фирт тухмат хат ёзишга қандай қўлингиз борди?! Мени кечирасиз, гуноҳларингизни хаспўшлаб, сизни яхши одам деб характери-стика беролмайман.

Физғизон: Мени шайтон йўлдан урди... Илмий мудир билан орамиздан гап қочиб қолувди. Ҳап саними деб жаҳл устида ёзиб юборибман. Минг бор узр, акажон. Ахир, бу ёғи маҳалладошмиз...

Алиев: Маҳалланиям тинч қўймаяпсиз-ку! Устидан ёзавериб ҳаммани безор қилдингиз. Шунча ёзган хатингизнинг биронтаси тасдиқландими? Маҳалла ҳақ. Сизни кўчиб кетсин деяпти...

Физғизон: Кўчиб кетаман. Маҳалланинг олдидаям юзим шувит, акажон. Яхши ит ўлигини кўрсатмас, дейдилар. Ҳовлимни сотаман, кетаман. Қанақа дилозорлигимни энди тушундим. Кўзимни очиб қўйдингиз... Энди, яна бир мардлик қилиб, яхши одам деган характеристика ёзиб беринг. Маҳалладаям қорамни кўрсатмайман... Қилмишларимга пушаймонман, минбаъд тавба!

Алиев: Ҳе, Ғозивой, Ғозивой... Тавбангиз астойдилми?

Физғизон: Астойдил, астойдил! Ичим тўла пушаймон, ака, ишонаверинг. (Йиғлаворади). Оҳ, ўзимга ўзим қилдим. Юзим қора менинг...

Алиев: Кўйинг, йиғламанг, ука. Одамнинг кўнглини бузманг... Майли энди...

Физғизон: О, отам қилмаган ишни қиялмасиз...

Зўр-а? Кўрдингизми Физғизонни? Унинг шу гапларини эшитганда, мен ҳам ёзиб берармидим ўшандоқ характеристикани... Шунақа-да! Кўнглимиз бўш. Олижанобмиз...

Дарвоқе, эссенинг биринчи қисмидаги ушбуга ўхшаш мулоҳазалар сўнгида бу феъл-атвор биздаги миллий бир жиҳатларни акс эттиради-ёв, деган гапни айтганим ёдимда. Тагин, ана шу “кўнгли бўшлик” ёмон оқибатларга олиб келиши мумкинлигидан муаллиф огоҳ этмаяптими бизни, дегандек савол ташлаган ҳам эдим.

Эй, фалакнинг гардишини қарангки, бу йирик асарда Алп Жамол ана шу “кўнгли бўшлик” оқибатини ҳам ўхшатиб кўрсатибди... “Кўрсатибди” деганимнинг боиси — ўзим ҳам, ростини айтсам, энди кўряпман-да: вақти замонида — “Физғизон” машҳур бўлган вақтларда уни тўлалигича кўрмаганман. Очиғи, Алп Жамолнинг қандайдир миниатюрасидан парча кўрсатилаётган бўлса керак, деб ўйлаганман ва парчаларни томоша қилганман, холос. Физғизоннинг ижрочиси Эргаш Каримов ҳам онда-сонда, соғинтириб-соғинтириб, шунда ҳам бир-икки минут давом этгулик парчаларда намоён бўларди.

Энди, “кўнгли бўшлик” оқибатини қаранг.

Физғизоннинг уйида телефон жиринглайди. Ўша хараактеристикани олиб кетворганидан кейин...

Физғизон (гўшакни қулоғига тутиб): Эшитаман... Э, тинчликми, акажон? Овозингиз ғалатироқ эшитиляпти...

Алиев: Ҳа, қиш чилласида кўйлакчан юрган одамдай қалтираб ўтирибман.

Физғизон: Нечук, нечук?

Алиев: Одам-подам эмас экансиз! Мен сизга ачи-
ниб, шўрлик қийналмасин. Ўзимизники ҳар ҳолда деб,
сизни яхши деб характеристика ёзиб бериб эдим. Сиз бўлса
уни райкомга олиб келиб берибсиз. Бу ишим учун мени
муҳокама қилишмоқчи ҳозир... Эшитяпсизми, ҳой?

Физғизон: Эшитяпман, эшитяпман, акажон. Энди
денг, мен маҳалладан кетиб, сиз қолманг дедим-да. Иш-
дан ҳайдалишнинг мазасини сиз ҳам татиб кўринг де-
дим-да, холос... Ҳой, овозингиз чиқмай қолдимми?

Алиев: Сен қотил экансан, аблаҳ. Қо-отил...

Физғизон: И-е, қулади-ёв...

Физғизон — ана шунақанги одам. Садқаи одам кетгур...
Чаён-да, чаён. Устига миндириб, сувдан ўтқазиб қўйган
тошбақанинг елкасига ниш урган чаён бор-ку — ўшан-
дан ҳам баттар бу! Тошбақага ҳеч бало бўлмайди: сувга
бир шўнғийди-ю, нариги ёқдан чиқиб, сузиб кетаверади.
Одамлар... тошбақага ўхшамайди: улар инфаркт бўлади,
туҳмат орқасида уларнинг уйлари бузилади, туҳмат орқа-
сида... кесилиб кетишади: ҳа-ҳа, бадном бўлиб лагерларда
ётиб чиқишади — чиқишади ногирон бўлиб! “Туҳмат ба-
лосидан асрасин”, деб бежиз айтмаганлар...

Физғизон касалхонага кириб келади. Бош врач ўринбо-
сари Захил уни қарши олади.

Физғизон: Соғ-саломат юрибсизми, тақсир? Шу,
сизнинг ўликни ҳам тирилтиришга қодир бир шифокор
эканингизни эшитиб, ҳузурингизга келдим. Шояд дар-
димга бир шифо айласалар...

Захил: Хўш, қаерингиз оғрийди?

Физғизон: Ҳеч қаерим оғримайди. Лекин, шу денг,
ўқтин-ўқтин кўз олдим қоронғулашиб, ичимда олов ёна-
ётгандек бўлади. Бурнимдан аччиқ дуд чиқиб, ўз-ўзимдан
хуноб бўлавераман...

Захил: Қайси пайтларда шундоқ бўласиз?

Физғизон: Мана, ҳозир ҳам. Оқ халат ичидаги яп-
янги, қимматбаҳо костюмингизни кўриб денг...

Захил: Ҳим... Бу касаллик менга таниш... Сиз, биро-
дар, кўролмаслик дардига йўлиқибсиз.

Физғизон: Жуда тўғри! Менинг касалим худди ўша-
нақасидан! Акажон, қанча пул олсангиз олинг, мени шу
дарддан халос қилинг!

Захил: Энди, бу бедаво дардга ўхшаб қолди. Нимагаки бутун дунё табибу ҳакамлари ҳам шу масала устида бош қотириб келишган...

Физғизон: Лекин сиз балоғардон-ку!

Захил: Қулоғингизни беринг. (Шивирлаб). Ҳеч ким эшитмасин. Мабодо шу дардга шифо топсангиз, менга ҳам хабар беринг, майлими? Ана шунақа!

Бу дард ёппасига тарқалган гриппнинг энг даҳшатли бир туридек эди. Тўғри, юқорида айтганимдек, бировни мажруҳ этган, бировга шунчаки меҳмон бўлиб ўтиб кетган, бировлар эса шундай дарди борлигини билмайдиган дард — иллат эди.

Иллат эдики, унинг илдизи — ҳаммани тенг қилдик деб жар солгани ҳолда синфларни яратган, яширин табақаларни вужудга келтирган ва бу ҳолни зўр бериб яширадиган Шўро тузумининг тубида — моҳиятида эди: ўшандан озуқа оларди бу дард.

Ҳа-а, ўша “Бизнинг Қоплон”ни ёзган пайтларида ҳам, чойхонада каминага: “Бор-да ундай одамлар. Борини ёзибди-да Алп Жамол” деган пайтларида ҳам ўша мўъжаз миниатюранинг тагида “нимадир” — самарали бир “нималар” ётганини биларкан-да? Сўнг ўшани олиб, кейин “Қоплон”нинг ўта галати, ўта юксак, ўта ақлли ва ўта замонавий нусхасини яратган экан-да!

Бу гапим — шунчаки тахмин эмас, ўйлаб кўринг-а: Қоплон ғашини келтирган одам борки, уни урар эди... Ва кечирим сўраб сувдан қуруқ чиқиб кетаверар эди.

Физғизон-чи? Буям кечирим сўрайди... айблари — гуноҳлари учун! О, сўрагандаям шунақа сўрайдики, энг тошюррак одам ҳам унинг бошини силаб, кўзёшини артганини билмай қолади. Лекин у — Физғизон одамларни — ғашига теккан кишиларни урмайди, йўқ — қўл кўтаришни хаёлига ҳам келтирмайди.

У жуда нозик иш тугади: у ўша — бировларга кўтарилмайдиган, бировлар қошида кўкрагида мудом қовушиб турадиган қўллари билан ўша кишиларнинг устидан ёзади: тухмат, иғво, яна алланима балоларни тизиб ташлайди.

Аммо шундай тизадики, ушбу мактуб етган маҳкама ходимлари дарҳол оёққа қалқишади: қўлларида уркалтак...

Энди бир савол туғилади: Физғизон — Ғозивой нечук энди “думалоқ хат” — “анонимка” ёзишни касб қилиб ола-

ди — шунга мутлақо ўрганеди ва унинг кучига ишонади?

Қаердан топди бу ҳунарни у. Кимдан — кимлардан ўрганди? Қандай қилиб бу иллат, ўзи айтмиш — “дард” унинг қалбига кириб, бутун вужудини забт этдики, бунга ўзиям ҳайрон ва ҳатто у иллат — дарддан фориф бўлишни ҳам истайди, хумпар.

Мен дарҳол собиқ Шўро ҳукуматининг — мафкурасининг ёқасига ёпишмай, унинг яшаган даврларида, масалан, 30-, 40-, 50-йилларни — қатағон даврларини эслашни истар эдим: кимники, анчайин подачини қамаб Сибирга сургун қилишган эса-да, унинг устидан “хат уюштирилар” ёки устидан “хат тушган” бўлар эди.

Бу хатбозлик ва унинг даҳшати шу қадар узоқ вақт давом этдики, Нуриддин Ақромович Муҳиддиновнинг иқрорларича, 70-йилларгача ҳам келди... Ва натижада — яъни, бу жараёнда барча онглию онги мунақароқ одам отли зотларнинг миясига бир нарса сингиб қолди: ёзсанг, дабдала қилишади.

“Ёзсанг, ишонишади...” Ҳатто текшириб ҳам ўтиришмас экан-а! Даҳшат...

Мана, биродарлар, мана — Физғизоннинг топган кураш усулининг илдиизи — манбаи ва у усулнинг ғоят ишончли экани.

“Физғизон” пьесаси ҳақида гапни мухтасар қилар эканман, шу нарсани алоҳида қувонч ва қаноат ҳисси-ила қайд этаманки, Алп Жамол, ўша азиз ва меҳрибон, сахий ва шўхчан инсон — ижодкор ўзи яшаган даврдаги мавжуд Шўро тузумининг таги-заминида ётган ўқ илдиэларини топиб, кўтариб кўрсатгани учун у кишига таъзим қилишимиз лозим!

Бундай идрок ва топқирлик, синчковлик ва билагонлик ҳар қанақа адибга насиб этмас экан. Ҳатто биз беҳад ҳурмат қиладиган классик драматургларимизга ҳам...

Энди “Физғизон” билан ҳўшлашамиз.

Аммо у билан хайрлашиш — шахсан мен учун оғир. Илло мен унинг саргузаштларини ажиб бир роман ўқигандек ўқидим: ҳа, бу пьеса — романдек, ҳикоядек ўқилади.

Э, воҳ, пьеса ҳам... ўқилар экан, ўртоқлар! Ишонмасаларинг, ўқиб кўринглар.

Бироқ, Физгизон билан хайрлашишдан олдин, тўғрироғи, видолашишдан олдин,— у ўлади, ҳа! — унинг саргузаштларидан бир-икки шингил эслайлик. Дарвоқе, унинг ишламаган жойи йўқ: ҳар қанақа корга ярайди; кейин ўша корхона раҳбарларини “инфаркт” ҳам қилади, шу орада унча-мунча даромад ҳам қилади-ю, кўри-ниб турибди — ўзига юқмайди: бири икки бўлганини пьесада кўрмайсиз.

Хўш, мана бу суҳбатга эътибор қилинг-а. Қизиқ! Ўшанда у шифохона деразасида қоровул бўлиб ўтирарди. Унинг топқирлигига, балойи азимлигига қойил қоласиз ҳозир.

Чол: Ассалом алайкум, болам.

Физгизон: Келинг, бобой.

Чол: Шу касалхонада менинг бир жияним бор эди. Бир кўриб кетай деб келяпман-да, болам.

Физгизон: Карантин, бобой.

Чол: Карантин?

Физгизон: Касалхонага кириш қатъиян ман қилинади.

Чол: Агтанг, овора бўлибман-да... Олисдан келган эдим.

Физгизон: Рухсатнома керак, бобой!

Чол: Қанақа рухсатнома?

Физгизон: (*Бармоқларини бир-бирига ишқаб.*) Рухсатномадақа рухсатнома-да.

Чол: А-а, энди тушундим. (*Ёнидан ўн сўм чиқариб беради*). Мана, болам.

Физгизон: Жиянингизни кўринг-у, орқага қайтинг. Ҳаялламанг, ҳой бобой!

Чол: Хўп бўлади. (*Ичкарига кириб кетади*).

Физгизон: (*Унинг орқасидан қараб*). Ҳали жиянини излаб палатама палата юрса-я? (*Чақиради*). Ҳой бобой! Бери келинг! (*Чол қайтиб келади*). Ҳали сўрамапман, жиянингиз нима касал, қайси палатада ётибди?

Чол: У касал эмас, шу ерда бош врач.

Физгизон: Бош врач?.. Бош врачнинг тоғалариман денг?.. Оббо, отагинам-е... Ҳозир сизни чақиритишдан мақсад — озгина янглишмовчилик бўлибди, отахон. Мен сиздан рухсатнома сўрасам, сиз менга пул берибсиз. Грипп курсин, кўзим хиралашиб қолган... Энди тикилиб қарасам, шаклиям, рангиям рухсатномага ўхшамайди... Му-

нақа бұлмасин-да, отахон. Бизлар десангиз, бир бурда номиззни ҳалол қилиб еб юрган бандамиз. Олинг пулингизни! Яхшимас...

Ана шунақа махлуқ бу Физғизон раҳматли... Раҳматли? Мен унинг ўлимига ишонмадим-да, дўстлар! Ундай одамлар ўлмаслиги — мангулиги учунгина эмас, йўқ рамзий маъносиз бир ўлим даркор эдики, — агар уни ўлдириш лозим бўлса, — лозим эдики, қассоб пичоқдан ўлади, мерган милтиқдан деганларидек, ўз касб-кори тақозосида — табиий равишда кўз юмсайди.

Бу — бир йўл. Иккинчи йўли, яъни, асар мазмуни “тавсия этиб” турган йўл — Кўролмаслик ва Тўхматнавислик — мавжуд жамиятнинг маҳсули экани, Физғизон ўлгани билан бу “маҳсуллар” яшаб қолаверишига муҳим бир ишора даркор эди ва у ифода этилгач, Физғизоннинг шахс сифатидаги ўлими иккинчи даражага тушиб қолар... эҳтимолки оламдан у кулиб кўз юмар эди!

Лекин биз бунга сезиб турардик... Хўш, шундай улкан муаммоларнинг тагига етган, нақ ўзагидан тутиб юзага чиқарган Алп Жамолдек забардаст драматург бу муаммоларни оқибат шу тарзда енгилгина ҳал этиш санъат қонунига зид эканини билмасмиди?

Вей, жуда-жуда яхшигина биларканлар... Билганда қандоқ! Бунинг исботини қўйидаги “Тоштешар” асарининг охиридаги ушбу (яна охиридаги) ушбу сахна, қисқартиброқ олсак, ушбу монолог ҳам юз фойиз исботлаб турибди.

Тингланг.

“Назир ота: ...Булар — онда-сонда учрайдиган кўз илғамас соялар! Булар — ўтмишнинг жирканч қолдиқларига сажда қилувчи хасис, очкўз, нафси бузуқлар!”

“Булар — кимлар?” деб сўрасиз? Марҳамат: Самандаров — ошхоналар трестининг директори. Тўғонбоев — ошхона мудир. Бадалбоев — Тўғонбоевнинг ошнаси, лағмонпаз. Сарвиноз — Тўғонбоевнинг хотини... Кичкина одамларми булар? Арзимас кимсаларми? Бери — ошхоналар трестининг бошлиғи бўлса, бири...

Иккинчидан, юқоридаги монологдаги — “ўтмишнинг жирканч қолдиқларига...” дегани — пул, дур-гавҳар, бойлик дегани... Улар — анави салбий қаҳрамонлар ушбу “қолдиқлар”га роса берилган. Рост! Аммо маъмурий маҳкамалар ҳам ушбу “қолдиқлар”ни топай, мисол учун, давлат хазинасига ўтқазай деб жони ҳалак...

Кўряпси즈ми, номутаносибликми?

Ўш, Алп Жамол — шундоқ казо-казоларни фош этиб, кулги қилиб, жиннисини чиқарган адиб нечук энди асари сўнггида шундоқ одамларни қандайдир бир чолнинг тилидан ҳақорат қилдирди? Уларни — эскилик сарқити дедиради?... Чол-а!

Энди ўша саҳнадаги орган одами Маратовнинг нутқини тингланг.

“Маратов: Булар — савдо ходимларининг шарафли шаънига доғ туширувчилардир. Бир миллионнинг ичида битта-яримта шунақа нопоклар юрибди демасдан, уларнинг адабини бериш жамоатчиликнинг ҳам вазифаси. Ана шунда булардан узил-кесил қутилиб оламиз!”

Ана холос!

Қутилиб олар эканмиз. Трест бошлиғи (балиқнинг боши) ва унинг ёрдамчилари каби кишилар, демак, миллионлар ичида учрайдиган битта-яримта нобакорлар экан.

Шундоқ эмаслигини Алп Жамолдек алп адиб, ҳаётни беш панжасидай билиб кетган зукко ёзувчи билмасмиди?

О, билганда қандоқ!

О, билгани учун ёзган-да... Кузатган, ўрганган ва юзлаб кузатишлар оқибатида санокли образлар яратган... Йўғасам, агар шунақа “кимсалар” — миллиондан битта чиқса, Жамолдин ака ундай шахсни кундуз куни ҳам чироқ ёқиб тополмасди.

Кулгили-а?

Шунақа, биродари азиз. Ўшанда ижод қилган ёзувчиларга осон тутманг: бу пьеса эса, назаримда, 1962 йилларда ёзилган, Шўро сиёсатининг авжи палласида... Эй, қанақа юрак билан ёзган денг? Қойил, қойил...

Аммо-лекин асар охирини ҳам болаган: яъни, Шўро мафкурачиларини болаб алдаган.

На чора?

Бошқа иложи йўқ эди...

Агар унинг ўзига қўйиб берганларидами...

Шунисигаям раҳмат, Жамолдин ака! Қанийди, ҳозир ҳаёт бўлсангиз-у, бир четда одамлардан бир-икки бош баланд бўлиб кўринсангиз. Ва мен — гафлат бандаси пьесаларингизни ҳам ўқиган ва сизнинг Алп Жамол эканлигингизни ҳам билган бўлсам... Чопиб бормасмидим! Қаршингизда турволиб, пастдан тепага — сизга қараб кўп зўр-зўр гапларни айтган бўлардим. Агар ўшанда айтганингиз —

Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг “инкор этмайдиган” идан жиндек қуйиб берсангиз: тоза сайрардим...

Худди ўшанда — чойхонада “Бизнинг Қоплон” ҳақида роса шақиллаганимдек.

Табий, нукул пьесаларингиз ҳақида гапирардим. Чунки мен сизни қайтадан кашф этдим-да; сизнинг — миниатюрамикга асос солган драматург сифатидагина эмас, чин маънодаги драматург эканингизни казо-казо классиклар аталмиш адиблар сафидан аллақачон жой олганингизни, аммо биз гафлат босгурлар бу ҳолни билмай юрганимизни ҳам сизга очиқ — ошкора айтардим.

Менинг бировдан қўрқадиган жойим йўқ: хусусан, адабий ҳақиқатлар ҳақида гап кетганда...

Дарвоқе, бу эссеим чиққач, ҳу қўшиқчи шоирдек жирттак отадиганлар ҳам чиқиши мумкин: ахир, сизни билишмайди!.. Ундайлар ўзларини ҳам билишмайди.

Шошманг-шошманг, қўшиқчининг ўша ипириққи гапи ёзувчи оғамиз, ўшанда “Совет Ўзбекистони” газетасининг муҳаррири бўлиб турган Мақсуд Қориевга етганда, у киши гижиниб кетиб: “Унинг ўзиям (қўшиқчининг) бозорга чиқиб бир-икки йил паттачилик қилганида, эҳтимол шеърига таъм кирарди”, деган эканлар.

Ана кўрдингизми: билганлар билади сизни! Билмаганлар эса, эҳтимол жирттак отишлар: сизга эмас, менга...

Нима бўпти!

Вазмин бўлишни ҳам ўргатиб кетдингиз-ку... ўзингиз билмасдан туриб...

Шунақа гаплар.

Ҳе, булар бари — хаёл, Жамолиддин ака, Ҳақиқатни кеч билган бир инингизнинг армонлари, холос.

На чора?

Кеч бўлса ҳам... ақл киргани тузук. Ҳа, Ҳақиқатга ўхшаб ақл деганимиз ҳам кеч келар экан...

Айтмоқчи, битта узрим бор: эссенинг — ўзича битган эссенинг бу қисмида деярли барча пьесаларингиз тўғрисида бир нималар демоқчи эдим.

Кўриниб қолдики, бунинг имкони йўқ... Ҳозир имкони йўқ. Бироқ, Оллоҳ умр берса, яна ва яна айтаман. Ўшанда сиз билан яна хаёлан гаплашаман...

*ШУКУР ХОЛМИРЗАЕВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси*

АЛП ЖАМОЛ — МОҲИР ИЖОДКОР

Ўз умрининг асосий бўлагини адабиёт ва санъатга, илмга бахшида қилган дўстимиз Алп Жамол (Жамолиддин Асомиддин ўғли) сермахсул ижод қилди. У дастлаб ўз илм — билимини, куч ва салоҳиятини улугвор санага бахш этди. Ажойиб мақолаларини халқ оғзаки манбаига қаратди. Унинг яратган матал ва масаллари, ғазал ва рубойлари ўчмас из қолдирди.

Ўзбек телекўрсатувлари ташкил этилгач, у ерда миниатюра-интермедия санъатига зарурат туғилди. Унинг ижодкор сиймоси сифатида Алп Жамол номзоди тавсия этилди. Алп Жамол тез орада ўзининг беминнат ижодкор эканлигини кўрсатди. Кўрсатдигина эмас, намойиш этди. Ҳаётимизда ярқ этган ижодий мўъжизалар билан бир қаторда бурқсаб ётган, кўз илғамас салбий қатраларни бўрттириб, қалампирли кулгига айланттириб намойиш қила олди. Ҳатто одамлар “Алп Жамол миниатюраси”ни кутадиган бўлиб қолди.

Умуман, Алп Жамол телеминиатюралар, “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи” орқали томошабинлар меҳрини қозонди. Ижодкорнинг илиқ иборалари билан бир қаторда мазмуни ўткир, заҳарли қочирмалари тингловчилар дилдан ўчмас жой олди. Телекўрсатувларнинг олтин фондида сақланаётган унинг ижодига тааллуқли ҳажвий асарлари ҳеч қачон ўз қимматини йўқотмайди.

Шу боисдан ҳам телекомпаниянинг ижодкор аҳли Алп Жамолнинг чуқур ва таъсирчан изланишларини унутмасдан унинг миниатюралари баҳонасида тез-тез эслаб, хотира кўрсатувлари намойиш қилиб туради.

Алп Жамолнинг сезгир, топқир ва башоратчилиги пьесалар яратишида ёрқин кўринди. У мустақиллик шарофа-

тига эришмасимиздан олдиноқ келажак авлод ҳақида қай-
фура бошлади. Бизнинг эртамиз бўлмиш болаларимиз тар-
бияси тўғрисида ўйлаб “Меҳрибонлар” номли асар ярат-
ди. Бу асар талай тортишув, мунозаралардан кейин саҳна
юзини кўрди.

Ўзининг ёлғиз ўғли Ботиржоннинг келажаги ҳақида,
унинг ким бўлиши ҳақида ўйлашни унутган савдо ходи-
ми — пиво сотувчи Икром билан она Саврихон эртаю кеч
пул-бойлик ҳақида қайғуришади. Саврихон эри Икром-
нинг ҳар куни олиб келадиган пулини ўйлайди. Саноғи —
салмоғи ҳақида ғам ейди.

Эндигина ўн бирга кириб оқу қорани ажрата бошла-
ган болани хоҳлаган томонга буриш ўрнига талтайтириб
юборади. Ҳатто, унинг ўқиши билан ишлари бўлмайди.
Яхши ўқувчилар билан ўқитувчи болага меҳрибонлик
кўрсатмоқчи бўлса она уларни чалғитади, “касал” деб
алдайди. Ботирнинг тантиқ, бетартиблигидан қайғурган,
ачинган кўни-кўшни, маҳалла-кўй онага маслаҳат бериб
“Болага етти кўшни ота-оналик қилади” дейишса Сав-
рихон жеркиб ташлайди.

Ботир ҳаддидан оша боради — ярамас қилиқлар чиқа-
ради. Ёмон болалар билан дўстлашиб, ичиш, чекишга,
қиморга ҳирс қўяди. Пул ўғирлайди. Ўғирлик авж олади.
Унинг отаси Икром харидорларни алдаб пул йиғса, Бо-
тир онани чув тушириб қиморга топширади. Она бундай
юлғичликни ҳали сезмайди. У данғиллама тўй қилиб ҳам-
мани доғда қолдирмоқчи бўлади:

Қай кун бўлғай ҳаммани
Тўйга хабарласам мен!
Душманларимнинг бағрин
Ўшанда доғласам мен...

деб мақтанади.

“Издан чиққан бола ҳар қандай қабихликлардан той-
майди”, дегандек Ботирнинг куйдирмажон қилиқлари
чиқаверади. Уйга Анжелика исмли бир таманнони етак-
лаб келиб, ота-онасига қараб мутлақо уялмай, тортин-
май: “Папаша! Мамаша! Танишиб қўйинглар! Менинг
ёрим Анжелика бўлади” дейди. Ота-она хангу манг бўлиб
қолишади. Икром: “А?!” деса ўғил: “Сизда галава нет!

Хўпми!” деса, ота қўрққанидан “Ҳа, ҳа, бўпти! У ким?” деб сўрайди. Ботир кеккайганича: “Айтган эдим-ку! Мени синор Жаванни” деб ўшқиради. Икром: “Хўп, хўп, синор Жуванни”, дейди.

Анжеликанинг жаҳли чиқиб: “Жувани эмас, Джаванни!” дейди.

Ота-она учун ташвишли кунлар бошланади. Балоғатга етиб куч-қувватга тўлган паҳлавон ўғилнинг келажак роҳатини ўйламай иш тутган ота-она энди додини кимга айтишини биладими?

Кечагина Ботирнинг юриш-туриши, бўйи-бастидангина қувонганлар энди нима қилсин! “Болагинамнинг хусни-жамоли нах ўзимга ўхшайди” деб суюнган онанинг эътиборига боқинг:

Сурма тортган кўзларинг
қора бўлурми, ҳай-ҳай!
Киприкларингму — ханжар
бурро бўлурму, ҳай-ҳай!
Қаддинга хўп ярашур
янги мода стилча,
Қомат деган намунча
барно бўлурму, ҳай-ҳай!
Ёлғиз уйга боқаман,
нима десам муҳайё!
Ёрига эрка мендек
танҳо бўлурму, ҳай-ҳай!
Сўзи ўткур юзи гул, раъно
бўлурму, ҳай-ҳай!

Она шўрликнинг ҳай-ҳайлари баткор ўғил дастидан аламли ҳай-ҳайларга айланди. Ботир келинга хоналарни кўрсатиб, унга маъқул қилдиргач ота-онага: “Тезда тўй бошланглар” деган иддаога ўтди. Уйдаги қут-бараканинг ўғирлик билан қути ўчганидан жиғибийрон бўлган она, ўғлининг жабру жафолари таъсири оқибатидан ишдан ҳайдалиб ишсиз, даромаду омадсиз сарсон бўлиб юрган ота энди нима қилсин?! Қашшоқлик айбини ота хотинга йўйса, она эркатой ўғилга юклайди.

Парвойи-фалак ўғил бўлса ота-онага дўқ қилади: “Папаша! Сиз бир ҳафта ичида тўй қилмасангиз мен сизни бокс қиламан! Ҳа, бокс бўласиз!” Хўш, ота нима қила

олади? У йўқчиликдан нолиб буйруқни рад этмоқчи бўлган эди, ўглининг бир зарбаси билан ерга думалайди. Қий-чув кўтарилди. Аммо ўғил ғайритабиий ҳаракати билан онанинг уини ўчирди.

Бундай жаҳолат машмашаси оғиздан-оғизга кўчиб маҳаллага ёйилди. Кимлар ачинди, кимлар газабланди. Ачинмай, газабланмай бўладими! Лекин энг даҳшатлиси оила фожеаси.

Алп Жамол бундай ҳолат ҳар бир оила учун сабоқ бўлишини — тарбияга айланишини яхши биларди. У оила мустаҳкамлиги — давлатимиз мустаҳкамлигининг замини эканлигини чуқур тушуниб ёзган.

Алп Жамол навбатдаги асарларини ҳам тарбияга, олочқларга қарши курашга бағишлайди. Унинг “Тошотар” пьесасининг бош қаҳрамони ўзини, олимларни алдайдиган, чайқовчиларнинг кўзларини чақнатадиган, раҳбарларни осмону фалакка олиб чиқиб кўядиган мўлтони гаплари, ҳийлаю найранглари билан мот қилади. Қаллобнинг ҳақиқий сир-асрорини ёзувчи қойил қилиб фош этади.

Алп Жамолнинг навбатдаги асари савдо ходимларига қаратилади. Номи “Тўйдаги тутун” ёки “Сўнгги пушаймон”. Равшанки, савдо ходими иккиёқлама шон-шарафга лойиқ. Биринчидан, халқ ҳурматига мушарраф бўлса, иккинчи ёқдан, дурустгина ҳаёт кечиришга эришади. Чунки биронта тўғри хизмат қилган киши ёмон яшамайди. Қанд, пишлоқ, парвардани ўраб берган қоғози бир ойда бир тонна сарфланса, демак, бир тонна маҳсулот фойдага қолган ҳисоб.

Аммо бундай киримга сабр қилмай нарҳдан, торозидан, хужжатсиз келтирилган моллардан уриб, нафсига зўр берган шахсларнинг қилмишлари охири вой бўлади. “Тўйдаги тутун” асарида Алп Жамол ҳаётни моҳирона тасвирлайди. Магазинда хизмат қилаётганлар пулнинг ошиб-тошганидан босар-тусарини унутади. Оқибатда оддийгина ўтиши лозим бўлган тўйни оламшумул тантана билан бошлайди. Мақтанчоқ “санъаткорларни” йиғиб, басма-басга кўшиқ-рақсларни авж олдиради:

Сен мунчалар нозик адо!
Қоши қалам, кўзи қора,
Ким кўрди — бўлди маҳлиё
Гулру — гуларо ўйнасанг!..

Пуллар хазонга айланади. Дондонбозлик, ҳадялар ав- жига чиқади...

Тўйдан кейин магазиннинг камомади “хўжайин”ни чув туширади. Очикроғи хонадонга ўт кетади. Қамоқлар, тер- говлар, қариндош-уруғ, куда-анда, келин-куёвлар ҳаёти жаҳаннам машмашасига айланиб кетади.

Истеъдодли адиб Алп Жамолнинг “Вафога жафо” пье- саси ғазалларга бой асар. Унда ҳаётий тасвирлар билан суғорилган муҳаббат куйланади. Воқеалар томошабинни ўйлантиради, умидвор қилади. Лекин ҳаёт, муҳаббат оқими ўзгара боради.

Бу ўзгаришларнинг сабабини тингловчилар ҳаяжон билан кутади. Келин-куёвнинг тотув яшаши онани ҳам, куда-андаларни ҳам суюнтиради. Аммо, севинч узоққа бор- майди.

Ўқитувчи бўлиб ишлаётган қизи билан цех бошлиғи бўлиб юрган куёв турмуши катта ва ҳурматли олимни ав- валига мамнун этади. Айниқса меҳрибон, ширинсўз қай- нона ўзида йўқ хурсанд. Аммо ўртага аралашган ғайир, қора кўнгил шахс туфайли ширин ҳаёт кунпая кун бўла- ди. Охири асар ўлим, қонли кўз ёшлар билан тугайди.

Алп Жамол моҳир адиб, зўр руҳшунос олим, ўткир тадбиркор бўлганлиги сабабли халқнинг эзгу ниятини, дунёқарашини таҳлил қила билган. Юракка бориб тега- диган ибораларни топиб, жой-жойига қўйиб ёзган. Шу сабабли ҳам асарларининг тарбиявий кучи ҳаммани мафт- тун қила олган.

Энг камтарин ва меҳрибон, олим ва машҳур адиб Алп Жамол яратган, олқишлар остида саҳналарда намоёиш қилинган “Мубтало”, “Бевафо якан”, “Тузоқ”, “Тўлиной” /Ғ. Жаҳонгиров билан ҳамкорликда яратилган/, “Тўйчи ҳофиз” /Р. Усмонов билан биргаликда ёзилган/, “Бир қизга минг ошиқ”, “Кувғин” каби драматик асарлар ўзининг бадиий юксаклиги, тарбиявий аҳамиятининг мукаммал- лиги билан эл-юрт олқишига мушарраф бўлган ёдгор- ликлар ҳисобланади.

Улуғ адиб Алп Жамолнинг руҳлари поку шойистаю жаннат бўлғай!

*ЕҚУБЖОН ШУКУРОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси*

САХОВАТПЕША АДИБ

(Устоз Алп Жамолни эслаб)

Мархумларни ёдга олиш, улар хотирасини эҳтиром билан эшлаш юксак инсоний фазилатлардандир.

Қўлимда халқона асарлари билан элда эъзоз топган Алп Жамол (Жамолиддин Асомиддинов)нинг танланган асарлари. Уни зўр қизиқиш билан мутолаа қилар эканман, Алп Жамол билан бирга қилинган мароқли суҳбатларни эсладим. Бу йил Алп Жамол оилалари билан қадрдончилик қилганимизга қирқ йилдан ошибди.

Мен ҳажв устаси билан 1956 йилда танишганман. Ўша вақтда Тошкент Давлат педагогика институти (ҳозир университет) физика-математика куллиётининг кечки бўлимида ўқир эдим. Аммо бадий адабиётга қизиқишим баланд, шеърлар машқ қилиб юрар эдим.

Жамолиддин ака Чувалачи гузарига чиқсалар, бир зумда атрофларига дўсту биродарлари йиғилишарди.

Ўта дилкаш, мумтоз адабиёт ва тарих билимдони бир гал Ҳазрати Навоийнинг буюк “Хамса”сидан сўзласалар, иккинчи гал Бобораҳим Машрабнинг ғазалларини ёд ўқиб, мазмунини тушунтирар эдилар.

Валиуллоҳ Машрабнинг ажойиб саргузаштлари, Машрабнинг Оппоққўжа вали тавсияси билан Тошкентга Хўжаи Нуриддин ҳузурига келганларини сўзлаб берардилар.

Мени болалар шоири Толиб Йўлдош билан таништириб, 1960 йили болалар ва ўсмирлар газетасида “Баҳор элчиси” сарлавҳали биринчи шеъримнинг чоп этилишига сабабчи бўлганлар. Бу менинг хотирамда доимо сақланади.

Биринчи бор бизнинг уйга устоз шоир Файратий билан ташриф буюрганларидан кейин ҳақиқий ака-укачилик бошланиб кетди.

1960 йил июль ойида Алп Жамол ҳаётида кутилмаган фожеали ҳодиса юз берди. Бир йўла икки норасида фар-

зандлари — 13 ёшли Алпиддин ўғиллари билан бир ярим ёшли Марҳамат исмли қизлари автомобиль ҳалокатида фожеали ҳалок бўлишди. Бир неча кун Алп Жамол ёнида унга сабру-қаноат тилаб, тасалли бериб кўнгилларини кўтариб турдим.

1960 йили ноябрь ойида мен ҳарбий хизматга чақирилиб, 1963 йил 5 сентябргача йигитлик бурчимни Каспий денгизи бўйида ўтказдим.

Ўша кезлари “Аскар номаси” сарлавҳали хат ёзиб, ичига “Устоз Алп Жамолга” номли шеъримни юборсам, менга “Сиддиқхўжага” сарлавҳали шеърини жавоб ёзиб юборибдилар. Шеърларини мароқ билан ўқиб, устознинг етук шоир эканликларига тан бердим.

Ўша кезлари Алп Жамолнинг ҳажвий шеърлари “Муштум” журналида, “Тошкент ҳақиқати” газетасида тез-тез чоп этилиб турарди.

Қатор интермедиялари, миниатюралари ва сахна асарлари эълон қилинарди. 1967 йилда “Аччиқни аччиқ кесар” ҳажвий шеърини тўпламлари чоп этилди.

Ҳаёт тақозоси билан Тошкент телевидениесининг “Ёшлик” студиясида Алп Жамол билан бирга ишлаш каминанага насиб қилди. Ичакузди интермедияларини мароқ билан ўқиб берганларида, биринчи тингловчилардан бўлиб улардан ҳузурланганмиз.

Алп Жамол менинг Замирахон исмли кекса онамга ихлосманд эдилар. Тез-тез бизникига келиб, улуғ ёшдаги онамизнинг дуоларини олардилар.

Сахна асарлари бирон жойда қўйилгудек бўлса, эрталаб қаймоқ билан иссиқ нон кўтариб, бизникига келиб биргаликда нонушта қилардилар. Онамизнинг дуоларини олиб, асарларини театрга ёки бадиий кенгашга олиб кетаётганликларини айтардилар. Онамиз ҳам “Жамолиддинхон” деб тилларидан қўймас, намоз устида Алп Жамол ҳақида ғойибона дуода бўлиб, зафар, умр тилардилар.

Айниқса, улуғ ёшдаги Камолиддин акаларига, Фатҳиддин ва Шамсиддин укаларига, профессор Отабой Эшоннов куёвларига, Мастурахон сингилларига, барча фарзандларига, фозилу комил жиянларига меҳру муҳаббатлари баланд эди.

Ўзбекистон халқ шоири Зокиржон Ҳабибийни, устозлари Иноят Махсумни, шоир Акмал Пўлатни, ёзувчи Ёқубжон Шукуровни, машҳур публицист Рихси Соҳибоевни, Республика Радио ва телевидение Давлат Комитетининг раиси Убайдулла Ёқубович Иброҳимовни, матбуотчилар дарғаси Зиёд Исломович Есенбоевни, ёзувчи Мақсуд Қориевни, республикамиз ноширлари устози Ислом Шоғуломовни, таланти журналистлар — Рустам Шоғуломов, Зарифжон Муҳаммаджоновни, ёзувчи Худойберди Тўхтабоевни, профессор Ҳамид Зиёевни ва бошқа бир қанча таниқли ёзувчи ва олимларни ниҳоятда эҳтиром билан эъзозлардилар.

Пазандачиликда у кишига етадиган одам кам деса ҳам бўлади. Қардош булғориялик меҳмонлар учун қирқ дақиқада ош дамлаганликларини ўзим гувоҳи бўлганман.

Бир вақтда гўшт, пиёз, сабзи, гуручни йигирма дақиқа қовуриб, сув солиб қайнаши билан дамлаганларида, шахсан ўзим ўчоққа олов ёқиб турганман.

Жамолиддин акам бодрингни, қовунни, қазии-қарта-ни, норинни хуш кўрар эдилар.

Одамларнинг қиёфасига қараб феъл-атворини аниқ айтар эдилар. Бир зумгина қараб туриб, бу одам “Чилласи чироқ кўрмаган”, “Ёшлигида жин урган”, “Хўл гуваланинг ўзи-я”, дер эдилар. Нолиш нималигини билмасдилар. Маҳмуд қассоб исми тутинган укаларини уйига олиб бориб, тирсиллаган қўйларни сўйдириб, димлама, қозон кабоб тайёрлаб меҳмонларни мамнун қилар эдилар.

Дунё йиғиш, зиқналик уларга ёт нарса эди. Айниқса маҳалладаги кексаларга мурувватлари бошқача эди. Давра суҳбатларда тингловчи дўстларини ғоятда мамнун қилар эдилар. Ўзлари ёзган ҳажвий шеърларини маҳорат билан ёд ўқиб берардилар. Шахмат ўйини фидоийси эдилар.

Алп Жамол асарларини мутолаа қилар эканман, биринчи жилдда “Ўзбек миниатюраси”нинг сардори Алп Жамолнинг барча ёзган интермедияларининг жамланганлигининг шоҳиди бўлдим.

Иккинчи жилдда эса характерлар устаси Алп Жамолнинг пьесалари жой олибди.

Адибнинг “Гизғизон” ҳажвий комедияси дилозор, ичи қора, ҳасадгўй одам кирдикорларини кўрсатса, “Қувғин” пьесасида замонавий ва долзарб масалага қўл уриб ота ва онасини “Қариялар уйи”га топширган бемехр ўғил ҳақида ҳикоя қилганлар. “Тоштешар” пьесасида “савдодаги савдолар” ҳақида яна бир долзарб масалани кўтариб чиққанлар.

“Бевафо якан” комедиясида эса, учар санъаткорлар образини яратганлар.

“Тўйдаги тутун ёки сўнгги пушаймон” пьесасида эса ҳашамлардаги исрофгарчиликлар, ортиқча дабдабалар, обрўпарастлик танқид қилинган.

“Мубтало” комедиясида эса ичкиликбозлик фош этилган.

“Жафога вафо” пьесасида эса муҳаббат мавзуси ёритилган.

“Меҳрибонлар” ҳажвий комедиясида бола тарбияси, келажак авлод тақдири очиб берилган.

Кейинги жилдларда Алп Жамолнинг драматик асарлари жамланган.

“Тузоқ” мелодрамасида адиб сеҳр-жоду билан шугулланувчи фолбинларни ҳажв остига олганлар.

“Тўлиной” мусиқали драмасида эса 1916—1917 йиллардаги Фарғона водийсида бўлиб ўтган воқеани шеърӣ йўлда маҳорат билан саҳналаштирганлар.

Адиб қардош адиблар асарлари билан яқиндан танишиб, машҳур ҳинд ёзувчиси Кришан Чандрнинг романи асосида “Бир қизга минг ошиқ” драмасини яратганлар.

Драматург Алп Жамолнинг “Тўйчи ҳофиз” драмаси ниҳоятда раво тилда ёритилган. “Қора конверт” пьесасида мактаб ҳаётини саҳналаштирганлар.

“Дадангга қўл кўтардингми?” номли бир пардали пьесасида Тошкентда бўлиб ўтган бир воқеани қаламга олганлар.

Тиним билмас адиб ўзининг кўғирчоқ театрлари учун ёзган “Дўстлар” пьесасида қушлар тилидан назмда сўзлайдилар.

Адиб “Калаванинг учи” телепьесасида айрим вилоятлардаги чорвачиликда учраётган камчиликларни очиб таш-

лаганлар, “Эътироф” телепьесасида Ғалаба жамоа ҳўжалигига янги раис сайланишини қаламга олганлар.

Алп Жамол “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи” кўрсатув-сценарийларига кўп бор муаллифлик қилганлар.

Хулласи калом, устоз Алп Жамолнинг “Танланган асарлар”ини катта эҳтиром билан ўқиб чиқиб, ниҳоятда мамнун бўлдим.

Алп Жамол ҳақида ҳар қанча гапирсак оз. Яна бир нарса ёдимга келди, 1967 йили “Ёшлик” студиясининг бош муҳаррири, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Элбек Мусаев билан Самарқандга ижодий сафарда бўлганимизда, “Драматург Алп Жамолнинг “Тоштешар” асари вилоят театрида намойиш этилмоқда” деган афишани ўқиб қолдик. Кечқурун театрга бориб “Тоштешар”ни томоша қилдик.

Театр режиссёрига ва рол ўйнаган актёрларга миннатдорчилик билдириб, гулдасталар тақдим этдик.

Театр бош режиссёрига Алп Жамол билан бирга ишлашимизни айтдик. Катта-кичик афишалардан олиб Тошкентга қайтдик.

Алп Жамол қўлларига афишаларни топшириб, “Тоштешар”дан олган таассуротларимизни айтиб берганимизда, кўзларида ёш билан бизларга миннатдорчилик билдирдилар.

У киши шундай воқеани ҳикоя қилиб бердилар: “Тоштешар” асарим учта вилоят театрларида қўйилмоқда. Аммо уч ерда уч ном билан аталмоқда.

Бирида “Тоштешар”, иккинчисида “Нафси бузуқлар”, учинчисида “Кўз илғамас соялар” номи билан саҳналаштирилибди. Султон Ҳамдам тенгқур ҳаммаҳалламу, аммо ҳар бир ютугимни нима учундир хуш кўрмайди. Уччала афишани катта конвертга солиб: “Азиз зиёли дўстим Султон Ҳамдам. Марҳамат қилиб, янги саҳна асарларим билан танишинг. Эҳтиром ила Алп Жамол”, — деб бир боладан уйига киритиб юбордим”.

Ҳаммамиз қойил деб роса кулишдик.

Алп Жамолнинг ихлосманд дўстлари жуда кўп бўлиб, ўзлари сахий, меҳмоннавоз эдилар. Алп Жамол тирик бўлганларида бу йил минг ой юзини кўрган, кексалик гаштини сураётган бўлар эдилар. Барҳаёт устознинг ажойиб

беш ўғиллари, икки қизлари, келинлари, куёвлари, беҳисоб набира, абиралари бор.

Сарвари коинот Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васалламнинг бир ҳадиси шарифлари бор: “Отасини, онасини ва пиру-устозини эъзозлаган фарзанд, бахтиёр бўлсин, умри узоқ бўлсин”. Ушбу ҳадис адиб Алп Жамол фарзандларига қараб айтилгандек!

Ҳақиқатдан ота ва она чироғини ёқиб ўлтирган, эндиликда руҳларини хушнуд қилаётган Алп Жамол фарзандларига омад ва зафар ёр бўлсин.

ҲОЖИ СИДДИҚҲЎЖА ШОШИЙ

ИСТЕЪДОДНИНГ ИЗТИРОБЛАРИ

Алп Жамол (Жамолиддин Асомиддинов) дилкаш, хушчақчақ, оққўнгил, суҳбати жонон киши эдилар. Мен бу одамни болалигимдан яхши биламан. Жамолиддин ака Кумлоқда яшардилар. Адиб кирган давра яйраб-яшнаб кетарди. Чунки у киши Ҳофиз Шерозийдан, Саъдий Шерозийдан, Навоий, Бедил, Машраб, Амирий, Юсуф Сайрамийдан кўплаб байтларни ёддан ўқиб, мағзини чақиб берардилар. Гоҳ Алпомиш, гоҳ Гўрўғли, гоҳ Авазхоннинг мардлигидан, қаҳрамонликларидан тўлиб-тошиб ҳикоя қилардилар. Ҳазил-мутойибада, аскияда Жамолиддин аканинг олдига тушадигани кам топиларди.

Жамолиддин ака мумтоз адабиётни, халқ оғзаки ижодини, ўзбек тилининг рангин товланишларини яхши билардилар. Шунинг учун устоз 1938 йилда ташкил этилган Алишер Навоий туғилган куннинг 500 йиллигини кенг нишонлаш ва ўтказиш комитетида самарали ижодий иш олиб борган эдилар. Алп Жамол адабиётшунос олим Ҳоди Зарифнинг йўлланмаси билан бахши шоир Фозил Йўлдош ўғлидан халқ дostonларини, термаларини ёзиб олгандилар, юртимизнинг баъзи вилоятларини яёв кезиб, Навоийнинг ҳаёти ва ижодига оид халқ эртақларини, афсоналарини излаб топган эдилар.

Афсуски, бу илмий изланишларни ниҳоясига етказиш устозга насиб этмади. Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институтининг илмий ходими бўлган Жамолиддин ака Навоийнинг диний қарашларига бағишланган илмий кенгашда қатнашади. Мазкур анжуманда баъзи “қизил” адабиётшунослар буюк Навоийни даҳрий, динсиз шоирга чиқариб қўйдилар. Жамолиддин Румий, Хўжа Аҳмад Яссавий, хусусан Навоий ижодини пухта билган эътиқоди мустаҳкам Жамоллидин ака бунга чидаб туролмадилар. Навоийни ислом динининг тасаввуф та-

риқатига мансуб шоир эканлигини аниқ мисолларда исботлаб берадилар. Изланувчан ёш олим, адиб шу ҳақ сўзи учун гоъвий-сиёсий ишончсиз шахс сифатида айбланиб, ишдан бўшатилади.

У вақтда бу айби билан ишдан бўшатирилганлар ҳеч қаерга ишга олинмас эди. Оғир дамлар... Тирикчилик... Устоз ноилоҳ Хаста Имомдаги бозорда ўн йилча паттачи бўлиб ишлаганлар. Бу адолатсизлик истеъдодли ижодкор учун тоғдан оғир, тошдан қаттиқ ташвиш эди. Устоз бу ғам-аламларни сабот билан енгдилар, қўлдан қаламни қўймадилар. “Жалолиддин Мангуберди” деган дoston ёздилар. Асар Мақсуд Шайхзоодадай зариф шоирга маъқул бўлади. Лекин баъзи лоқайд матбуот ходимларига манзур бўлмайди. Бу асарнинг бошига ҳам ўша қора кун тушади. Бу адолатсизликлар ҳам устознинг иродасини бука олмайди. Орандан йиллар ўтиб, Жамолиддин ака саҳна асарлари, ғазаллари, ҳажвий шеърлари билан матбуотда кўрина бошладилар. Айниқса долзарб мавзулардаги саҳна асарлари, телевизион миниатюралари элга манзур бўлди. Чунки уларда турмушимизда учраб турадиган иллатлар, пасткаш, тубан шахсларнинг ички ва ташқи қиёфалари аёвсиз фош этилган.

Алп Жамол бу характерларни хаёл суриб, ўйлаб топган эмас. Ўзи кўрган, билган кишиларнинг ички дунёсини, ўй-интилишларини моҳирлик билан очиб берган. Драматург халқ тилини, дилини, мақолларини, одамларнинг табиатини яхши биларди. Шунинг учун биз асар қаҳрамонларининг тилидан, хатти-ҳаракатидан уларнинг руҳий оламини аниқ, равшан билиб оламиз.

Адиб кўпни кўрган, турмушнинг аччиқ-чучукларини бошидан кечирган донишманд эдилар. Шунинг учун санъаткорнинг драматик асарлари, миниатюралари жонли, ишонарли ва ҳаётий чиққан. Жамолиддин ака моҳир, топқир ижодкор эдилар. У хоҳ драма, хоҳ комедия, хоҳ миниатюра ёзмасин, топиб ёзарди. Талант ила яратилган асар ўқувчига, томошабинга тез ва осон етиб боради. Жамолиддин аканинг халқона ёзилган драмалари, пьесалари, комедиялари, миниатюралари халқимизнинг меҳр-муҳаббатини қозона бошлади.

Золим фалак устоз бошига кўп жабру жафолар солди. Аммо икки фарзандидан, икки нури дийдасидан бир зумда айрилиш жуда ёмон бўлди. Ҳамма тортган аламлари ҳам бир бўлдию бу жудолик ҳам бир бўлди! Лекин Жамолиддин ака аламини ёзишдан олди. У ижод қилиб овинди, аламлари тарқалгандай бўлди. Жамолиддин ака тарихни, буюк аждодларимизнинг тарих олдидаги хизматларини ҳам бир муаррихчалик билардилар. Мен Қоффол Шоший, Баҳоуддин Нақшбанд, Зангиота, Амир Темур ҳақидаги дастлабки маълумотларни Алп Жамолдан эшитганман. Устоз, айниқса, улуғ файласуф, олим, давлат арбоби, шоир Қоффол Шошийнинг Бағдоддаги илмий фаолияти, Амир Темурнинг марказлашган давлат барпо этиш йўлида олиб борган курашлари, фан ва маданиятни ривожлантириш, мамлакатни ободонлаштириш соҳасидаги ишлари хусусида завқ-шавқ билан ҳикоя қилиб берардилар. Адибнинг ҳар бир сўхбати кишига янгилик, билим ва миллий ғурур берарди. Чунки биз мазкур улуғ зотлар ҳақида на мактабда, на университетда эшитмаган эдик.

Жамолиддин ака зукко, билимдон шарқшунос олим эдилар. Энг қийин, қадимий қўлёзмаларни шариллатиб ўқиб, мағзини чақиб берардилар. “Янгийўл” газетаси таҳририятида ишлаб юрган кезларимда олим, шоир Юсуфжон Ҳузурий эски бир қўлёзмани олиб келди. Бу оташин шоира Анбар отиннинг ғазал ва мухаммаслари мажмуаси эди. Ўқишга қийналдим. Жамолиддин аканинг Қумлоқдаги ҳовлиларига олиб чиқдим. У киши шоира шеърларини равон ўқиб, баъзи мураккаб жойларини таҳлил қилиб бердилар.

— Ука,— дедилар у киши китобни қўлимга бературиб,— қўлёзмани топиб жуда савоб иш қилибсиз. Аммо сиз ҳали ёшсиз. Номаълум шоиранинг ижодини тарғиб қилиш, китобини нашр этиб, Анбар отиннинг адабий меросини халқнинг маънавий мулкига айлантириш жуда қийин. Агар гапимга кирсангиз, бу қўлёзмани матбуотга сўзи ўтадиган, катта адабиётшунослар билан баҳслаша оладиган олимга беринг.

Устознинг шу маслаҳатлари билан қўлёзмани муҳтарам домлам, профессор Лазиз Қаюмовга олиб бориб бердим. Домла Анбар отин ижодини республика матбуотида,

радио, телевиденида кенг тарғиб қилдилар. Анбар отиннинг шеърӣ мажмуаси нашр этилди. Шундай қилиб, Анбар отин ўзбек адабиёти тарихидан ўзининг муносиб ўрнини топди.

Жамолиддин ака меҳр-оқибатли одам эдилар. Ҳайит арафаларда, байрамларда қариндош-уруғларини, маҳалладаги кексаларни, беморларни кўриб, кўнглини олишни қанда қилмас эдилар. У киши уйимизга кекса онамни кўргани тез-тез келиб турардилар. Бир кун устоз кетишга ижозат сўраб турар эканлар, онам фотиҳага қўл очиб: “Минг қўйли, мунаввар тўрали бўлгин”, деб дуо қилдилар.

Устоз бу дуодан жуда таъсирландилар.

— Қани, онахон, шу дуоингизни яна бир қайтаринг,— дедилар.

Онам такрорладилар.

Мен Жамолиддин акани кўчагача кузатиб чиқдим. У киши хайрлаша туриб: “Онангиз доно аёллар, дуоларини олаверинг, кам бўлмайсиз”, дедилар.

Жамолиддин ака ижоди мустақиллик туфайли ўз қадрини, адабиётдаги муносиб ўрнини топди. Асарлари, хусусан драмалари, пьесалари, комедиялари, телевизион миниатюралари халқимизнинг маънавий мулкига айланди.

Устоз шу нурли кунларни умрбод орзу қилардилар. Мана, бугун ўша эзгу ниятлари рўёбга чиқди. Жамолиддин акадай заҳматкаш ижодкорга бундан ортиқ бахт, қувонч бўлмаса керак. Афсуски, бу бахтиёр дамларни ўзлари кўрмадилар. Рухлари шод, охиратлари обод бўлсин.

*ТУРОБ АКБАРҲЎЖАЕВ,
драматург*

ИПАК ОЙИМ

*Она заминдаги ягона худодир.
Э. Легуве*

Тоғлар бир-бирига суяниб юксалади, ҳайбатли чўққи-га айланади. Ирмоқлар йиғилиб дарё бўлади. Тоғ қанчалик салобатли, дарё нечоғлиқ қудратли бўлмасин улар яна чўққидан чўққига, дарёдан ирмоққа айланиб Она заминга сингиб кетади. Аслида дунёнинг яралиш моҳияти шундай. Инсон аввал ибтидодир, сўнгра нурли жаҳондир. Оламдаги жамийки нарса шунинг учун ҳам Ҳақнинг инояти ила Инсонга қурбон, фақат инсонгина ўзига ўзи қурбон, маҳлиё.

Онажоним ҳақларида ёзмоқ учун қўлимга қалам олишим билан жаннатмакон онажоним — Жамолиддиннинг ушбу сўзлари қулоқларим остида акс-садо бериб ўтгандек бўлди.

Онам, онажоним. Ҳар гал бу сўзни тилга олишим билан қанотлари оппоқ нурдан яралган бир фаришта онажоним қиёфасида осмондан учиб келиб рўпарамда тўхтайдилар, дуога қўл очадилар. Шунинг учун ҳам эсимни таниганимдан бери Она сўзи тафтида исинаман, унинг меҳри қуёшидан нурланаман. Шу сўзни айта-айта тилим чиқди, дунёни танидим, ўзимни ўзим англадим. Қувонганда қувончим, қайғурганда юпанчим, олис йўлда йўлдошим, балолардан асрагувчи туморим бўлди бу сўзлар.

Мана тўрт йилдирки, онажонимнинг нурли хотиралари чироқ мисол қалбимни, умр йўлимни ёритиб туради. Раҳматли онажоним Мамлакатхон Мирсоатбой қизи ипақдек мулойим, нозик табиатли, сарви қад, хушрўй, фаришта аёл эдилар. Чиройли, нурли юзлари, тимқора оху кўзларидан тиниқ кўнгли, нозик таъби, донолиги акс этиб турарди. Онамдаги мулойимлик, салобат, вазминлик ва виқор одамларни ўзига тортарди. Қаерда бўлмасинлар ат-

рофдагиларнинг кўнгли ҳам, кўзи ҳам уларда бўларди. Тўй-ҳашамларга борадиган бўлсалар аслзодалардек ясанар, даврага кирганларида салобатлариданми ёки нур таралиб турган чехралариданми, билмадим, ўзлари тенги онахонлар ҳам онажонимни тўрга ўтқазардилар. Уларни бир кўришдаёқ барча ўзига яқин олар, яхши кўриб қоларди. Кўшниларимиз “Ипак ойим” деб эъзозлашарди онажонимни.

Онамнинг дунёга келиши жуда қизиқ бўлган. Онамнинг отаси Мирсоатбой Мираҳмадхожи ўгли дунёнинг паст-баландини теран тушунган, ўз даврининг маърифатли, тадбиркор, ишбилармон савдогар бойларидан саналган. Фарғонаю Ўшда ҳам бувамнинг катта-катта ҳовлижойлари бўлган. Бувим Солиҳа бегим ҳақиқий солиҳа ва гўзал бўлган экан. Малоҳатли бу бегимни бувам жуда яхши кўрганлар, бир лаҳза бўлсин, уларни ёнларидан узоқлаштирмаганлар, сафарларга ҳам бирга олиб кетарканлар. Бувим савдогар бобомнинг истагию таъбига қараб юртма-юрт кезган, дарё-денгизлар, тоғу тошлардан ўтиб, шаҳри кўрғонларни сайр этган. У ўта маърифатли, дилором аёл бўлган. Бобомизга Навоий, Фузулий, Аҳмад Яссавий, Машрабдан ғазаллар, ҳикмату дostonлар ўқиб берган. Бири кам дунёнинг жабрини тортиб — кўп йиллар фарзанд дийдорига интизор яшаганлар бувим. Худога илтижолар қилиб бир мунаввар чироқ — изларига издош, мулкларига эга тилашган. Яратган эгамнинг марҳамати ила ўн бир йил деганда Солиҳа бувим онамга ҳомиладор бўлганлар. Ўшанда улар муборақ шаҳар зиёратида бўлган эканлар.

Катта-кичик, ёру биродарлар, қариндош-уруғлар кенгашиб онамга Мамлакатхон деб исм қўйишган.

Онамнинг қадамлари қутлуғ келиб, у киши туғилганда бувам суюнчига камбағалларга қанча олтину кумуш, дуру жавоҳир, молу дунё ҳадя этганлар. Хайрли худойи сифатида ўнлаб камбағалларга уй-жой қуриб берганлар.

Онам кенг феъллари билан миттигина юракларига оламни сиғдирардилар. Онам ота-боболарини доимо ҳурмат билан эслар, умр бўйи ўз қадр-қимматини билиб, кимнинг авлоди эканлигини чуқур англаб, ўз кўнглининг шоҳи бўлиб бу дунёдан ўтдилар.

Савдогар бобом Оллоҳдан тилаб олган қизларини оқилаю барно, маърифатли қилиб тарбиялаганлар. 1942 йилда онамни ҳуқуқшунослик мактабига ўқишга бердилар. Бу довруғли мактабда Отабой Эшоновдек йирик олимлар ҳуқуқшуносликдан сабоқ берарди. Дадам ҳам ушбу олийгоҳда ўзбек тили ва адабиётдан дарс берарканлар. Онам билан адамнинг тақдир йўллари шу илмгоҳдан бошланган. Дадам илк учрашувларини ҳар гал фахр-ифтихор, самимият, гўзал лутф билан бизларга сўзлаб берардилар.

Дадам дарсга кирсалар бир пари ўтирганмиш, кўзлари кийиксифат, сочлари қирққокил — тагига сиғмайди. Юзлари сутга чайилгандек, оқ, нурли. Хуллас, адамнинг тиллари калимага келмас, кўзларини ул паридан узолмас эмишлар. Ўзларининг аҳволларидан талабалар олдида қанчалик хижолат бўлмасинлар, ихтиёрлари қўлдан кетган, чорасиз қолган эканлар.

Дадам ўша кунни дарс ўтолмаганлар. Охири хижолатдан чиқиш учун онамни саволга тутибдилар:

— Навоий қаерда яшаган?

Онажоним бу ҳолатдан ҳаяжонланиб Навоий сўзини нонвой деб эшитиб:

— Бизга қўшни туради,— деб жавоб берибдилар.

Дадам ҳайрон бўлиб, бу қиз шўхлик қилаяптими деб онамга боқсалар, у киши жиддий жавоб айтармишлар. Шунда дадам:

— Ёшлари нечада?— десалар,

— Мендан сал каттароқ,— дебдилар.

— Онангизни ана шундай ҳушдан оғиб топганман, дердилар дадам.

Дадам 13 ёшларида оналаридан етим қолиб, узоқ вақт айрилиққа кўниколмай, кунлари қабристонда — оналарининг қабри атрофида ўтаркан. Севикли кишидан бевақт айрилмоқ дадамга жуда ёмон таъсир қилган, ҳаётдан, яшашдан кўнгиллари совиб ёлғизликни ихтиёр этган эканлар.

Аmmo онажоним — Мамлакатбегимга бўлган муҳаббат дадамга қанот бериб, яна ҳаётга меҳр билан қараганлар.

Ота-онам худди эртак қаҳрамонларидек бир-бирларига ўтли муҳаббат, садоқат билан яшашган. Лайли-Маж-

нундек севиб-севилиб умр кўришган. Уларнинг бир-бирларига муносабатлари, муҳаббати шарқона одоб-ҳаёт, иффат, нафосат ва яна сирли, сеҳрли, иболи эдики, кўрганларнинг ҳаваси келарди.

Бир куни ёш келин-куёвлик пайтларида Жанггоҳ истироҳат боғига айлангани боришади. Иссиқ ҳаводанми ё бошқа сабабми, онам ҳушдан кетадилар. Дадам раҳматлик ўшанда онамни елкаларига опичлаб уйга келган эканлар. Йўлда уларни кўрганлар:

— Кимсан, Асомиддин бойнинг ўғли Жамолиддин хотин олибди-ю, еру осмонга ишонмай кўчада опичлаб юрибди,— дейишибди онамнинг бетоблигидан беҳабарлар.

— Шундай хотининг бўлса, сен ҳам опичлаб юрардинг,— дебди унга жавобан маҳалладагилар.

Уларнинг кўнгли санъатга, адабиётга ошно эди. Суҳбатлари шеър уфқига, ҳикоят уфқига ошурди. Дадам дуторни жуда чиройли чалардилар, уйимиз тўрида ҳамшиша дутор осиглиқ турарди. Дадам "Ёввойи тановар"ни чалганда биз сел бўлиб кетардик. Оилавий байрам оқшомларида дадам "Тановар"ни чалар, Меркахоним (дадам онамни эркалаб шундай ном билан чақирардилар), бир ўйнаб беринг, дердилар. Биз фарзандлар эса меҳру шуурга тўла давралардан маънан куч олиб улғаярдик.

Ота-оналарнинг муносабатларида ички бир гўзаллик бор эди. Бир-бирларини сўзсиз тушунишар, дадамга нима кераклигини онам у кишининг кўзларига қараб билиб олардилар.

Онам серандиша, назокатли, камгап, минг сўзга битта жавоб айтардиларки, ўша бир сўз ҳаммасига жавоб бўларди. Онамнинг ҳофизаликларига қойил қолардик.

Онамнинг табиатида асилзодалиқ, хонимлик бор эди. Дадам онамни Бибихонимга ўхшатардилар. Юзлари атир-упага, кўзлари сурмага, қошлари ўсмага муҳтож эмас, ўзи табиий гўзал эди. Дадам онамни маликалардек эъзозлардилар. Онам дадамларнинг ёнларига ўтирсалар, ижодлари гуркираб кетаркан, шундан бўлса керакки, илҳом парим, деб эркалардилар.

Уларнинг ўзаро иноқликлари, бир-бирларини севиб ардоқлашларини кўриб, биз фарзандлар ҳайрон қолар-

дик. Дадам уй ишларига ўзлари қарашардилар. Ёш болалик дамларида онамни уринтирмаслик учун ўзлари бизга нонушта тайёрлаб, мактабга кузатардилар. Онам бўлса ўз навбатида уларни жуда аярдилар. Бир иш қиладиган бўлсак, отамиздан рухсат тегмагунча кутардик. Онам биз фарзандлар учун ота ҳурмати ва қадрини жуда баян қўярдилар, ўзлари ҳам бир умр шунга амал қилиб яшадилар.

Онам оға-инилари, қариндошларига меҳрли, садоқатли эдилар.

— Онамнинг дуосини оламан десанг, Шарифахонни (сингиллари), Мирпўлатхожи (укалари)ни мактаб, ҳолидан хабар ол,— дердилар отам. Онам биз фарзандлардан ҳам туғишганларига меҳрибон эдилар.

Дадамнинг дўст-ёрлари жуда кўп бўлиб, уйимиздан меҳмон аримас эди. Онам меҳмондорчиликни ўрнига қўяр, тандирда ширмой нон, сомса ёпар. Лочира, варақи, норин, чак-чаксиз меҳмон кутилмасди. Саҳоватли онам дастурхонга қўйилган барча ноз-неъматларни меҳмоннинг насибаси деб туғиб бериб юборардилар.

Эрталаб чой ичайлик десак, кечаги меҳмондорчиликдан ҳеч нарса қолмасди. Озгина жаҳлимиз чиқса ҳам, онагинамнинг бу ишлари барчамизга ёқарди.

Тўй-ҳашамларга, ҳайитга тайёргарлик оиламизда катта бўларди. Тоғора-тоғора норин, чак-чак, варақи, ўрама, қуш тили, бўғирсоқлар, пишириқлар, ҳар биттамизга янги кийимлар тикиларди. Бу ишларни онажонимнинг бир ўзлари уддалардилар.

Оиламиз онажонимнинг меҳнатлари ва укувлари билан жаннатдек осойишта ва дилтортар эди. Дадам ҳам хизмат юзасидан қанча олис сафарга кетмасинлар, ўша куннинг ўзида қайтиб келардилар. Бунинг сабаблари оилани бахт қўрғонига айлантирган онагинамнинг оқилалиги, меҳрибонлиги эди. Ота-онам ҳамиша биз фарзандлари учун яшаганлар. Бойлик орттириш учун ҳаракат қилмаганлар. Саҳоватпешаликни умрларининг мезони деб билиб 10 сўм топсалар, 9 сўмни бева-бечораларга бериб, 1 сўмини ўзларига яратганлар. Уйимизда ҳамма нарса бадастир бўлишини онам хуш кўрардилар. Ҳар қанча қийналмасинлар,

биз фарзандлари учун овқат пишириш, кир ювиш, сипир-сидирдан эринмас, юракларидаги меҳрни кўшиб, яхши ниятлар билан бизни тарбияладилар.

Орзу-ҳавасли ота-онам 11 нафар фарзанд кўришган. Уларнинг каттаси мен эдим. Кейин бирин-кетин Алпиддин, Темурғолиб, Абдурахмон, Шодмон, Омон, Марҳамат, Муҳиддин, Эҳсониддин, Дилафрўз, Низомиддин дунёга келган. Уч укам, бир синглим вафот этиб, фарзанд доғи ота-онам қадини дол қилган.

Онагинам саҳоватни қаноат деб билганлар. Бирорта дугоналари, кўйлагингиз чиройли экан, деса, эртасига ўшанга бериб юборардилар. Менинг жаҳлим чиққанини кўриб, ипақдек мулойим овозда дердилар:

— Шунга кўнгли кетди, чиқариб бера қол. Кўнгилнинг синиши ёмон.

Онам келинларига ниҳоятда меҳрибон бўлиб, барчасини олий маълумотли қилдилар, ўқиганда боласини боқдилар. Шоирахон 1-курсада ўқиётганда хонадонимизга келин бўлиб тушганди. Унинг тўрт фарзандини тарбиялаб, ўқитиб, ҳуқуқшунослик фанлари номзоди даражасига кўтарилгунча ёнида турдилар. Лутфия (врач), Шоистахон (шарқшунос)ларнинг ҳам фарзандларини меҳр билан боқдилар.

Оға-иниларимизнинг меҳру-оқибатли, саҳоватпешалиги жаннатмакон онажоним Мамлакатбегим ва отажоним Алп Жамолнинг шарофати ва шафоатидандир. Ул азизларимизнинг яхшиликларга, эзгуликларга тўла ҳаёти бугун фарзандлар, неvara, эвараларда давом этаётганидан кўнгил таскин топади, шундай чоғларда соғинч тўла юрагимиз ҳовури босилади. Юрганда икки дунёни тўлдирган инсонларнинг чироғи бўлиб яшаётганимиздан беҳад суюнаман. Уларнинг абадий маконларига раҳмат нурлари ёғилсин, дейман.

МАНФААТ АЛП ЖАМОЛ ҚИЗИ

БУВАМНИ ЭСЛАБ

Бувам Алп Жамол ёшлигимда менга берган тарбиялари, насиҳатлари ва ўзаро бўлган суҳбатларимиз кўз ўнгимдан кетмайди. Ҳаётнинг баланд-пастини, аччиқ-чучугини, хилма-хил ва кўз илғамас икир-чикирларини тезда пайқаб ва тўғри талқин қила олар эдилар. Кишилар ҳаётини обдон ўрганиб, синчковлик билан кузатиб, уни дадил, рўй-рост ҳикоя қилардилар. Бувам ҳаётларида ниманики ўрганган-орттирган бўлсалар, ҳаммасини ўз халқига инъом қилдилар, халқ билан баҳам кўрдилар. “Болам,— дер эдилар,— дилингни илм билан обод қил. Илмсиз кишилар билан суҳбат қурма. Умрингни беҳуда ўтказма. Меҳнатдан қочма, меҳнат — инсон ҳаётини безайди, унга бахт-саодат келтиради, бойлик-фаровонлик бахш этади. Яхшилик қилишга интил, яхши кишиларни яхши сўз ва яхши ҳаёлар билан сарафроз қил. Тарбиясиз кишилар билан яқинлик қилма. Ақлли ва доно кишиларни топиб маслаҳатлаш, ота-онанг олдидаги фарзандлик бурчингни унутма”.

Баъзан шундай ёшлар ҳам учраб қоладики, улар давра маданиятини, даврада ўзини тутиш одобини писанд қилмайдилар. Агар ҳар қандай даврада жўралар ёши ҳамма вақт ҳам бир хил бўлавермаслиги назарга олинса, бундай пайтларда оғизга эҳтиёт бўлиш зарурияти туғилади. Чунки бирон ўсмир катта ёшдаги кишилар олдида хунук сўз айтса, ноўрин ҳазиллашса, бу одобсизлик катта ёшдаги одамга жуда малол келиши мумкин.

Бир куни бувам меҳмондорчиликка борадилар. Бир столда катта ёшдаги кишилар, ёзувчилар, олимлар ва бир ёш йигит ўтирарди. Айтишларича, бояги йигит ўзини чунонам ақлли кўрсатиб, маҳмадоналик қилаверибди. Ўшанда бувам: “Жинни одам жим ўтирса жиннилиги билинмайди”, деб бояги йигитнинг гапига нуқта қўйган эканлар.

Мен ёшлигимда ёз фаслини Алп Жамол бувамнинг уйларида ўтказардим. Бувам табиатни, жониворларни жуда севардилар. Ҳовли катта бўлиб, иккига: катта ва кичик ҳовлига бўлинган эди. Катта ҳовли гилос, шотут, олма, ўрикли боғ эди. Бувам райҳон ва атиргулни яхши кўрганликлари сабаб боғимизда гуллар чаман бўлиб турарди. Бувам ёзнинг иссиқ кунларида оқ яқтак кийиб, дарахт шохига осилган тўр қовоқдаги беданаларнинг сайрашидан завқланиб ишлардилар. Кичик ҳовлида 5—6 та қўй ва 20 тача товуқ боқиларди. Бувамнинг такрор-такрор айтган сўзлари ҳеч ёдимдан чиқмайди. “Болам,— дер эдилар,— табиатни ва жониворларни севган инсон кам бўлмайди. Қўй бор хонадонда барака бўлади. Товуқ ҳам етти хазинанинг бири”. Бу гапнинг маъносига энди тушундим.

Бувам ҳамма фарзандлари, набираларини йиғиб, катта дастурхон агрофида овқатланишни яхши кўрардилар.

Бувамнинг табиатан характерлари қизиқ эди, суҳбатдошлари ким бўлишдан қатъий назар унинг юрагига йўл топар, суҳбатдошининг руҳини кўтариб, хушнуд эта олардилар.

Ёз ойлари эди. Алп Жамол бувам бозор-ўчар қилиб, қизил “Москвич”да келдилар. Мен машинадаги нарсаларни уйга олиб кирдим. Бувам ҳайдовчига кира ҳақини бердилар ва унга “подволда 3—4 та самовар ётибди, керак бўлса биттасини олиб кет”, дедилар. Мен ертўлага тушиб битта самовар олиб чиқиб ҳайдовчига бердим. У бувамга “раҳмат” айтиб кетди. Орадан 3—4 соат ўтгандан кейин ҳайдовчи яна уйга қайтиб келди. Ва мендан бувангни чақир деб сўради. Мен бувам дам оляптилар десам ҳам қўймади. Бувам тешик самовар берган бўлсалар алмаштириб кетишга келган бўлса керак, деб ўйладим. Бувам чиқдилар: “Келинг, укам, тинчликми?” дедилар. Ҳайдовчи чўнтагидан бир почка 10 сўмлик чиқариб: “Амаки, мана бу пул самоварнинг ичидан чиқди”, деб пулни узатди, бувам пулни олиб: “Эй, баракалла, яхши иш қилдинг, мен сени синамоқчийдим”,— деб почкадан бешта 10 сўмлик олиб ҳайдовчига узатдилар. Мен ҳайдовчининг қилган ишидан ҳайрон бўлиб қолдим. “Худо берди” деб кетсаям бўларди, лекин бунақа қилмади. Менимча, бу-

вам у билан қадрдон дўстдай гаплашиб келган бўлсалар керак.

Бундан ўн икки йил муқаддам бир куни ҳовлида ўйнаб юрган эдим, бир тиланчи йигит йўлақдан ҳовлига кириб келди. Бувам ўшанда ҳовлидаги каравотда дам олаётган эдилар. Тиланчи йигит дўриллаган овози билан “Худо йўлига садақа қилинг” деганди, бувам шарҳ ўринларидан туриб, “Эй, ука, бери кел” деб чақирдилар. “Ўзинг барзанги йигит экансан, ҳар бир елкангда биттадан одам кўтарасану, тиланчилик қилиб юришинг нимаси, уят эмасми” деб менга: “Хондамир, бор подволдан дусни олиб чиқ” дедилар. Тиланчи йигитга эса “Манаву шафтоли шохларини кўряпсанми, қара шира тушибди, ўзиям канадек ёпишиб олибди, сиқсанг қони чиқади”. Мен дусни тиланчи йигитга бердим. Бувам ярим метр бўз ва челақда сув келтирдилар. Тиланчи йигитга: “Мана бу дусни ол, челақдаги сувга солиб қор”, дедилар. Йигит қориб бўлди. “Энди мана бу бўзни олиб шафтолининг ҳар бир шохидagi ширани челақдаги дус билан артасан”, дедилар. Йигит ўн-ўн беш туп шафтолини тозалагунча шира қонидан қўллари қип-қизил бўлиб кетибди. Тозалаб бўлди-ю, қопини олмасдан қочиб кетаётганди бувам: “Ҳой, тўхта, қопингни ол” деб тўхтатиб: “Аҳмоқ, қаёққа қочасан, мана бу 5 сўмни ол, танбал бўлиб эшикма-эшик кириб тиланчилик қилгунча бозорга чиқиб бир кун ишласанг 10 сўм пул топасан”, деб қопини тутқазиб жўнатдилар. Ва менга бувам “Бундай текинхўрни шундай тарбиялаш керак”, дедилар.

1990 йилга келиб бувамнинг соғлиқлари анча оғирлашиб қолди. Оғриқдан азоб тортсалар ҳам, бизга билдирмасликка ҳаракат қиларди. Бироқ соғлиқларидан ҳеч қачон шикоят қилмасалар-да азоб чекаётганлари кўзларидан кўриниб турарди. Бувамнинг дардлари кечаси зўрайиб, ухлолмасдан чиқар ва ушбу мисраларни кўп такрорлардилар:

“Кеча узун ой ботмас,
Дардlining тонги отмас”.

Бувам 1990 йил 23 августда оламдан ўтдилар. Очигини айтсам мен учун ўша дамлар жуда оғир кечди. Бугунги кунда “Телевизион миниатюралар театри”, “Оталар сўзи — ақлнинг кўзи” кўрсатувларини кўрсам доимо хотирамда бувам гавдаланади. Ахир улар ҳам менга бувамдек қадрдон.

*ХОҲДАМИР АСОМИДДИНОВ,
Тошкент иқтисодийёт университети талабаси,
“Ўзбекистон овози” газетаси,
22 март 2000 йил*

МУНДАРИЖА

Отам ва оиламиз ҳақида. <i>Абдураҳмон Асомиддинов</i>	3
Алп Жамол ҳақида билганларим. <i>Саид Аҳмад</i>	59
Ўзбек миниатюрасининг сардори эди. <i>Ҳамид Зиёев</i>	67
Характерлар устаси. <i>Шароф Бошбеков</i>	70
Ўлганда ҳам тирикдир. <i>Одил Ёқубов</i>	73
Ота дуосининг мустажоби. <i>Пўлат Мўмин</i>	76
Алп Жамол ойнаи жаҳонда. <i>Ғайбуллоҳ ас-Салом</i>	79
Ҳақиқат бор экан-ку. <i>Шукур Холмирзаев</i>	94
Алп Жамол — моҳир ижодкор. <i>Ёқубжон Шукуров</i>	118
Саховатпеша адиб. <i>Ҳожи Сиддиқхўжа Шоший</i>	123
Истеъдоднинг изтироблари. <i>Туроб Акбархўжаев</i>	129
Ипак ойм. <i>Манфаат Алп Жамол қизи</i>	133
Бувамни эслаб. <i>Хондамир Асомиддинов</i>	139

Адабий-бадий нашр

АЛП ЖАМОЛ ҲАҚИДА
ХОТИРАЛАР

Муҳаррир *К. Норматов*
Мусаввир *М. Карпузас*
Бадий муҳаррир *А. Бобров*
Техник муҳаррир *Т. Смирнова*
Кичик муҳаррир *Н. Фозилова*
Мусахҳих *М. Насриддинова*

ИБ № 3866

Босишга 20.06.2000 да рухсат этилди. Бичими 84x108 1/32.
Таймс гарнитура. 7,56+0,21 вкл. шартли босма тобоқ. 7,2+0,36 вкл.
нашр босма тобоғи. Жами 2000 нусха. № 1102 рақамли буюртма.
97-2000 рақамли шартнома. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг
Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг
1-босмахонасида босилди.
700002. Тошкент, Сағбон кўчаси, 1-берк кўча, 2-уй.